

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

891.99

P-12

891.542-2

P-12

19 NOV 2011

ԽԱՉԱՏՈՒՔ ԲԱՐԱՅԵԱՆ.

Վ Ա Ղ Ա Ժ Ա Մ Մ Ա Հ

ՈՂԲԵՐԳՈՐԹԻՒՆ ՀԻՆԳ ԵՐԱՐՎԱԾՈՎ.

Թ Ի Ց Լ Ի Ս

Տպարան „ՀԵՐՄԷՍ“ Մխիթարյան փողոց, № 81.

1904

"Երբ մյուսից չգտնվի քննարկումը"

ԽԱՂԱՏՈՒՐ ԲԱԲԱՅԵԱՆ-ից: 01 JAN 2009

891.99
F-12 պ

19 13/13p
ի/ի/ի:

Վ Ա Ղ Ա Ժ Ա Մ Մ Ա Հ

ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԻՒՆ ՀԻՆԳ ԵՐԵՎԱԾՈՎ.

1001
1994

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս
Տպարան „ՀԵՐՄԷՍ“ Միխայելյան փողոց, № 81.
1904

Дозволено Цензурою. Тифлисъ, 1-го Юля, 1904 года.

Գ Ո Ր Ծ Ո Ղ Ա Ն Ձ Ե Ր .

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ, պաշտօնաթող աստիճանաւոր, Տիգրանի հայրը.
ՄԱՐԻԱՄ, Յովհաննէսի կինը.

ՏԻԳՐԱՆ, նորաւարտ ուսուցիչ, Յովհաննէսի որդին.

ՍԱՐԳԻՍ, արհեստաւոր, Սաթենիկի հայրը.

ՀՌԻՓՍԻՄԷ, Սարգսի կինը.

ՍԱԹԵՆԻԿ, Սարգսի աղջիկը և Տիգրանի նշանածը.

ԼԵՒՈՆ, Տիգրանի դպրոցական ընկերը.

ՆԵՐՍԷՍ, Տիգրանենց ծառան.

ԱՐՇԱԻԻՐ, գիւղացի երիտասարդ, Տիգրանի մօտ ընկերը.

ՄԿՐՏԻԶ, Տիգրանի ծառան.

ՍԱՐԻԲԷԳ, }
ՎԱՂԻՆԱԿ, } Գիւղացի երիտասարդներ.

ՊԵՏՐՈՍ, }
ԳԷՈՐԳ, } Հոգաբարձուներ.

ՄԱՐԹԱ, Սարիբէգի կինը.

ՇՈՂԱԿԱԹ, Սարիբէգի քոյրը.

ՔԱՀԱՆԱՅ, ԳԻՇԵՐԱՊԱՀՆԵՐ և ԳԻԻՂԱՅԻՆԵՐ:

Գործողութիւնն առաջ կատարուում է քաղաքում և ապա՝ գիւղում:

ՎԱՂԱԺԱՄ ՄԱՀ.

ԱՌԱՋԻՆ ԱՐԱՐՎԱԾ.

ԱՌԱՋԻՆ ՏԵՍԱՐԱՆ.

Քաղաք. առանձնասենեակ:

Ներս ևն մանուկ ՏԻԳՐԱՆԸ և ԼԵՒՈՆԸ:

Տիգրան. Լևոն, այսօր մեծ տօն է մեզ համար. որովհետև մենք արդէն ստացանք մեր ուսման աւարտման վկայագրերը, որոնք առաջադիմութեան կողմից չ'ունեն իրանց հաւասարը մեր տասներկու ընկերների վկայագրերի մէջ:

Լեւոն. Այո՛, ես ևս ուրախ տրամադրութեան մէջ եմ:

Տիգրան. Բայց այս էլ պէտք է իմանալ, որ վկայագրերի լաւութիւնը երաշխաւոր չէ մեզ կեանքի մէջ ևս լաւ լինելու:

Լեւոն. Իհարկէ այդպէս է. քիչ է պատահում, որ ամենալաւ աշակերտն ամենավատ մարդն է դառնում կեանքի մէջ:

Տիգրան. Բայց և այնպէս այդ ընդհանուր օրէնք չէ:
 Լեւոն. Իհարկէ. սակայն կեանքի մէջ լաւ մարդ դուրս
 գալը մեր ձեռքին է:

Տիգրան. Դրա մասին խօսք անգամ չի կարող լինել,
 որովհետեւ մեր ծնողները մեզ ուսման տալով նպատակ
 ունեն մեզանից ապագայում լաւ մարդիկ ստանալու: Եւ
 մենք, ձեռք բերելով ուսումը՝ կարող ենք դորձ դնել նրան
 կեանքի մէջ կամ իբրև լաւ, և կամ իբրև վատ մարդիկ:

Լեւոն. Բայց այդ երկուսից ո՞րն է իսկապէս մեր
 կեանքի նպատակը դառնալու:

Տիգրան. Իհարկէ առաջինը. որովհետեւ ամեն բան
 աշխարհիս երեսին դէպի լաւն է ձգտում:

Լեւոն. Եթէ այդպէս է, հապա էլ ինչո՞ւ աշխարհումս
 գոյութիւն ունեն չարն ու վատը:

Տիգրան. Այդ պէտք է վերագրել հասկացողութիւն-
 ների և դորձ դրած միջոցների տարբերութեանը: Ապա-
 ցոյց. երբէք վատը չի ասի, թէ ես վատ եմ:

Լեւոն. Շատ լաւ, էլ ինչո՞ւ ենք երկարացնում, եթէ
 մեր նպատակն է կեանքի մէջ էլ այնպէս լինելու, ինչպէս
 որ եղել ենք մեր ուսանողական շրջանում...

Տիգրան. Այսինքն ամեն կողմից օրինակելի անձնաւո-
 րութիւններ:

Լեւոն. Այո: Ուրեմն սրբագործներ այդ նպատակը
 երդումով և սուրբ ուխտով:

Տիգրան. Ես բոլոր հոգով համաձայն եմ. բայց միայն
 լաւ իմացիր, որ ինչպէս մեր նպատակն է սուրբ, այնպէս
 էլ մեր ուխտը պէտք է սուրբ լինի:

Լեւոն. Անկասկած:

Տիգրան. Եւ այդ ուխտը պէտք է խթան լինի մեզ՝
 դիմելու դէպի մեր սրբազան որոշումը:

Լեւոն. Բայց ինչի՞ վրայ ուխտենք և երդվենք:

Տիգրան. Գրչի, որպէս մի ազնիւ զէնքի, վրայ՝ ազնը-
 ութեան անունով:

Լեւոն. Պատրաստ եմ: (Երդվում են զրչի վրայ):

Տիգրան. Նզովված է նա, ով չի կատարի այս ուխտն
 ու երդումը:

Լեւոն. Ամէն: (Տիգրանը հանելով իր ժամացոյցը՝ տա-
 լիս է Լեւոնին, իբրև յիշատակ անմոռացութեան, որի փո-
 խարէն ստանում է նրանից մի մատանի): Յտեսութիւն.
 ես դնում եմ:

Տիգրան. Յտեսութիւն, սակայն ես էլ եմ գալիս. մի
 քիչ տեղ քեզ կ'ուղեկցեմ և ապա կը վերադառնամ:

Լեւոն. Համեցէք: (Դուրս են գնում):

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԵՍԱՐԱՆ.

Տան մի սենեակում:

Ներս ևն մտնում ՅՈՎՀԱՆՆԵՍԸ և ՄԱՐԻԱՄԸ:

Յովհաննէս. Մենք այսօր պէտք է անչափ ուրախա-
 նանք. որովհետեւ մի այնպիսի զաւակ ունենք ծնած, որը
 շատ մայրերի աչքերն իր յետեն է թողնում:

Մարիամ. Իհարկէ այնքան, որքան հարկաւոր է. հէնց
 այսքանը մտածիր, որ մեր հայրերը չեն ունեցել այնպիսի
 զաւակ, որպիսին մենք ունենք:

Յովհաննէս. Ծնողների պարտաւորութիւնն է իրանց
 որդիներին իրանցից աւելի լաւ մարդիկ դարձնել:

Մարիամ. Այո, որդիներն ամեն կողմից կազմում են
 իրանց ծնողների ընդօրինակութիւնը: Եւ եթէ հայրերն
 ու մայրերն աշխատեն աւելի լաւ դաստիարակել

տիարակել տալ իրանց որդիներին, վերջիններս անկասկած հազար անգամ լաւ կը լինեն եղածներից:

Յովհաննէս. Սակայն իհարկէ մեր խօսքը բացառութիւնների մասին չէ, որ ամեն բանի մէջ կարող են լինել:

Մարիամ. Թո՛ղ նուիրական լինեն այն օրն ու ժամը, երբ մայրական երկունքով ծնեցի նրան:

Յովհաննէս. Ինչո՞ւ դո՛ւք, մայրերդ, այդպէս չէք ասում երեխայի ծննդի ժամանակ:

Մարիամ. Ձե՛նք ասում, որովհետեւ սկզբից չենք կարող երաշխաւորել նրա լաւութեան համար, թէեւ այդ մեր ցանկութիւնն է:

Յովհաննէս. Եւ միայն յետոյ, երբ շէնքը բոլորովին գլուխ են բերում, նոր այն ժամանակ են գովում, կամ վատաբանում նրան:

Մարիամ. Դրա համար է ասված. «Ամեն բանի վերջն է գովելի»:

Յովհաննէս. Ձեր ասածը մեծ մասով այսուհետեւ էլ է վերաբերում մեր որդի Տիգրանին:

Մարիամ. Գնանք նրա մօտ, նա հիմա մենակ կը լինի. նրա յոգնատանջ ուղեղին հարկաւոր է զո՛ւարճութիւն:

Յովհաննէս. Գնանք: (Դուրս են գնում):

ԵՐՐՈՐԴ ՏԵՍԱՐԱՆ.

Առանձնասունեակ.

Ներս է մտնում ՏԻԳՐԱՆԸ:

Տիգրան. Ազնի՛ւ հողիներ, տեսնենք, որչափ տէր կը լինէք ձեր խօսքին և հանգամանքները որքան կը նպաս-

տեն ձեր գործին: (Նստում է լուսամուտի մօտ եւ խորասուզվում մտածմունքների մէջ): Ո՛հ, աշխարհ, անհասկանալի աշխարհ. այսքան ապրեցի և ուսում ստացայ, — տարիներ անցրի, բայց դարձեալ քեզնից մի գլուխ չը հանեցի: Գուցէ այս բանն իմ կեանքի հանգամանքներից առաջացաւ, այն հանգամանքներից, որոնց մարդիկ բախտի պատահականութեանն են վերագրում: Եւ իհարկէ մարդիկ այնպէս են հասկանում աշխարհը, ինչպէս որ իրանց կեանքի հանգամանքներն են դասաւորվում: (Վեր է կենում տնդից եւ անցուղարձ անում): Ո՛հ, սիրտս ճնշվում է տխուր մտածմունքներից... սիրտը խիստ կապ ունի երեւակայութեան հետ. մեր ուղեղի այսպէս կամ այնպէս մտածելուց մեր սրտի տրամադրութիւնն էլ փոխվում է: (Նորից նըստում է): Ինչո՞ւ այսպէս փոխվեցի... կարծես թէ այն չեմ, ինչ որ էի աշակերտական նստարանի այն իզէալիստ երիտասարդը: Գուցէ կեանքի հանգամանքներն ինձ այսպէս սառեցրին... Գիտնական էլ չեմ, որ այդ հանգամանքը դրան վերագրեմ. որովհետեւ գիտնականներն առհասարակ սառն են դէպի առօրեայ կեանքի երևոյթները, քան թէ տաք երեւակայութեան տէր բանաստեղծները, որոնց վրայ կեանքի ամենաչնչին դէպքն էլ ազդում է: Սակայն կայ ժամանակ, երբ պէտք է ունենալ գիտնականի սառնութիւն, և կայ ժամանակ, երբ պէտք է ունենալ և բանաստեղծի տաքութիւն: Աշակերտական վերջին տարիներում ես կատարեալ բանաստեղծ էի. ապրում և սնվում էի մեծ բանաստեղծների մտքերով ու ինձ նրանցից մինն էի երեւակայում: Նրանց պէս էի մտածում և կեանքի վրայ նրանց պէս նայում: Իմ փառասիրութիւնն այն աստիճանի էր հասնում, որ մտածում էի, թէ մի ժամանակ իմ փառքի դրօշակը նրանց դրօշակներից պէտք է բարձր ծածանվի:

Ինձ համար այդ ժամանակ չորս հանճար կար աշխարհում,—բանաստեղծական, դերասանական, պատերազմական և քաղաքական. բայց այդ բոլորի մէջ առաջնակարգ տեղը բանաստեղծականին էի վերագրում, որովհետև միևնույնի ուժեղ ներգործութիւնը միայն ժամանակակիցների վրայ է երևում, իսկ այն ինչ առաջինը՝ հաւասարապէս թէ՛ ժամանակակիցների և թէ՛ յետնորդների, մի խօսքով՝ դարերի վրայ: Ոգևորութեան արդիւնքն իր ոյժն անփոփոխ է պահում: Հանճարեղ բանաստեղծը կեանք է տալիս և ապրեցնում շատ ու շատ սերունդներ: Նա զօրեղ կերպով ազդում է նրանց մտքի, սրտի և գործունէութեան վրայ: Ահա այսքան մեծ է բանաստեղծական հանճարի դերը, որի համար էլ նրան էի ձգտում և ձգտում եմ այժմ ողջ էութիւնովս. իսկ իմ այս մասնաւոր փոփոխութիւնը վերագրում եմ այն բանին, որ այն աշխարհը, որի մէջ ապրում էի ես մի ժամանակ, այժմ բաղդատում եմ իրական աշխարհի հետ, որի համար էլ հարկաւոր է գիտնականի սառնութիւն: Թէև այժմ ես այլ ևս այն ժամանակի գրքերը չեմ կարդում, բայց կարդում եմ կեանքի գիրքը, որ շատ մեծ է և անհուն: Ես այժմ այդ երկու տեսակ գրքերն իրար հետ բաղդատելով եմ պարապում և յաճախ կեանքի գրքից նոր բաներ եմ սովորում, որի համաձայն և իմ հայեացքներն եմ կազմակերպում... (Ներսէս Ամենունի Յովհաննէսը և Մարիամը):

Յովհաննէս. Բարև՝ քեզ, սիրելի դաւակ: Ի՞նչպէս է առողջութիւնդ:

Տիգրան. Լաւ է, սիրելի հայրիկ:

Մարիամ. Աստուած տայ, որ միշտ այդպէս լաւ լինի, որդիս:

Տիգրան. Անչափ շնորհակալ եմ, սիրելի մայրիկ:

Յովհաննէս. Սիրելի Տիգրան, ուսումդ վերջացնելուց յետոյ՝ այժմ մնում է քեզ ամուսնանալ:

Տիգրան. Շատ լաւ ես ասում, հայրիկ. բայց ես դեռ անյարմար եմ դատում, որովհետև կեանքի փորձառութիւն չ'ունեմ:

Յովհաննէս. Այդ ոչինչ:

Տիգրան. Ի՞նչպէս թէ ոչինչ, բանի որ այդ ապագայ երջանկութեան աղբիւրն է:

Յովհաննէս. Ի՞նչպէս:

Տիգրան. Այ, թէ ինչպէս. երբ մենք, կեանքի փորձառութիւն չ'ունենալով՝ ամուսնանում ենք առաջին հանդիպածի հետ, հէնց այդ է, որ հիմք է դնում մեր ապագայ դժբախտութեան...

Յովհաննէս. Մի՞թէ առաջին հանդիպածը լաւ չի կարող լինել:

Տիգրան. Իմ խօսքը դրա մասին չէ. ես չեմ ասում, որ բացառութիւն չի կարող լինել: Ո՛չ, այլ ասում եմ, որ յաճախ, երբ մենք ամուսնանում ենք առանց երկար ու բարակ մտածելու, դրանով արդէն դժբախտանում ենք:

Յովհաննէս. Ի՞նչպէս ենք դժբախտանում:

Տիգրան. Մենք գիտենք, որ սէրն անցողական է. երբ նա կապվում է մէկի հետ առանց երկար ու բարակ ուսումնասիրութեան, նրա լաւ և վատ կողմերը մեզ միշտ լաւ է ցոյց տալիս: Սակայն սէրն անցնելուց յետոյ՝ մարդը երևում է իր իսկական պատկերով և այն ժամանակ միայն վատն է սկսում միշտ աչքի զարնվել: Ղրանից անսպասելի կերպով սկսում են առաջ գալ զանազան անհամաձայնութիւններ, գժտութիւններ, մի խօսքով՝ ընտանեկան փոթորիկ... որով և թունաւորվում է ընտանեկան երջանկութեան բաժակը:

Մարիամ. Այդ հաշուով ուրեմն դու բոլորովին չը պէտք է ամուսնանաս:

Տիգրան. Ո՞վ աւեց այդ:

Մարիամ. Որովհետեւ ընտրութիւն անելիս՝ կարող է պատահել, որ դու ցանկալի հետեւանքի չը հասնես: Այս էլ իմացիր, որ երբեմն շատ լաւերին վնասելիս՝ շատ վատերին ենք հանդիպում:

Տիգրան. Առաջինը չի կարող պատահել, քանի որ ես հակառակ եմ անամուսնութեան. իսկ երկրորդը, ես հակառակ չեմ, կարող է պատահել: Բայց և այնպէս այդ չի արդելում մեզ ընտրութիւն անել:

Մարիամ. Իսկ դու, ընտրութիւն ասելով՝ ինչ ես հասկանում:

Տիգրան. Ուշադրութիւն դարձնել կնոջ մտաւոր, բարոյական և ֆիզիքական արժանաւորութիւնների վրայ:

Մարիամ. Բայց դիտե՛ս, որ ամեն լաւ բան մէկին չեն տայ, այնպէս որ մարդն ամեն կողմով լաւ լինել չի կարող:

Տիգրան. Մարդկային կատարելագործութեան ձգտելը հէնց դրա մէջ է կայանում: Եւ վերջապէս ընտրութիւն անելը մեզ չի կարող վրաս հասցնել:

Յովհաննէս. Կեանքի փորձը դրդում է ինձ ասել, որ ամուսնութիւնը բախտի բան է: Լաւ կարծիքները վատանում են, իսկ վատերը՝ լաւանում. գեղեցիկները տգեղանում են, իսկ տգեղները՝ գեղեցիկանում: Երբեմն այրի և ոչ այրի կանանց մէջ աւելի գեղեցիկներն են պատահում, քան թէ օրիորդների մէջ: Այդ է պատճառը, որ երբեմն այրիները թակարդում են ամուրի երիտասարդներին և ամուսնանում նրանց վրայ:

Տիգրան. Այդ դէպքում երբեմն մեծ դեր է խաղում ոչ այնքան գեղեցկութիւնը, որքան նիւթապաշտութիւնը,

ինչպէս նաև այն դէպքում, երբ այրի տղամարդիկ ամուսնանում են օրիորդների վրայ:

Մարիամ. Լաւ, թողնենք այդ: Պէտք է շտապել, քանի որ մեր կեանքի վերջալոյսն արդէն մօտ է: Մենք չը դիտենք, թէ յաւիտենական քնի հրեշտակը երբ կը մօտենայ մեր դռանը, և սարսափելի է միակ որդու հարսանիքը չը տեսած իջնել գերեզման:

Յովհաննէս. Այո՛, պէտք է շտապել, քանի որ հարսնացուն էլ պատրաստ է:

Տիգրան. Ո՞վ է նա:

Յովհաննէս. Ազնիւ ծնողների ազնիւ ծնունդ, որին մայրդ էլ է ճանաչում: Ես արդէն յայտնել եմ նրա հօրը, որ շուտով դալու ենք տեսութեան:

Տիգրան. Ի՞նչ է նրա անունը:

Յովհաննէս. Սաթենիկ:

Տիգրան. Ես պատրաստ եմ կատարել ձեր կամքը, եթէ միայն փոքրիշատէ բաւարարութիւն կը տայ իմ պահանջներին:

Յովհաննէս. Ես հաւատացած եմ, որ լիովին կ'արդարացնի քո յոյսը: Մայրդ ինձ հեռուից ցոյց է տուել նրան շատ լաւ աղջիկ է:

Մարիամ. Վստահ եմ, որ բոլորովին յուսախաբ չենք լինի:

Տիգրան. Ծանօթանալուց յետոյ ես մի առժամանակ կ'ուսումնասիրեմ նրան և ապա միայն պատրաստականութիւն կը յայտնեմ ամուսնանալ նրա հետ:

Յովհաննէս. Շատ բարի: Գնանք ուրեմն տեսութեան:

Տիգրան. Լաւ, գնանք: (Դուրս են գնում):

ԶՈՐՐՈՐԴ ՏԵՍԱՐԱՆ.

Տան դահլիճում.

Ներս են մտնում ՍԱՐԳԻՍԸ, ՀՌԻՓՍԻՄԷՆ և ՍԱԹԵՆԻԿԸ:

Սարգիս. Սիրելի ամուսինս, գիտե՞ս ինչ կայ:

Հռիփսիմէ. Ի՞նչ կայ:

Սարգիս. Մաթենիկին ուզող կայ:

Հռիփսիմէ. Ո՞վ է:

Սարգիս. Մի ուսումնաւարտ երիտասարդ, ազնիւ ծնող-
ների զաւակ:

Հռիփսիմէ. Դու անձամբ տեսել ես նրան:

Սարգիս. Ո՛չ, միայն նրա հայրը յայտնեց ինձ այդ
մասին և ասեց, որ շուտով կը գանք տեսնելու: Կարծեմ,
հէնց այսօրվայ համար ասեց:

Հռիփսիմէ. Շատ բարի. միայն թէ պէտք է նկատի
ունենալ, որ ինչպէս տղայի տէրն իրան իրաւունք է հա-
մարում ոտից գլուխ լաւ դիտել աղջկան, այնպէս էլ
աղջկայ տէրն իրան իրաւունք պէտք է համարի լաւ դի-
տել տղային. որովհետեւ երկուսն էլ հաւասարապէս հա-
սարակութեան անդամներ են և ընտանեկան կեանքի հա-
ւասար լծակից ընկերներ պէտք է դառնան:

Սարգիս. Նորագոյն ժամանակի մտքեր ես յայտնում,
որոնք հիմնված են արդարութեան և հաւասարութեան
սկզբունքների վրայ:

Հռիփսիմէ. Այո՛, այդպէս պէտք է լինի. որովհետեւ
ընտանեկան փոթորիկների մեծ մասը առաջանում է գրե-
թէ մարդու և կնոջ անհաւասարութիւնից:

Սարգիս. Ոտերի ձայն է գալիս, կարծես, թէ նրանք
գալիս են:

(Ներս են մտնում Յովհաննէսը, Մարիամը և Տիգրանը):

Բարով եկաք, պ. Յովհաննէս, մենք հէնց նոր ձեր
մասին էինք խօսում և ձեզ սպասում:

Յովհաննէս. Չատ շնորհակալ եմ: Բարև՛ ձեզ, պ.
Սարգիս. ինչ լաւ եղաւ, որ ձեզ տանը գտանք: Բարև՛
ձեզ, տիկին, և ձեզ, օրիորդ: (Կնոջը ևս սրղուն): Ծա-
նօթացէք: (Ժանօթանում են):

Սարգիս. Բարով էք եկել, հազար բարով. շնորհակալ
եմ, որ այդպէս շտապեցիք կատարել ձեր խոստումը:

Յովհաննէս. Շտապեցինք, որովհետեւ երբեմն երկար
սպասելը լաւ հետեւանքի չի հասցնում: (Կնոջը ևս սրղուն):
Լաւ դիտէք: (Սարգսին): Պ. Սարգիս, ձեզ արդէն պարզ
յայտնի է, թէ ինչի համար ենք եկել: Իմ և քո որդիներ-
ը թո՛ղ միմեանց լաւ դիտեն: Եթէ կը հաւանեն միմեանց,
այն ժամանակ թո՛ղ տան իրանց համաձայնութիւնը:

Սարգիս. Ես հակառակ չեմ. թո՛ղ այդպէս լինի: (Կնո-
ջը): Ազնիւ և դուրեկան տղայ է երևում:

Յովհաննէս. Սիրելիդ իմ Տիգրան, յայտնիր կարծի-
քըդ, թէ ինչ կայ սրտումդ:

Տիգրան. Սիրելի հայրիկ, չը նայելով որ ճիշտ է, թէ
մարդ ճանաչելու համար դեռ պէտք է սպասել, սակայն
այդ ասված է այնպիսիների համար, որոնք հոգեկան նուրբ
հոտառութիւն չ'ունեն: Այն ինչ իմ ծանօթութիւնը հոգե-
բանական գիտութեան հետ և դրանից ու կեանքի մինչև
այժմ ունեցած շատ ու քիչ փորձառութիւնից ստացած հոգե-
գիտութիւնս շտապեցնում են ինձ իմ ձեռնարկութեան մէջ:

Մարիամ. Առաջ էլ եմ ասել և հիմա էլ ասում,
որ աղջիկն ինձ վրայ շատ լաւ տպաւորութիւն է թողնում:

Տիգրան. Դուք չը կարծէք, որ այդ ասում եմ՝ միայն
արտաքին գեղեցկութիւնից յափշտակված:

Յովհաննէս. Ես էլ իմ կողմից շատ յարմար եմ դատում, մանաւանդ որ ինքն էլ ազնիւ ծնողների զաւակ է և ներքին ու արտաքին արժանաւորութիւնների տէր: Տեսնենք, օրիորդն էլ համաձայն է:

Սարգիս. (Սաթննիկին): Ի՞նչ կ'ասես, սրբիս:

Սարենիկ. Համաձայն եմ:

Յովհաննէս. Ուրեմն շտապէնք պատրաստութիւն տեսնելու նշանադրութեան համար:

Տիգրան. Ոչ մի պատրաստութիւն հարկաւոր չէ. բաւական է այս մատանին: (Հանում է մատից եւ տալիս օրիորդին):

Մարիամ. Այդքան շտապել...

Տիգրան. Սէրը սահման չի ճանաչում:

Սարգիս. Շատ ուղիղ է նկատում. թող այդպէս լինի: Աղջկաս քմծիծաղ դէմքն էլ համաձայնութեան նշան էր՝ մատանին ընդունելիս: Ուրեմն օրհնենք նրանց նշանադրութիւնը, որ նրանք հասնեն իրանց մուրազին:

Յովհաննէս. Թող օրհնված լինի այդ նշանադրութիւնը և թող դա հիմք լինի երջանիկ կեանքի: Ուրեմն ամեն ինչ վերջացած է նշանադրութեան կողմից, այժմ գնանք և պատրաստվենք հարսանիքի համար: Մնաք բարով, ազնիւ խնամիներս:

Սարգիս. Գնաք բարով, թանկազին բարեկամներս: Շտապելու ոչինչ չը կայ, երբ ուզում էք, այն ժամանակ անենք հարսանիքը:

Յովհաննէս. Շատ լաւ: (Յովհաննէսը, Մարիամը եւ Տիգրանը դուրս են գնում):

Սարգիս. Այժմ մնում է մեզ խոնարհվել Նախախնամութեան վճռի առաջ և տեսնել մեր շուտափոյթ ձեռնարկութեան արդիւնքը:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԱՐԱՐՎԱԾ.

Ա.Ռ.Ա.ՋԻՆ ՏԵՍԱՐԱՆ.

Դ ա հ լ ի ծ ու մ :

1727

Ներս են մտնում ՀՌԻՓՍԻՄԷՆ, ՏԻԳՐԱՆԸ և ՍԱԹԵՆԻԿԸ:

Հռիփսիմէ. Ինչո՞վ պէտք է պարապէք, սիրելի փեսաս: Տիգրան. Ուսուցչութեամբ:

Հռիփսիմէ. Ձէ որ դա մի այնպիսի պաշտօն է, որ ապագայ չ'ունի. այնպէս որ ես քեզ խորհուրդ չեմ տայ պարապել դրանով: Ինչ էլ դառնաս՝ ուսուցչից լաւ է: Ի՞նչ բան է ուսուցչութիւնը, եթէ ոչ՝ թողբերի մաշում, շատախօսութիւն, գլխացաւանք, բամբասանքների առարկայ և ամենի գլուխ գրպանի դատարկութիւն:

Սարենիկ. Ճիշտ է. ցանկալի է, որ ուրիշ գործով պարապէք, մանաւանդ որ հիմա ուսուցիչների վարկը շատ ընկած է:

Տիգրան. Շատ լաւ էք ասում. բայց իմացէք, որ ամեն մի արհեստ ամենից աւելի իր վարպետին է դուր գալիս: Ճիշտ է, մի քանի հանգամանքների և անշնորհքների պատճառով ուսուցչութեան վարկն այժմ ընկել է, սա-

կայն, եթէ լուրջ դատելու լինենք, դրանից ազնիւ արհեստ չը կայ:

Հռիփսիմէ. Կարծեմ մի երկու ազնիւ պատահել ենք...

Տիգրան. Ես հասկանում եմ ձեր միտքը, այդ ես չեմ հերքում: Հէնց մի քիչ առաջ դրա մասին ակնարկեցի: Չը գիտէք միթէ, որ մի անշնորհք կով ամբողջ նախրի անուներ կը խայտառակի: Ի՞նչպէս կարող է ազնիւ չը լինել այն արհեստը, որը գործ ունի անմեղ մանուկների հոգու՝ սըրտի և մտքի հետ, և որն ազնուութեան, ճշմարտութեան և գեղեցկութեան սերմեր է ցանում մատաղ սերնդի մտաւոր անդաստանում: Պաշտօնը կարող է ազնիւ և վեհ լինել, իսկ պաշտօնակատարները կարող են լինել անազնիւ, ստոր, անպիտան, անշնորհք և անընդունակ. ես դրան հակառակ չեմ: Բայց և այնպէս դրանցով չը պէտք է չափել արհեստի վեհութիւնն ու ազնուութիւնը:

Հռիփսիմէ. Շարունակեցէք, շարունակեցէք. հրաշալի մտքեր էք արտայայտում:

Տիգրան. Այո, ուսուցչութիւնը վեհ արհեստ է, քանի որ դրա կարապետներն են, որոնք առաջնորդում են ողջ մարդկութեանը գէպի լուսաւորութիւն, քաղաքակրթութիւն: Աշխարհիս մէջ ոչ մի երևելի մարդ չի եղել, որ ունեցած չը լինի իր ուսուցիչը. կայսրներ, բարձրաստիճան հոգևորականներ, հանճարեղ բանաստեղծներ, փիլիսոփաներ, դերասանական և պատերազմական հանճարներ, նշանաւոր քաղաքագէտներ և այլն, բոլորն էլ ունեցել են իրանց ուսուցիչները: Ուսուցչութիւնն առհասարակ շատ նուրբ գործ է. լաւ կամ վատ ուսուցչի ձեռքի տակից կարող է դուրս գալ և լաւ կամ վատ մարդ, որովհետև ուսուցիչն է իսկապէս աշակերտի ապագան տնօրինողը, իսկ աշակերտն, այսպէս ասած, իր ուսուցչի հայելին է: Ապացոյց դրան.

Երևելի մարդիկ ունեցել են և երևելի ուսուցիչներ:

Սարենիկ. Այդ այդպէս է. բայց որ ուսուցիչները սովորած են...

Տիգրան. Այո, մարդիկ դեռ չեն կրթվել այն աստիճան, չեն հասել այն կատարելութեանը, որ կարողանան արժանապէս դնահատել այն, ինչ որ հարկաւորն է: Ոչ մի արհեստ, ըստ երևոյթին, այնպէս ստոր չի դնահատվում, որպէս ուսուցչութիւնը, արհեստներից ազնւագոյնը: Սակայն կ'անցնեն դարեր, կը փոփոխվեն շատ սերունդներ, տգէտներին տեղի կը տան ուսեալներ, այն ժամանակ միայն կը բարձրանայ ուսուցչութեան յարգն ու պատիւը: Եւ եթէ ներկայ պայմաններում ուսումի կարապետներն աղքատ են նիւթապէս, բայց նրանք հարուստ են մտաւորապէս: Ինչի՞ է պէտք նիւթականը, ուր չը կայ մտաւորը: Գեռ մտաւորն առանց նիւթականի իր մէջ ամփոփում է քաղցրութիւն, իսկ այն ինչ նիւթականն առանց մտաւորի ոչ մի քաղցրութիւն չի ներկայացնում, բացի անասնական ստոր կեանքից, եթէ ձգենք առողջ դատողութեան: Լաւ է հասկացող մեռնել, քան թէ անհասկացող ապրել:

Սարենիկ. Ինչի՞ս է պէտք ուսումը, երբ նա ինձ նիւթական օգուտ չի տալիս և նրանով ես ոչինչ չեմ կարող անել. բայց եթէ ունենամ շատ փող, այն ժամանակ ես կ'անեմ այն, ինչ որ կ'ամենամ:

Տիգրան. Այդ այժմեան նիւթապաշտութեան փիլիսոփայութիւնն է. հիմիկվայ մարդիկ փողի տարված մարդիկ են: Փողն արդէն իշխում է ամեն տեղ: Բայց կը գայ ժամանակ, երբ դերերը կը փոխվեն: Եթէ մի փոքր խորը քննենք, կը տեսնենք, որ փողի իշխանութիւնը ժամանակի վերաբերմամբ այնքան էլ տևողական, յարատև չէ:

Քանի՛ — քանի՛ միլիոնատերեր են եղել, որոնց գոյութեան մասին այսօր մենք, յետագայ սերունդներս, ոչ մի տեղեկութիւն չ'ունենք և որոնց հրճվանքով չենք մտաբերում. այն ինչ գիտութեան մշակներն ապրում են դարէդար: Նրանք անմահ են և յետնորդներն աստիճանաբար աւելի ու աւելի են պաշտում, անմահացնում նրանց: Նրանց վաստակներն այնպիսի քաղցրութիւն են պատճառում ընթերցողին, որպիսին նա չի զգում ամենաքաղցրահամ կերակուրներ ուտելիս:

Սաքենիկ. Գուր արդէն անցաք ընդհանրապէս գիտութեան մշակներին, այն ինչ մեր խօսակցութիւնը մասնաւորապէս ուսուցիչների մասին է. ձեր ասածով առհասարակ հօ բոլոր ուսուցիչները չեն անմահանում, որ դուք պնդում էք:

Տիգրան. Ճիշտ է, որ ես մասնաւորից անցայ ընդհանուրին, և այդ այն պատճառով, որ ուսուցիչներն էլ նոյնպէս մտքի, գիտութեան մշակներ են կոչվում: Ճիշտ է և այն, որ ոչ բոլոր ուսուցիչներն են անմահանում, որպէս նաև առհասարակ գիտութեան մշակները: Անմահութեան բարձր ու ցածր աստիճաններ կան, այնպէս, ինչպէս հարըստութեան աստիճանները: Առհասարակ գիտութեան մշակներից կան այնպիսիները, որոնք իրանց ոգին աւանդում են ժամանակակիցներին, այսպէս և փոխանցաբար յետնորդներին, միայն իրանց կեանքի ընթացքում, առանց գրաւոր յիշատակների: Այդպիսիների մտքերը, ոգին շարունակում են ապրել յաճախ առանց յիշատակելու իրանց հեղինակին: Բայց կան և այնպիսիները, որոնք իրանց մտքերը, ոգին աւանդում են յետնորդներին գրաւոր վաստակներով, որոնք միշտ յայտնի են դարձնում հեղինակին: Ուսուցիչների մի մասն անցնում է առաջին խմբին, միւսը՝ երկրորդ:

Սաքենիկ. Իսկ դուք այդ խմբերից որին պէտք է պատկանէք, եթէ պարապէք ուսուցչութեամբ:

Տիգրան. Այդ ապագայի հարց է. միայն ես պնդում եմ, որ առհասարակ մտաւոր ասպարէզում գործելը մեծ քաղցրութիւն է պատճառում մարդուս: Գուցէ ձեզ փառասիրութիւն թւի անմահութեան ձգտելը, սակայն այդ շատ բնական է. որովհետև երբ մարդս փիլիսոփայօրէն է մտածում իր վրայ, միշտ հարց է տալիս իրան, թէ ինչո՞ւ համար եմ իզուր ստեղծվել, երբ իզուր պէտք է կորչեմ: Եւ գիտէք, որքան է վրդովում նրան այն միտքը, թէ ինչպէս պէտք է նա բոլորովին անհետ կորչի այս աշխարհից: Նա չի ուզում երբէք հաշտվել այդ մտքի հետ, ուստի և ձգտում է որևէ կերպով անմահացնել իրան:

Սաքենիկ. Ուրեմն դուք այնքան էլ անպատուաբեր չէք համարում փառասիրութիւնն այդ դէպքում:

Տիգրան. Այո՛, և ոչ միայն այդ դէպքում, այլ և ուրիշ դէպքերում, եթէ միայն դրան հասնելու միջոցներն ազնուութեամբ են սնվում: Եւ եթէ մենք խորը քննենք, կը տեսնենք, որ փառասիրութիւնն իր մէջ որոշ չափով մրցութիւն է պարունակում:

Սաքենիկ. Ես այժմ եմ զգում գիտութեան քաղցրութիւնը: Եթէ ես էլ զարգացած լինէի այնպէս, ինչպէս դուք, այն ժամանակ ես չէի ընկճվի ձեր առաջ: Այն դէպքում, երբ զիմացինդ այնպիսի մտքեր, տեղեկութիւններ է հաղորդում, որոնց մասին դու դաղափար անգամ չ'ունես, դու չես էլ կարող վկայել նրանց հաւաստիութիւնը, կամ ստութիւնը, այլ պէտք է ձգես բնական դատողութեան:

Տիգրան. Կեանքի վերջալոյսին մենք շատ բաների ենք ասփոստում: Մէկը ողբում է իր կորցրած առողջութիւնը,

կամ երիտասարդութիւնը, միւսը՝ գեղեցկութիւնը, երրորդը՝ անուսում մնալը, չորրորդն՝ իր սիրելու անփոխարինելի կորուստը և այլն:

Հռիփսիմէ. Շատ ճշմարիտ է:

Տիգրան. Հեռու չը գնանք, դառնանք մեր հարցին: Աշխարհս մի թատրոնական բեմ է, ուր իւրաքանչիւր մարդ, որպէս դերասան, աշխատում է փայլել իր արուեստով և անմահանալ. այսպէս, — արհեստաւորն՝ իր հրաշալի ձեռակերտով, հարուստն՝ իր բարեգործութեամբ, հոգևորականն՝ իր արթուն հովութեամբ, զինւորականն՝ իր ռազմական քաջութեամբ, թագաւորն՝ իր բարեկարգ կառավարութեամբ, դերասանն՝ իր դերասանական հանճարով, գիտնականն՝ իր գիտնական գրվածներով, հեղինակն՝ իր գրական երկերով, ատենաբանն՝ իր պրահայելի ատենաբանութեամբ, նկարիչն՝ իր վրձինի հրաշալիքներով, երաժիշտն՝ իր երաժշտական հանճարով, քաղաքագէտն՝ իր քաղաքագիտական հմտութեամբ, ուսուցիչն՝ իր հոգեսուն աշակերտներով և այլն, և այլն, — մի խօսքով ամենքը ձգտում են անմահութեան և ոչ ոքի ցանկալի չէ անխորհուրդ ապրել և անխորհուրդ մեռնել ու անհետ կորչել այս աշխարհից: Սա փառասիրութիւն չէ. սա կեանքի նպատակն է: Եթէ անժառանգ մարդուն վրդովում է անժառանգ մեռնելու միտքը, ապա ուրեմն յորքան կը վրդովի բանական մարդուն մահանալու, անհետ կորչելու միտքը: Ահա այս բնազդն է, որ դրդում է մարդուն անմահացնել իրան որևէ ճանապարհով, և այս է պատճառը, որ ողջ մարդկութիւնը ձգտում է անմահութեան: Բայց մի կարծեք, որ բոլոր մարդիկ կ'անմահանան. որովհետև շատերն են կանչված, բայց քչերն են ընտրված: Այդ ընտրեալների ստեղծագործութեան արդիւնքներն են, որ մնում են, որպէս մի-

մի կոթողներ, մարդկային ազգի քաղաքակրթութեան պատմութեան մէջ: (Ներսէ մտնում Սարգիսը):

Սարգիս. Բարև՝ ձեզ, ազնիւ փեսացուս:

Տիգրան. Աստու բարին ձեզ, բարի հայրիկս:

Սարգիս. Ինչպէս երևում է, խօսակցութեամբ էիք զբաղված:

Տիգրան. Լռութիւնը մի քանի հոգու մէջ ձանձրալի է:

Սարգիս. Ի՞նչ էր ձեր խօսակցութեան նիւթը:

Տիգրան. Կեանքի նպատակը:

Հռիփսիմէ. Աւելի շուտ պարագմունքի ընտրութիւն: (Ամուսնուն): Գիտե՞ս, սիրելի ամուսինս, մեր փեսան վճըռել է ուսուցչութեամբ պարապել:

Սարգիս. Շատ ուրախ եմ:

Տիգրան. Ո՞րքան տարբերութիւն հայեացքների: Ճիշտ որ՝ որքան մարդ, այնքան կարծիք:

Հռիփսիմէ. (Ամուսնուն): Ինչո՞ւմ է ձեր ուրախութիւնը, քանի որ դա անհիմն գործ է:

Տիգրան. Աշխարհում ի՞նչ կայ հիմնաւոր. չէ՞ որ ողջն է անցաւոր, միայն մենք ամեն բան չափում ենք համեմատական կերպով:

Սարգիս. Ինչ ուզում է, թող լինի. միշտ մարդ առաջ կը գնայ այն արհեստի մէջ, որին բոլոր սրտով սիրում է: Կամաւոր աշխատանքը զվարճութիւն է, ակամայ աշխատանքը՝ տանջանք:

Տիգրան. Շատ ճիշտ նկատեցիք, սիրելի հայրիկս. երևում է, որ դուք անցել էք կեանքի բովից:

Սարգիս. Սիրելի փեսաս, ձեր պաշտօնի մասին արդէն բանակցութիւն եղել է:

Տիգրան. Նշանակվել եմ արդէն:

Սարգիս. Ո՞րտեղ:

Տիգրան. Հեռաւոր գիւղերից մէկում:

Սարգիս. Տգէտների աշխարհում...

Տիգրան. Ի՞նչ արած. ցածրից պէտք է սկսել և բարձրը դիմել:

Սարգիս. Ե՞րբ էք ճանապարհովելու ձեր պաշտօնատեղին:

Տիգրան. Մի քանի օրից յետոյ, արդէն մօտ է սեպտեմբերը, ուսումնական տարվայ առաջին ամիսը:

Հռիփսիմէ. (Չարմացած): Ի՞նչ էք ասում... Հապահարսանիքը:

Տիգրան. Վճռել եմ մէկ տարի նշանված մնալ, ասում են, որ նշան դրված մնալը շատ քաղցր է լինում: Չը գիտեմ, գուցէ շատ դառը լինի, բայց կան արգելաւիթ հանգամանքներ...

Հռիփսիմէ. Սակայն ձեր ծնողներն այդպիսի պայման չը կապեցին: Նրանք նշանադրութեան միջոցին յայտնեցին, որ շուտով պատրաստութիւն պէտք է տեսնեն հարսանիքի համար: Իհարկէ այդպէս կը լինի, երբ որ մարդս ասի, թէ շտապելու ոչինչ չը կայ:

Սարգիս. Ես ի՞նչ էի իմանում, թէ այդպէս կը լինի:

Հռիփսիմէ. Շտապելու ոչինչ չը կայ, իմանալու էլ կարիք չը կայ: (Տիգրանին): Ինչո՞ւ շուտ չէիք յայտնում:

Տիգրան. Մինչև նշանադրութիւնը ոչինչ յայտնի չէր, թէև մտադրութիւն կար. բացի դրանից՝ այդ մասին հարց էլ չի եղել: Այստեղ, կարծեմ, խաբեբայութիւն չը կայ. գիտէք, թէ յիշուած շուտափոյթ եղաւ մեր նշանադրութիւնը. կարծեմ, այնքան շուտ, որ ժամանակ չ'եղաւ այդ մասին մտածելու և հարց տալու:

Սարգիս. Մեզ լաւ յայտնի էր, որ դուք, իբրև նորաւարտ, պէտք է նոր գործի մտնէիք. իսկ ճիշտ է և այն,

որ մենք այնքան շտապեցինք, որ ձեր նպատակի մասին չը հարցրինք: Եթէ հարցնէինք էլ, ձեր նպատակը վատ չէինք գտնի. կարծեմ, այս դէպքում մի առանձին սխալ չենք գործել: Բայց լաւ կը լինէր, որ մեզ մօտ և քաղաք տեղ նշանակէին ձեզ ուսուցիչ:

Տիգրան. Լաւ կը լինէր. բայց բանն ո՞ր կը հասնի, եթէ ամենքն էլ քաղաքում լինեն: Պէտք է մի քիչ էլ դաժարակամութիւն:

Հռիփսիմէ. Մտաւ լաւ, ինչո՞ւ շուտ չէիք ասում. դոնէ մեր այսօրվայ խօսակցութեան սկզբում ասէիք:

Տիգրան. Խօսակցութիւնն այնպէս էր, որ բուն հարցին աստիճանաբար պէտք է մօտենայինք:

Հռիփսիմէ. Դուք նշանադրութիւնից առաջ էիք վճռել մի տարի նշանված մնալ:

Տիգրան. Ո՛չ, յետոյ վճռեցի:

Հռիփսիմէ. Ի՞նչն էր պատճառը:

Տիգրան. Նիւթականի սղութիւնը:

Սարգիս. Ա՛խ, այդ սղութիւնը, որ շատ ամուսնութիւնների արգելք է դառնում և ծաղիկ կեանքերը զրրկում երջանկութիւնից...

Հռիփսիմէ. Ես հակառակ եմ մեծամեծ ծախսեր տեսելուն: Լաւ կը լինի, որ ամուսնանաք և միասին դնաք. շատ թեթեւ կը նստեցնենք ծախսը, որ երկու կողմի համաձայնութիւնից է կախված: Իմ դժգոհութեան պատճառն սպասելն է:

Տիգրան. Ես էլ հակառակ եմ մեծածախս և բազմականչ հարսանիքին, որ, իբրև շուայլ և ապարդիւն սովորութիւն, արդարև զրկում է մատաղ կեանքերը երջանկութիւնից և ազգը՝ բազմաթուութիւնից: Այդ իմ սկզբունքն է: Սակայն պէտք է վայելչութեան սահմաններից էլ չ'ան-

ցնել. Իսկ իմ նիւթական հանգամանքները դրան էլ են հա-
կառակում և մեր ամուսնութիւնը ներկայ պայմաններում
անկարելի դարձնում:

Սարգիս. Ինչ որ լինելու է, այն էլ կը լինի. Նախա-
խնամութեան կամքը թող օրհնված լինի:

Հռիփսիմէ. (Սաթենիկին): Իսկ դու ինչ կ'ասես, Սա-
թենիկ ջան:

Սաթենիկ. Ի՞նչ կարելի է անել այնտեղ, ուր ոչինչ
չէ կարելի անել: Ուստի մնում է ակամայ հաշտվել կեան-
քի պայմանների հետ:

Հռիփսիմէ. Ես վախենում եմ, որ վերջը մի բան
դուրս գայ...

Տիգրան. Միթէ դուք կասկածում էք իմ մասին, որ
մի գուցէ յետ կանգնեմ իմ մտադրութիւնից. հեռու ինձ-
նից այդպիսի անազնութիւն: Հեռանալով ես չեմ դա-
դարի Սաթենիկին սիրելուց: Սէրը հեռաւորութիւն չի
ճանաչում. հեռաւորութիւնը, կարօտութեանն օգնութեան
կանչելով աւելի է սաստկացնում սէրը: Այդ կողմից, ազ-
նութեան անունով, բոլորովին միամիտ կացէք: (Կամենում
է գնալ): Բաւական երկար խօսեցինք. հիմա ծնողներս
ինձ սպասում են, ես գնամ:

Սարգիս. Ինչո՞ւ էք այդպէս շուտ գնում:

Տիգրան. Ծուռ չէ. ձեզանից շատ առաջ եմ եկել:

Սարգիս. Իհարկէ ճանապարհ ընկնելու ժամանակ մեզ
կը հանդիպէք:

Տիգրան. Անշուշտ: Յտեսութիւն: (Դուրս է գնում):

Հռիփսիմէ. Սիրելի ամուսինս, Աստուած մեզ այս-
պէս էր կամեցել:

Սարգիս. Այո՛, բայց լաւ դադափարական երիտասարդ-
է մեր փեսացուն, այնպէս որ ես շատ հաւանեցի նրան:

Հռիփսիմէ. Այդ կողմից ես ոչինչ չ'ունեմ ասելու:

Սարգիս. Նա հէնց առաջին անգամից ինձ դուր եկաւ:
Չը նայելով՝ որ առաջին անգամի տպաւորութիւնը միշտ
զօրեղ է լինում, սակայն նա երկրորդ անգամ էլ միևնոյն
տպաւորութիւնը թողեց: Թէև յաճախ մարդկանց արտա-
քինը խաբուսիկ է, բայց սրա մէջ բնութիւնը, կարծես,
արտաքին գեղեցկութեանը միացրել է և ներքին գեղեց-
կութիւնը, որ շատ հազուագիւտ է:

Հռիփսիմէ. Ապագան ամեն բան կը պարզի: Ամեն
փայլուն իր ոսկի չէ:

Սարգիս. Ճիշտ է, միայն երբեմն հէնց առաջին ան-
գամից կարելի է լինում ճանաչել մարդուն: (Դուրս են գը-
նում):

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԵՍԱՐԱՆ.

Տան մի սենեակում:

Ներս են մտնում ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԸ և ՄԱՐԻԱՄԸ:

Մարիամ. Ի՞նչ պատահեց մեր Տիգրանին. նա շատ
ուշացաւ: Աների տուն գնալիս՝ խօստացաւ, որ շուտով կը
վերադառնայ:

Յովհաննէս. Է՛հ, կը գայ էլի:

Մարիամ. Մայրերն աւելի են դէմ ընկնում իրանց
որդիների համար, քան թէ հայրերը:

Յովհաննէս. Այդպէս էլ պէտք է լինի անկասկած:
Շատ կարելի է զոքանջը ծանր ու թեթև է անում նրան իր
երկար ու բարակ հարցերով:

Մարիամ. Աստուած տայ, որ Տիգրանս պարզերե-
ս դուրս գայ այդ փորձից:

Յովհաննէս. Յոյս ունեմ, որ պարզերես դուրս կը գայ. իմ խաչի զօրութիւնը ես գիտեմ:

Մարիամ. Կարծես, նա գալիս է: Այո՛, նրա ոտերի ձայնն է: (Ներս է մտնում Տիգրանը): Ինչո՞ւ այդքան ուշացար, սիրելի որդեակ:

Տիգրան. Զրոյց էինք անում: Ի՞նչ գիտես կանանց մանրազննին հարցերը, որոնք երբեմն մարդու ձանձրացնում են: Եւ վերջապէս ի՞նչ կայ այդքան դէժ ընկնելու ինձ համար:

Մարիամ. Իհարկէ քեզ ծանօթ չէ ծնողական սիրտը, այն էլ մայրականը, մանաւանդ այն դէպքում, երբ իր միտնաճար որդին մօտ օրերում թռչելու է օտար աշխարհ:

Տիգրան. Է՛հ, ի՞նչ կայ դրա մասին մտածելու:

Մարիամ. ձիշտ ես ասում, որդի: Այդ ասված է միայն տղամարդկանց համար, որոնց սիրտը մօտենում է քարի կարծրութեան: Սակայն իմացիր, որ կանանց սիրտը շատ քնքոյշ է և նրբազգաց:

Տիգրան. Քնքոյշ, որպէս նոր քաղած ծաղիկ և նո՛ւրբ ու շուտաբեկ, որպէս բարակ ապակի...

Յովհաննէս. Այդ նրանից է, որ տղամարդկանց սիրտը միշտ գործ ունի կեանքի փոթորիկների հետ, այն ինչ կանանցը սիրոյ թագաւորութիւնից այն կողմը չի անցնում: Թէև այդտեղ էլ փոթորիկներ կան, սակայն նրանք շատ չնչին են առաջինների հետ համեմատած: Լա՛ւ, թողնենք այդ հարցը: Տիգրան, պատմիր, տեսնենք, թէ ի՞նչ էին հարց ու փորձ անում քեզ:

Տիգրան. Այնպէս մի առանձին աչքի ընկնող բան չը կար. խօսում էինք այն, ինչ որ պատահում էր: Միայն մեր խօսակցութեան նիւթը գլխաւորապէս իմ պաշտօնի և ամուսնութեան շուրջն էր պտտում:

Մարիամ. Ասացիր նրանց, որ շուտով գնալու ես:

Տիգրան. Ինչպէս չէ:

Յովհաննէս. Հապա նրանք ի՞նչ ասացին:

Տիգրան. Նրանք թէև սկզբում հակառակ էին իմ գնալուն, բայց վերջը համաձայնեցին՝ յանձնելով ինձ իմ հակումների ներքին մղման:

Յովհաննէս. Իսկ պսակադրութեան մասին բան չ'ասացի՞ն:

Տիգրան. Խօսեցին դրա մասին ևս, թէ ինչո՞ւ առանց պսակվելու եմ հեռանում, մանաւանդ որ դու էլ ասացիր, թէ՛ գնանք, պատրաստովնք հարսանիքի համար, որ նրանք էլ ասացին, թէ կարիք չը կայ շտապելու, երբ ուզում էք, այն ժամանակ անենք հարսանիքը: Իհարկէ նրանք չէին կարծում, որ այդքան կ'ուշանայ. նրանց խօսքը վերաբեկարծում, որ այդքան կ'ուշանալու միջին ճանապարհին: Ինչ բուն էր շտապելու և ուշանալու միջին ճանապարհին: Ես նրանց, մի քանի հանգամանքներ մէջ բերելով՝ և իցէ. ես նրանց, մի քանի հանգամանքներ մէջ բերելով՝ կարողացայ միամտացնել, այնպէս որ խաղաղացրի նրանց անհանգիստ սրտերը և հաւատ ու յոյս ներշնչեցի դէպի մեր ազնութիւնը:

Յովհաննէս. Անճարն ուտում է բանջար: Ի՞նչ անեն խեղճերը... Երբեմն մարդ ակամայ հաշտվում է կեանքի հանգամանքների ոչ ցանկալի դասաւորութեան հետ:

Մարիամ. (Տիգրանին): Քեզ չը խնդրեցի՞ն գնալու ժամանակ տեսնել իրանց:

Տիգրան. Ինչպէս չէ: Առանց նրանց խնդրելու էլ իմ պարտականութիւնն է գնալ և հրաժեշտ տալ նրանց: Այժմ գնանք, ճանապարհի պատրաստութիւն տեսնենք: (Դուրս են գնում):

ԵՐՐՈՐԴ ՏԵՍԱՐԱՆ.

Առանձնասենեակում:

Ներսէն մտնում է ԵՒՈՆԸ և ՆԵՐՍԷՍԸ:

ԼԵՒՈՆ. Ո՞ւր է Տիգրանը:

ՆԵՐՍԷՍ. Միւս սենեակումն է, ծնողների մօտ:

ԼԵՒՈՆ. Ի՞նչ է անում:

ՆԵՐՍԷՍ. Ճանապարհի պատրաստութիւնով է զբաղված: Եթէ կամենաք, կարող եմ կանչել:

ԼԵՒՈՆ. Կանչէք, եթէ միայն նեղութիւն չի լինի ձեզ:

ՆԵՐՍԷՍ. Ո՛չ մի նեղութիւն. ինձ վիճակված է ընդ միշտ ուրիշներին ծառայել: Տիրոջ ծառան նրա բարեկամներին էլ ծառայութիւն կ'անէ: (Դուրս է գնում):

ԼԵՒՈՆ. Գնացէք, ձեր հնարագիտութիւնն ինձ շատ լաւ յայտնի է. կարիք չը կայ կեղծաւորութիւն անելու: Դուք, ծառաներդ, խաբեբաների խաբեբաներն էք. դուք, որ ձեր հին տէրերից ակնածում էք, իսկ նորերին մատերի արանքից նայում... (Ներսէն է մտնում Տիգրանը):

Տիգրան. Բարև՛ քեզ, աղնիւ ընկերս. էլ չես երևում:

ԼԵՒՈՆ. Չ'երևալու ժամը նոր է մօտենում:

Տիգրան. Իհարկէ լսած կը լինես, որ եկար:

ԼԵՒՈՆ. Անկասկած. ծածուկ բան չը կայ, որ չը յայտնվի, ուր մնաց ծածկելու անարժանը:

Տիգրան. Լաւ արեցիր, որ եկար. թէ չէ՛ կանչել էի տալու քեզ, մանաւանդ որ հրաժեշտի ժամն էլ մօտ է:

ԼԵՒՈՆ. Շատ ուրախ եմ, որ այդպէս շուտ օրոշվեց ջոպաշտօնը:

Տիգրան. Շնորհակալ եմ. իսկ քեզ համար ոչինչ չը կայ դեռ:

ԼԵՒՈՆ. Ոչինչ, բացի անօրոշ դրութիւնից: Անգործութիւնը վատ է ազդում մեր ջղերի վրայ և առաջ բերում էրերվող ու տատանվող թոյլ ընաւորութիւններ:

Տիգրան. Քեզ ևս աջողութիւն եմ ցանկանում: Բացի պաշտօնից մի ուրիշ բան էլ կայ. չը դիտեմ, այն էլ լսել ես:

ԼԵՒՈՆ. Գիտեմ, նշանադրութեանդ մասին է խօսքը. այն, լսել եմ: Դու շտապեցիր. ես պէտք է ասէի: Շնորհաւորում եմ նշանադրութիւնդ և լիակատար բերանով բարի վայելում մաղթում: Ընկերի աջողութիւնն ընկերակցի աջողութիւնն է, ինչպէս և ուրախութիւնը: Նրա աջողութիւնից մեզ օգուտ կը գայ, իսկ անաջողութիւնից՝ վնաս:

Տիգրան. Շնորհակալ եմ, աղնիւ հօգի. միայն ցաւում եմ, որ այնքան շտապ և անակընկալ կերպով կատարվեց իմ նշանադրութիւնը, որ չը կարողացայ գոնէ քեզ կանչել:

ԼԵՒՈՆ. Ո՞վ էր կանչված, որ ես կանչվէի, և միթէ կանչված պէտք է լինէի, որ ուրախանայի: Անկեղծ բարեկամները հիւրասիրութեան կարօտ չեն: Բայց ինչո՞ւ հարսանիքն էլ միանգամից չ'արեցիր, վերջանար, գնար:

Տիգրան. Է՛հ, այդպէս եղաւ: Ուրեմն քեզ բոլորը յայտնի է առանց իմ պատմելու:

ԼԵՒՈՆ. Այն, յայտնի է. պղինձը, որ վայր ընկնի, ձայն կը հանի:

Տիգրան. Գիտես, հարսանիքի համար աներանքս էլ շատ դէմ ընկան, որ լինի. սակայն ես չ'ուզեցի, որ այս տարի լինի, որովհետեւ, քեզ լաւ յայտնի է, մեր դրութիւնն այնքան էլ չի ներում հիմա: Թէև ես մեծածախս հարսանիք անել չեմ սիրում, սակայն համեստ ուրախութեան համար ժլատ լինել չեմ ուզում: Բացի այդ՝ առանց

այն էլ նշանադրութեան վերաբերմամբ շտապեցինք, լաւ չէր լինի, եթէ հարսանիքի համար էլ շտապէինք:

ԼԵՆՈՆ. Լաւ, Աստուած եղածն օրհնի: Ինչ եղել է, արդէն եղել է: Աստուած չ'անի, որ կառքը կէս ճանապարհին կանգնի:

Տիգրան. Բայց մենք խօսքով ընկանք: Գնանք միւս սենեակը, ծնողներիս մօտ. նրանք արդէն ինձ ճանապարհէրու պատրաստութիւնով են զբաղված: Այնտեղից էլ մենք, բոլորս, կը գնանք աներոջս տուն՝ մնաս բարով աւսելու: Ծառայի միջոցով նրանց իմացրել ենք արդէն: (Դուրս են գնում):

ԶՈՐՐՈՐԴ ՏԵՍԱՐԱՆ.

Դ ա հ լ ի ծ ու մ :

Ներս են մտնում ՍԱՐԳԻՍԸ և ՀՌԻՓՄԻՄԷՆ:

Հռիփսիմէ. Կարծեմ, ժամանակն է. շատ կարելի է հիմա Տիգրանն իր ծնողների հետ գայ մնաս բարով աւսելու: Արդէն տեղեկացրել են մեզ:

Սարգիս. Այո՛, սպասենք և տեսնենք, երբ բախա կ'ուսենանք նրան նորից տեսնելու:

Հռիփսիմէ. Բայց, սիրելի ամուսինս, մտքովս մի բան անցաւ, այնպէս որ սիրտս վատ է նախազգում:

Սարգիս. Ի՞նչ կողմից:

Հռիփսիմէ. Ո՛վ գիտէ, Տիգրանը գուցէ էլ յետ չը դառնայ:

Սարգիս. Ի՞նչպէս, թէ՛ «գուցէ էլ յետ չը դառնայ»:

Հռիփսիմէ. Ասել չի լինի, մարդուս կեանքը նման է ծովում լողող նաւակի, իսկ ինքը՝ նաւավարի: Ինչպէս որ

նաւը ենթակայ է ծովի ալիքներին, այնպէս էլ մարդս՝ կեանքի ծովի ալիքներին:

Սարգիս. Է՛հ, ի՞նչ անենք, որ ենթակայ է. դրա համար էլ մենք միշտ պէտք է պաշարվենք չարագուշակ նախազգացումներով... Դուք, կանայքդ, միշտ այդպէս վախկոտ էք, երկմիտ, կասկածոտ, նախապաշարված և սնահաւատ:

Հռիփսիմէ. Ինչ կ'ուզես, հաշտի՛ր. միայն ես կ'ասեմ, որ կանայք շատ զգայուն սիրտ ունեն, և այն, ինչ որ կարող է զգալ սիրտը, չի կարող ըմբռնել միտքը:

Սարգիս. Ծանա լաւ, փիլիսոփայութիւնների յետեւից մի ընկիր. մի տարի չէ՛, այնպէս կ'անցնի, որ չես իմանայ, թէ ինչպէս անցաւ: Եթէ գլխարկդ ծուռ դնես, մինչև ուղղելը մի տարին կ'անցնի, միայն ջանսաղութիւն լինի:

Հռիփսիմէ. Հէնց ես էլ դրա վրայ եմ մտածում: Օտար երկիր, հիւանդութիւն կայ, մեռնել կայ, կեանքի հազար ու մի տեսակ փորձանքներ կան. բացի դրանցից՝ կարող է պատահել, որ այնտեղ սիրահարվի մի աղջկայ վրայ և նրա հետ էլ ամուսնանայ ու մեզանից երես դարձնի:

Սարգիս. Աշխարհումս շատ բան կարող է պատահել. ես դրան հակառակ չեմ: Սակայն բոլոր մարդիկ միատեսակ ազնւութեամբ չեն առաջնորդվում: Հիմա եթէ նա մեզ պէտք է խաբի, Աստուած իր հետ: (Ներս է մտնում Սաթննիկը):

Հռիփսիմէ. Արի մեզ մօտ, սիրելի՛ դաւակս. մենակ կարող ես ձանձրանալ: Նշանածո էլ բաւական ուշացաւ. բայց կը գայ, գուցէ ճանապարհի պատրաստութիւնն է ուշացնում նրան: Սակայն այսօր դու տխուր ես երևում սովորականից դուրս:

Սարգիս. Ինչո՞ւ համար դու վատ նախազգացումներ կ'անես, իսկ նա չի տխրի. չէ՛ որ նրա նշանածն է հեռու ճանապարհ գնում:

Սաթենիկ. (Ժածկելով վրդովմունքը): Չէ, ոչ մի տըխուրութիւն չը կայ, սիրելի ծնողներս. դրա համար անհանգիստ մի լինէք:

Հովիտիսմէ. Որքան էլ տընես արդարացնելու բեզ, բայց և այնպէս դէմքդ մատնում է սիրտդ: Իմացիր, որ մարդուս դէմքն իր ներքին աշխարհի յայտարարն է: Նրա վրայ կարելի է կարդալ ներքին աշխարհում կատարվածը: Ահա և նրանք: (Յերս են մտնում Յովհաննէսը, Մարիամը, Տիգրանը եւ Լեւոնը):

Յովհաննէս. Բարև՛ ազնիւ խնամիներիս:

Սարգիս. Աստու բարին թանկագին բարեկամներիս: Ինչո՞ւ այսքան ուշացաք. բաւական ժամանակ է, որ ձեզ սպասում ենք:

Յովհաննէս. Գէհ, չի լինում. ճանապարհի պատրաստութիւնն իսկոյն և եթ չի կատարվում: (Յոյց տալով Լեւոնին): Սա էլ Տիգրանիս դասընկերն է և նրա մտերիմը. խնդրեմ, ծանօթանաք:

Սարգիս. Շատ ուրախ եմ:

Լեւոն. Ես նոյնպէս:

Տիգրան. (Սարգսին): Սիրելի հայրիկ, ի՞նչ կայ ձեր կողմից շտապելու. ամեն բան աշխարհիս վրայ իր սովորական կարգով է ընթանում: Թո՞ղ մինչև անգամ ձեզ տարօրինակ չը թւի, թէ ինչու ես խուլ անկիւն ընտրեցի գործելու համար և այն էլ այնպիսի ասպարէզում, ուր նիւթական սղութիւն է տիրում և ուր խաւարն անհաշտ կռիւ է մղում լոյսի դէմ: Բայց իմացէք, որ այդ պատերազմն անողոք է. քանի՛—քանի՛ մատաղ կեանքեր ընկել են, ընկնում են և պէտք է ընկնեն այդ պատերազմում, մինչև որ վերջապէս լոյսը թագաւորի ամեն տեղ:

Սարգիս. Շատ ճիշտ էք ասում: Ես կը բարեմաղթեմ

ձեզ լինել աննկուն և անվեհեր այդ պատերազմում:

Տիգրան. Շատ շնորհակալ եմ, սիրելի հայրիկ. բայց ես դեռ չեմ վերջացրել խօսքս: Չը նայելով աննպաստ հանգամանքներին՝ ես այն պատճառով ցանկացայ գրվել լոյսի թագաւորութեան կամաւոր զինւոր, որովհետեւ իմ ձգտումներն այդպէս էին թելադրում: Ամեն բան աշխարհիս վրայ բնական ճանապարհով է ընթանում: Բայց թէ ինչպէս կը հիւրընկալի այդ ասպարէզն ինձ, այդ մտիկ ապագան ցոյց կը տայ: Այժմ ինձ մտաւոր պատերազմ ուղարկելով՝ յիշեցէք սպարտացոց մայրերի վերջին խօսքերը, որ ասում էին իրանց որդիներին պատերազմ ուղարկելիս. «Վահանդ ուսիդ, կամ վահանիդ վրայ»: Այո՛, երկուսից մէկը. կամ յաղթութիւն և կեանք, կամ պարտութիւն և մահ: Խօսքերս փիլիսոփայական նրբութեամբ քննեցէք:

Մարիամ. Մինչև այժմ ինձ այնքան չէր թւում, որքան այժմ. տխուր մտածումները պաշարում են ինձ: Սիրտս սկսում է վատ նախազգալ. մի գուցէ հէնց առաջին քայլափոխում անաշողութիւնների հանդիպես...

Տիգրան. Սիրելի մայրիկ, սիրտդ կասկած մի ձգիր. ամեն բան լաւ կ'անցնի: Շատ անգամ մեր անտեղի կասկածներով իսկապէս անաշողութիւնների ենք հանդիպում: Չը դիտեն միթէ, որ յաճախ ստանում ենք այն հիւանդութիւնը, որի մասին կասկածում ենք և մտածում:

Մարիամ. Սիրելի որդի, ճիշտ է քո ասածը. սակայն այստեղ ծագում է մի հարց, որի լուծելու համար պէտք է հոգեբաններին օգնութեան կանչել, այն է՝ «Ճիշտ է արդեօք նախազգացումը, թէ՛ ոչ»: Կարծեմ, շատ պարզ են նախազգացում և կասկած բառերը: Յաճախ երկուսն էլ իրադործվում են. բայց հարցը գլխաւորապէս նրանումն է, թէ պէտք է հաւատալ դրանց, թէ՛ ոչ:

Յովհաննէս. Այդ հարցը մեր խելքից վեր է: Սակայն այսքանը կ'ասեմ, որ պէտք է հաւատալ երկուսին էլ և աշխատել, որքան մեր ոյժերը կը ներեն, նախազգացումի դէպքում զգուշութեան միջոցներ ձեռք առնել, որպէսզի գալիք անաշուղթիւնները չը պատահեն. թէև երբեմն չենք կարող, որովհետև հանգամանքների դասաւորութիւնը մեզանից չի կախված: Իսկ կասկածի դէպքում, աչքի առաջ ունենալով ամեն կողմից նրա վնասակարութիւնը՝ պէտք է աշխատել զանազան միջոցներով ցրել այդ կասկածը և ամեն բան կը վերջանայ:

Սարգիս. (Տիգրանին): Սիրելի փեսաս, Սաթենիկը և իր մայրը ձեր գալուց առաջ յայտնեցին, որ նոյնպէս վատ են նախազգում ձեր գնալու վերաբերմամբ: Եւ եթէ այժմ ձեր մայրն էլ է վատ նախազգում, այդ դէպքում ես խորհուրդ եմ տալիս թողնել ձեր մտադրութիւնը. ապա թէ ոչ՝ մենք կը կրենք վնասը: Յաճախ մենք պատժվում ենք նրա համար, որ ականջ չենք դնում մեր ներքին ձայնին:

Տիգրան. Ո՛չ, անկարելի է: Ինչ էլ որ լինի, պէտք է գնամ: Ո՞վ դիտէ, գուցէ մենք չենք կարողանում զանազանել նախազգացումը հրաժեշտի ժամին զգացած տխրութիւնից: (Ներս է մտնում ծառան):

Ծառայ. Պ. Տիգրան, ճանապարհի կառքն արդէն պատրաստ է և ձեզ է սպասում. շտապեցէք:

Տիգրան. Այս րոպէին: Իրեղէններն ամուր կապեցիք:

Ծառայ. Այո՛:

Տիգրան. Լաւ, գնա՛ կառքի մօտ, սպասիր մինչև իմ գալը: (Ծառան դուրս է գնում):

Տիգրան. Գէ՛հ, ուրեմն մնա՛ք բարով: (Համըռուրում է իր ծնողներին, անների եւ զոքանչի ձեռքերը): Մնա՛ս բարով և դու, հոգեակս: (Սեղմելով Սաթենիկի ձեռքը եւ

համըռուրելով շրթունքները): Մնա՛ս բարով և անարատ մինչև իմ վերադարձը: Թէև ես գնում եմ, բայց իմ սիրտը քեզ եմ թողնում: (Իր ծնողներին լացակամած): Սրան շուտ-շուտ կ'այցելէք և կը մխիթարէք մինչև իմ գալը: (Նրկուան էլ լալիս են):

Մարիամ. Միամիտ կաց, սիրելի որդի: Այդ, առանցքո՞ւ ասելու էլ, մեր պարտականութիւնն է: Միայն չը մոռանա՛ս մեզ շուտ-շուտ նամակ դրել:

Տիգրան. (Հետնին): Մնա՛ս բարով և դու, իմ ընկեր Լեոն: (Գրկում է նրան եւ արտասովում): Ի՞նչպէս հեռանամ ես քեզանից, սվ դու, թանկագին յիշողութիւնների ընկեր: Ո՛հ, սիրտս ճնշվում է, այո՛, ճնշվում է, սաստիկ ճնշվում... Ա՛խ, անողոք բախտ... Ո՛հ, սիրտս կտրատվում է, չի ուզում բաժանվել քեզանից:

Թէև սիրտս կը հեռանայ
Տարածութեամբ անսահման,
Բայց քեզ երբէք չեմ մոռանայ
Իմ սրտի մէջ յաւիտեան:

Յիշիր, միշտ մօքիդ մէջ վա՛ռ պահիր մեր ուխտը:

Լեոն. (Արտասովելով): Ա՛խ, Տիգրան ջան, սրտիս սաստիկ կակծից ես բառ չեմ գտնում յայտնելու իմ դառը վիշտը, որ զգում եմ այս անջատման ժամին: Լեզուն լուռ է զգացմունքների սաստկութեան ժամանակ: Գնա՛ս բարով, Աստուած քեզ հետ և իմ սիրտն էլ տա՛ր քեզ հետ: (Համըռուրվում են): Ողջերթ:

Տիգրան. Ուրեմն կրկին անգամ մնա՛ք բարով բոլորդ էլ: Բոլորք. Գնա՛ք բարով, բարի ճանապարհ: (Դուրս են գնում):

ԵՐՐՈՐԴ ԱՐԱՐՎԱԾ.

ԱՌԱՋԻՆ ՏԵՍԱՐԱՆ.

Դիւղ. մի սննեակում:

Ներս է մտնում ՏԻԳՐԱՆԸ:

Տիգրան. Երկար ճանապարհորդութիւնից յետոյ վերջապէս հասայ պաշտօնավայրս: Ո՛հ...

Արդէն ծածկվեց հայրենիքս
Հորիզոնի յետևում,
Որտեղ թողի սիրելիքս
Մտածմունքի խոր ծովում:

Նրան, որին պատահել է
Հայրենիքից բաժանվել,
Յայտնի է, թէ որքան ծանր է
Սուրբ վայրերից անջատվել:

Դառն է ժամը, երբ պիտ' թողնես
Օրօրանը պապերիդ,
Որպէս նաև այն վայրկեանը,
Երբ էլ չը կայ սիրելիդ:

(Խորասուզվելով դառը մտածմունքների մէջ): Թէև ես կարող էի աշխատել հայրենիքումս էլ պաշտօն գտնել, սակայն ճանապարհորդելու անզուսպ ցանկութիւնն արգելք եղաւ դրան: Իմ սիրտը, կարծես, միշտ ուզում է թռչել հայրենիքից հեռու և հեռու: Հայրենիքը, կարծես, նեղ է նրա համար. նա ուզում է թափանցել բնութեան խորքերը և բնութիւնը տեղն ու տեղն ուսումնասիրել: Բայց չը գիտեմ բնութիւնն ինչի՞ համար է դրել իմ մէջ ճանապարհորդելու այդ բուն ցանկութիւնը: Գուցէ դա էլ բընական ճանապարհով է եղել: Եթէ իմ մէջ կայ ձգտում անընդհատ և ճշմարտապէս զարգանալու՝ բնականաբար և իմ մէջ պէտք է առաջ գայ ճանապարհորդելու վառ ցանկութիւնը: Շատ ման եկողը շատ բան կ'իմանայ, քան թէ շատ ապրողը: Այժմ նոր վայրեր, նոր մարդիկ, նոր բարքեր, մի խօսքով՝ նոր միջավայր: Անցեալն է երազ, ներկան՝ հիասթափում, — մի կողմով լաւ, միւս կողմով՝ վատ: Մի խօսքով՝ ամեն բան աշխարհումս ունի իր լաւ և վատ կողմերը: Է՛հ, կ'աշխատեմ կեանքն ուսումնասիրել և նրա համաձայն առաջ ընթանալ: (Ներս է մտնում Արշաւիրը):

Արշաւիր. Բարև՛ ձեզ, վարժապետ. գալը հազար բարի, մեր գլխի, մեր աչքի վրայ:

Տիգրան. Շատ շնորհակալ եմ: Խնդրեմ, նստէք:

Արշաւիր. Ի՞նչպիսի տպաւորութիւն է թողնում մեր գիւղը ձեզ վրայ:

Տիգրան. Դեռ զգալի ոչինչ. մասամբ զգալին միայն օտարութիւնն է:

Արշաւիր. Ոսկու արժէքը ոսկերիչը կ'իմանայ: Ես կարծում եմ, որ մեր գիւղը ձեզ վրայ խուլ տպաւորութիւն կը թողնի: Ես մի քանի տարի քաղաքումն եմ անցկացրել և քաղաքի կեանքին ընտելացել. այժմ քաղաքից յետոյ

գիւղն ինձ խորթ է թւում: Եթէ ինձ այդպէս, որքան աւելի ևս ձեզ, որ մանկութիւնից քաղաքում ծնվել, սնվել, մեծացել և կեանք էք ստացել: Հետզհետէ կը զգաք այստեղի կեանքի տաղտուկութիւնը:

Տիգրան. Ներողութիւն, ինչ է ձեր անունը:

Արեալիք. Արշալիր, ձեզ ծառայ:

Տիգրան. Ո՛չ թէ ծառայ, այլ եղբայր: Արշալիր եղբայր, եթէ մի քանի քեզ պէս հասկացող երիտասարդներ լինեն, որոնց հետ մենք ժամանակ անցկացնենք, այն ժամանակ կեանքը ձանձրալի չի լինի, եթէ իսկապէս լինէր էլ:

Արեալիք. Չատ ճիշտ էք ասում. բայց գիւղում ո՞վ է տուել հասկացող երիտասարդներ: Եթէ ամեն մարդու հարցնէք, նա իրան հասկացող կը համարի և մինչև անգամ մտքում ուրիշների անհասկացողութիւնը կը ծաղրի:

Տիգրան. Ո՛րքան բնական կերպով էք դատում: Դուք սովորել էք ուսումնարանում:

Արեալիք. Մի երկու տարի անցրել եմ տեղիս ուսումնարանում. սակայն զանազան ընտանեկան հանգամանքների պատճառով ստիպված եղայ կիսատ թողնել ուսումս: Այդ բանի մէջ գլխաւոր գեր խաղաց հօրս տրամաբանական դատողութիւնը... թէ՛ որդին պապից, կամ հօրից, լաւ չը լինի՛. նրանք ինչ արհեստ որ ունեցել են, նա էլ այն պէտք է բանեցնի: Եթէ տաւարած են եղել, նա էլ տաւարած պէտք է դառնայ:

Տիգրան. Իսկ դուք չէի՞ք բողոքում այդ բանի դէմ:

Արեալիք. Ինչպէս չէ. հէնց բնական խելքով հասկանալով այդ դատողութեան սխալ լինելը՝ ամեն կերպ կըռոււում էի դրա դէմ: Բայց ինչ կարող ես անել երբեմն ծընողական անողորք կամքի դէմ: Կան դէպքեր, որ ոչինչ չես կարող անել, եթէ մինչև իսկ կամենաս անել:

Տիգրան. Այո՛, այո՛, հասկանում եմ և զարմանում աշխարհիս վրայ, թէ մարդն առհասարակ ինչպիսի հանգամանքների մէջ է ծնվում ու զարգանում: Նա, կարծես թէ, ամուր կապանքերով կաշկանդված է: Յաճախ չես կարողանում ձեռք բերել այն, որին ձգտում ես:

Արեալիք. Եւ այս յիշողութիւնն ամեն անգամ դառը մտածմունքներ է ծնում իմ մտքի մէջ. դեռ սկզբներում մինչև անգամ արտասուէնքներ էր հոսեցնում աչքերիցս: Բայց հետզհետէ տպաւորութիւնը թուլանալով՝ անցնում է երազների շարքը:

Տիգրան. Ես ցաւում եմ այդ բանի վրայ և շատ ավստուսում: Բայց միև կողմից ուրախ եմ, որ դուք ձեր առողջ դատողութեամբ հասկացել էք ձեր հօր տրամբանութեան սխալը: Ակներև է, որ եթէ աշխարհն այնպէս ընթանար, ինչպէս ձեր հայրն է դատում, այն ժամանակ գիտութիւնը կը քարանար: Այդ հին աշխարհի փիլիսոփայութիւնն է: Ո՞վ է արհեստները սեփականացրել այս կամ այն դասակարգին: Եթէ այդպէս լինէր, այն ժամանակ մի որևէ դասակարգի մահացումով կը մահանար և նրա սեփական արհեստը: Կամ մի՞թէ մի դասակարգի բոլոր որդիներն էլ միևնոյն ընդունակութեան տէր կը լինեն: Եթէ այդպէս լինէր, այն ժամանակ արհեստագիտական ճիւղերը, նրանց թւում և գիտութիւնը, ամեն անգամ չէին կազդուրվի նորանոր և թարմ ոյժերով:

Արեալիք. Այո՛, այդպէս է: Չը նայելով՝ որ յաճախ չես կարողանում ձեռք բերել այն, որին երազում ես, սակայն չես էլ քարանում նրանում, որի մէջ քո պապերն էին խարխափում:

Տիգրան. Ո՛հ, այժմ որքան ուրախ եմ, որ շատ ու շատ հասկացող մի ընկեր գտայ այս տղէտների աշխար-

հում: Եւ այդ ուսումնարանի շնորհով... Այո՛, ուսումնարանը տալիս է մեզ դիտակցութիւն, որ լուսաւոր ջահի նման առաջնորդում է մեզ դէպի ամեն կողմ: Բայց այս էլ պէտք է իմանալ, որ եթէ մենք չենք ամփոփում մեր մէջ բնութիւնից պարզեւած ընդունակութեան սաղմեր, ուսումնարանը բոլորովին չի կարող արժատացնել նորը, չեղածը. նա միայն զարգացնում է արդէն եղածը: Ես, իբրև կեանքի պարագաների ուսումնասիրող, յայտնում եմ կարծիքս այդ տեսակէտից, որ ուսումը չի ամփոփվում միայն ուսումնարանի չորս պատի մէջ. կան մարդիկ, որոնք ամենեւին ուսումնարանի երես չեն տեսել, սակայն այնպէս առողջ դատում են, ինչպէս և քո ամենալաւ ուսումնականը:

Արեւաիր. Այդ իհարկէ բնատուր ձիրք է:

Տիգրան. Այո՛, բնատուր ձիրք է, և այդ է պատճառը, որ մինչև անգամ միւսնոյն ուսումնարանի աւարտողները շատ են տարբերվում միմեանցից: Յաճախ նոյն իսկ կիսաւարտը շատ բարձր է դուրս գալիս աւարտողից: Գիտութիւնն այդ կողմից օրինակելի դասեր է տալիս մեզ: Քանի՛-քանի՛ երևելի մարդիկ են եղել, որոնք, չը նայելով՝ որ զանազան հանգամանքների պատճառով կիսատ են թողել իրանց ուսումը, սակայն շատ բարձր են դուրս եկել իրանց լիակատար ուսումնաւարտ ընկերներից:

Արեւաիր. Իհարկէ դա էլ կ'ունենայ իր պատճառը:

Տիգրան. Այո՛, դա էլ ունի իր հոգեբանական վերլուծութիւնը: Յաճախ ուսումնաւարտ մարդիկ, գոռոզանալով այն բանի վրայ, որ արդէն աւարտել են իրանց ուսումը, դրանով էլ բաւականանում են, հաւատացած լինելով՝ որ այդ է, վերջացաւ ուսումը, այժմ ամեն բան գիտեն, և այնուհետև սկսում են ոլիմպիական բարձրութիւնից նայել տգէտների, մանաւանդ թերուսների վրայ:

Բայց կան և այնպիսի կիսաւարտներ, որոնք, ակամայ թողած լինելով իրանց ուսումը՝ իրանց մէջ անչէջ պահում են ուսման սիրոյ կրակը, որ և խթան է լինում նրանց ձեռք բերելու սեփական ջանքերով, այսինքն՝ ինքնակրթութեան միջոցով, այն, ինչ որ չը կարողացան ձեռք բերել ուսումնարանի չորս պատի մէջ:

Արեւաիր. Բայց և այնպէս ես շատ եմ ցաւում, որ թերի թողեցի ուսումս:

Տիգրան. Այո՛, նայելով այժմեան տրամաբանութեան շատ ցաւալի է. այժմ մեծ նշանակութիւն են տալիս կրթական արտօնութեանը, առանց որի, եթէ փիլիսոփայ էլ լինես, անպէտք ես բարձր պաշտօնների համար: Կեանքի հանգամանքների անյարմար դասաւորութեան պատճառով երբեմն շատ ընդունակ մարդիկ կորչում են անյատութեան մէջ, իսկ անընդունակների համար լայն ասպարէզ է բացվում:

Արեւաիր. Թողնենք այդ ամենը: Այժմ դուք այն ասէք, թէ մօտաւորապէս ի՞նչ տպաւորութիւն են թողնում ձեզ վրայ այստեղի աշակերտները, ժողովուրդը և բնութիւնն առհասարակ:

Տիգրան. Աշակերտները, ոչինչ, ընդունակ են և համեմատաբար առողջ քաղաքի երեխաներից: Եւ այդ շնորհով այստեղի առողջարար օդի և ջրի, որոնք հաւասար ոյժով կարող են մրցել լաւ սննդի հետ, երբեմն և գերադանցել: Բացի դրանից՝ բնութիւնը հարուստ է և բուսազանցել: Իսկ ինչ վերաբերում է ժողովրդին՝ առայժմ ոչինչ չեմ կարող ասել, քանի որ դեռ չեմ ուսումնասիրել: Ուսումնասիրութեան համար ժամանակ է հարկաւոր: Բայց այսքանը միայն կարող եմ ասել, որ կոպտութիւնն արդէն հեռուից աչքի է խփում:

Արեւալիք. Մեր գիւղացիները վերին աստիճանի կողիտ են և անտաշ: Նրանցից ոչ մէկի խօսքին նշանակութիւն չը տանք, որովհետեւ մինն անց կ'ասի, միւսը՝ ձախ: (Կամենում է զնայ): Բաւական երկար խօսեցինք: Կարծեմ, ժամանակ է գնալու:

Տիգրան. Ինչո՞ւ էք շտապում:

Արեւալիք. Ի՞նչ անեմ, չը շտապեմ. անհանգիստ սիրտը մի տեղ երկար մնալ չի սիրում...

Տիգրան. Լնւ, ուղում էք, գնացէք. բայց ինձ շուտ-շուտ այցելէք:

Արեւալիք. Կ'աշխատեմ: Յտեսութիւն: (Դուրս է գնում):

Տիգրան. Յտեսութիւն: Խեղճ տղայ. քեզ հասկանալու համար սրտադէտ չը պէտք է լինել: Ո՛հ, կեանք, կեանք, ինչպէս ես դասաւորում հանգամանքները մեզ համար: Բայց թողնեմ այդ և մի բոլոր մտքով սլանամ դէպ' իմ ծննդավայրը: Արդեօք ինչ է կատարվում այնտեղ, հարազատներիս, սիրելիներիս և մտերիմներիս շրջանում... Ահա միմեանց յետեից պատկերանում են երեակայութեանս առաջ ծնողներիս, սիրոյս հատոր Ստեփանիկի և իմ մտերիմ ընկեր Լևոնի գէմքերը: Բոլորն էլ թախծալի... Կարծես, ինձնից մի բան են սպասում... Այն, սպասում են. հեռանալիս՝ մայրս ասեց, որ շուտ-շուտ նամակ գրեմ, և հարկաւոր է գրել: Սակայն մի քանի օր էլ կը սպասեմ և ապա կը գրեմ, որպէսզի տպաւորութիւններս լրիւ հաղորդեմ. իսկ այժմ գնամ դուրս՝ մի փոքր զով ո՞ր ծծելու: (Դուրս է գնում):

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԵՍԱՐԱՆ.

Փողոց:

Մտնում են մի քանի գիւղացիներ:

Ա. Գիւղացի. Ո՞վ էր այս անցնողը, որ մեզ պատահեց, չը լինի՞ թէ մեր վարժապետն է, որի մասին ասում էին, թէ շուտով պէտք է գայ:

Բ. Գիւղացի. Այն, նա է: Մեր քահանան արդէն յայտնել է ինձ նրա մասին: Նա, ի միջի այլոց, ասեց, որ խելքը գլխին տղայ չէ:

Ա. Գիւղացի. Հաւանական է. շատ ջահել է, կարծես, երեսայ լինի: Նա ինչ է, որ ինչ կարողանայ դատար:

Գիւղացիներ. Այն, այն. ճիշտ է:

Գ. Գիւղացի. Ինչո՞ւ էք այդպէս խօսում. խելքը ջահելութեան կամ անհելութեան մէջ չէ: Խելքը խելք կը լինի, թէկուզ ջահել լինի, թէկուզ՝ անհէլ: Մի՞թէ խելքը ջահելին բանի տեղ չը պէտք է գնել: Ոսկին փոքր է, բայց արժէքը՝ մեծ:

Բ. Գիւղացի. Ի՞նչ կ'ուզես, ասա. մեր գլուխը չի մտնի:

Գիւղացիներ. Շատ ուղիղ է:

Գ. Գիւղացի. Իհարկէ չի մտնի, քանի որ մեր բահանան արդէն իր կամեցածը հարել է ձեր ականջներում: Նրա արածն ունի իր որոշ նպատակը և այդ հասկանալի է...

Ա. Գիւղացի. Չը գիտեմ, ինչ կարիք կայ պաշտպանելու. գիւղի մեծ մասն արդէն ընդդէմ է ուսումնարանին: Երէկ այդ մասին խօսում էին գիւղամէջին: Սուտ էլ

չեն ասում, տարին տասներկու ամիս աշխատում ենք, տը-
րորփում և հազիւ կարողանում մի երկու կոպէկ յետ գցել,
որ ահա քաղաքացու մէկը, տարին մէկ անգամ, վեր է կե-
նում, դալիս և ունեցած-չ'ունեցածներս էլ նա է տանում:
Կարծես, քիչ տանող կայ... Ա՛խր, մեզ ի՞նչ հարկաւոր է
ուսումը. չէ՞ք տեսնում, որ մեր գիւղից քանիսները կան,
որոնք քաղաքում ուսում են առել և էլ չեն ուզում գիւ-
ղում ապրել: Եթէ մեր որդիներին էլ ուսումի տանք, նը-
րանք էլ կը փախչեն քաղաք և այն ժամանակ մեր տնե-
րը լաւ կը շինվեն: Մենք ինչ դառել ենք, մեր որդիներն
էլ թո՛ղ այն դառնան. նրանք մեզանից և մեր պապերից
հօ մեծ մարդիկ չեն...

Բ. Գիւղացի. Շատ ճիշտ է ասում: Եթէ ինձ լսէք,
նրան այստեղից կը փախցնենք:

Գիւղացիներ. Հապա էլ ի՞նչ պէտք է անել:

Գ. Գիւղացի. Ի՞նչ տարօրինակ բաներ էք ասում:
Գուր չէք ուզում ձեր երեխաներին տալ կարգալու, մի
տուէք: Ո՞վ է ձեր ձեռքը բռնում: Սակայն ինչո՞ւ էք ար-
գելք հանդիսանում նրանց, որոնք անպատճառ ուզում են
տալ իրանց զաւակներին կարգալու: Չէ՞ որ մի քանիսներն
էլ կան ինձ նման. հօ բոլոր գիւղացիներն այստեղ չեն:
Ամեն մարդ իր համար:

Ա. Գիւղացի. Գու ինչպէս ուզում ես, այնպէս արա,
միայն մենք մեր արածը կ'անենք: Շատ լաւ է, որ Սարի-
բէդն էլ մեր կողմն է. բաւական է մեր մի ակնարկը, որ
նա իր արածն անի:

Գիւղացիներ. Նրանից յարմարը չը կայ:

Գ. Գիւղացի. Թէ գուր և թէ նա ոչինչ չէք կարող
անել:

Ա. Գիւղացի. Ապագան ցոյց կը տայ: (Գնում են):

ԵՐՐՈՐԴ ՏԵՍԱՐԱՆ.

Սեննակում:

Ներս է մտնում ՏԻԳՐԱՆԸ:

Տիգրան. Հիասթափութիւնն արգէն մօտ է. գիւղացի-
ները շատ խորթ աչքով են նայում ինձ վրայ: Պակաս
խորթ աչքով չը նայեց և քահանան, գրոշանոց հոգաբար-
ձութեան նախագահն՝ իր արժանաւոր զինակիցների հետ:
Գուցէ նա է բոլորին այդպէս տրամադրել: Ինչև իցէ, ու-
սուցիչներն իսկապէս ինքնակամ նահատակներ են՝ անմիտ-
ների ձեռքին խաղալիք դարձած... Ո՛հ, կեանքն ուզում
է յուսահատեցնել, կուլ տալ ինձ, ինչպէս նա կուլ է տուել
և կուլ է տալիս շատերին: Բայց ո՛չ, նա չի կարող... մա-
նաւանդ նրան, ով ունի կամքի ոյժ: Հեռո՛ւ ինձնից, յու-
սահատութիւն. հեռո՛ւ ինձնից, թուլասրտութիւն... Ես, վճը-
ռել եմ գաղափարական լինել, այդպէս էլ կը մնամ. ինչ
ուզում է, թո՛ղ լինի. ինչ պատահարներ ուզում են, թո՛ղ
երևան գան: Ես այդ բոլորի համար միայն մի զէնք ու-
նեմ,—այդ իմ կամքն է: Եթէ այսպէս մենակ մնամ, դեռ
շատ կը խորասուզվեմ տխուր մտածմունքների մէջ: (Ժա-
ռային): Մկրտիչ: (Ներս է մտնում ծառան): Գնա Ար-
շաւրենց տուն և Արշաւրին ասան, թո՛ղ շուտ գայ ինձ մօտ.
Գործ ունեմ նրա հետ:

Մկրտիչ. Այս րոպէին: (Գուրս է գնում):

Տիգրան. Երբ մարդ յուզված է, կարգալ էլ չի կա-
րող. իսկ միայնութիւնն առատ սնունդ է տալիս մաշող
մտքերին: Այդպիսի դէպքերում միակ փրկութիւնը մնում
է ընկեր որոնել և ժամանակն անցկացնել, էլ չեմ ասում

սպանել: Տասնութ դարուն, տասնութ անգամ տասներկու
լուսնի շրջան կեանքիցս արդէն անցել են անօգուտ. գոնէ
ինձ այդպէս է թուում: Մինչև այդ հասակը շատերն ար-
դէն իրանց կեանքում մի որոշ չափով անուն են վաստա-
կել, բայց ես... Մանկութեան ինն արագ, երանգ տարի-
ներ և նոյնքան երկար ու ձիգ՝ ուսումի անխոնջ տարի-
ներ,—ահա կեանքիս ներկայ նաւահանգիստը: Թէև այսու-
հետև է լինելու այն, ինչ որ ես եմ ցանկանում, սակայն
այդ էլ ծածկված է խորին մթութեան մէջ: Շատ անգամ
մեզ երևակայում ենք այն, ինչ որ իրօք չենք: Այսօրվա-
նից վաղը մի քայլ է միայն և հանձն ենք այն չենք, ինչ որ
էինք: Սակայն ես այսօր մի փոքր լաւ չեմ զգում ինձ... Ա-
ռողջ դէպքում մարդն ամբողջ բնութիւնը, կարծես, իր
մէջ է ամփոփում, բայց հիւանդ դէպքում... Ինձ այնպէս
է թուում, թէ՛ և՛ հիւանդ եմ, և՛ հիւանդ չեմ: Ի՞նչ կը
լինի այն ժամանակ, երբ յաւիտենական քնի մունետիկը
յանկարծ վրայ հասնի ինձ այս պանդխտութեան մէջ... Ո՛հ,
դառը մտքեր... Յանկարծակի ինձ տանջում է այն միտ-
քը, որ ես, ո՞վ գիտէ, կարող է պատահել, օտար երկրում
փչեմ շունչս,—հեռու իմ պապերի ննջած տեղից: Մի
այլ կողմով պանդխտութիւնն այնքան սարսափելի չէ: Գու-
ցէ այստեղ, օտար երկրում, անյայտանայ գերեզմանիս
հետքն անգամ, խունկ չը ծխվի և ոչ իսկ արցունք թափ-
վի նրա վրայ,—օրհնվելուց զուրկ լինի նա. բայց իզձերս,
ձգտումներս, իդէալներս, ցնորքներս, օղային ամբոցներս,
ցանկութիւններս... Ո՛հ, ես կը խելագարվեմ. ուր կը կոր-
չեն դրանք: Երկինք, երկիր, աշխարհի տարրեր, թե՛ ար-
վէք նրանց, թո՛ղ թռչեն, գնան, անմահ հողիների նման
թափառեն անասման յաւիտենականութեան մէջ, մինչև
որ կարողանան նորից ներս մտնել հողեղէն կարծված մար-

մինների մէջ: Մենք, կեանքի գերիներս, չենք կարողա-
նում գնահատել նրանց և ժամանակներս վատնում ենք ա-
նօգուտ բաների վրայ: Մենք, յիմարներս, որ երբեմն հա-
րիւրներ ենք ծախսում առանց խնայելու և մտածելու,
յաճախ կոպէկների համար մեր ողջ կեանքն ու ապագան
ենք թունաւորում, մեր մարդկային արժանապատուութիւնն
արատաւորում և կոպէկային մարդ դառնում: Կեանքի
ստորաքարշուծիւն, առատաձեռն շռայլութիւն և ժլատու-
թիւն,—էլ ուրիշ ոչ մի նպատակ... Մեր արարքները չը
կշռող և մեր պակասութիւնները չը տեսնող... բայց ամե-
նից սոսկալին՝ ուրիշի դժբախտութեան մէջ մեր երջան-
կութիւնը որոնող... (Ներս է մտնում ծառան):

Ծառայ. Ասեց, որ հիմա կը գամ:

Տիգրան. Շատ լաւ, գնա: (Ծառան գնում է): Տեսնենք,
որքան կը տևի այդ հիման: Անհամբեր սպասելուց վա-
րան չը կայ: Ի՞նչպէս են անում սիրոյ ժամադիրները:
Ի՛նչ չեն վնասում մեր կազմվածքին այդպիսի դէպքերը:
Սիրտը խաղաղութեան սահմանից դուրս կատաղի թշնամի
է մարմնին: Մարդկանց կեանքը սովորականից երկար կը
տևի, եթէ հոգեկան անդորրութեան մէջ անցկացնեն ի-
րանց կեանքը: Սակայն կեանքն այնպիսի պատկեր է ներ-
կայացնում, որ յիմար մարդիկն են ամենախաղաղը. զգա-
յուն սիրտը և խելացի միտքը միշտ պարաստ են յուզվելու:
(Ներս է մտնում Արշաւիրը):

Արշաւիր. Բարի երեկոյ, պ. Տիգրան: Պարտականու-
թիւնն ստիպում է առանց կանչելու գալ ձեզ մօտ. սա-
կայն ես գործ ունէի:

Տիգրան. Նախ և առաջ ընկեր և ոչ պ. Տիգրան, և
ապա միայն գիտակից եղիր իմ դրութեան:

Արշաւիր. Ես խոյս չեմ տալիս ձեզ մտերիմ լինելուց.

սակայն եթէ ամեն հանդիպածին մենք անպայման այդպէս կոչենք, այն ժամանակ կարող է պատահել, որ շատ հիասթափութիւնների մէջ ընկնենք. կամ կարող է պատահել, որ դուրս գայ մէկը և մեզ հէնց սկզբից իրան ընկեր չ'ուզենայ ճանաչել:

Տիգրան. Բայց ինչ կ'անես, որ մարդու սիրտը միայնութեան դէպքերում ընկերներ է որոնում, որոնց ընտրութիւնը թողնում է ապագային: Նա, կարծես, այդ դէպքում այնպէս է վարվում, ինչպէս հոտոտելիքը գարնանային ծաղիկների հետ: Շատ դէպքերում ընկեր բառը միայն մեր մտքի յուշատետրում գոյութիւն ունի: Սրտերի միութիւնը շատ դժուար է, իսկ անջատումը՝ շատ հեշտ: Միութեան մասին շատերն են խօսում, բայց քչերն են իրազործում:

Արեալիր. Ազգերի կեանքն էլ այդ է ցոյց տալիս: Ես շատ ու քիչ կարգացել եմ և այն համոզմանը եկել, որ ազգերի կեանքն անհատների կեանքի արտադրութիւնն է, արտացոլման հայելին:

Տիգրան. Այո, այդպէս է, բայց մասամբ: Ծիածանի վրայ փայլում են ոչ բոլոր գոյները: Երկրագնդի մանրիկ, բայց մեծ աշխարհների մէջ քանի՛-քանի՛ գաղտնի ողբերգութիւններ են կատարվում, որոնց պատկերացնելու համար բանաստեղծների թիւն անգամ բաւական չէ: Այդպիսի դէպքերում հարեանցի համադրական համախմբումները մեծ դեր են կատարում: Երբեմն միայն հանճարեղ բանաստեղծի միտքը կարող է թափանցել այդ աշխարհների խորին ծալքերի մէջ, կամ սաւառնել նրանց վրայ: Փոքր ազգերի բանաստեղծներն էլ փոքր կը լինեն: Նրանց կեանքը դեռ ընդունակ չէ համաշխարհային սրտագետ հանճարներ ծնելու: Թոյլը երբ է հաւատացել իր ոյժերին:

Արեալիր. Այդտեղ էլ ճակատագրի իշխանութիւնն է երևում...

Տիգրան. Սակայն մեծ սխրագործութեան անընդունակը մեծ չարագործութեան ընդունակ կը լինի և քանդող ոյժն ստեղծագործող ոյժին կը գերակշռի: Դրանց հեղինակներն էլ հանճարներ են, բայց բացասական հանճարներ և ազգերի երեսձեծանքը: Եռանդի յորդութիւնը դործագործութիւն է պահանջում: Եւ այսպէս, եթէ մենք շարունակելու լինենք, ազգերի մեղքն ուսուցիչների վրայ կը բարդենք, իսկ ուսուցիչների մեղքն՝ ազգերի վրայ: Բնութիւնը կապակցութիւններ շատ է սիրում, — աչող, թէ անաչող: Երբ ասողին լսող չը լինի, ասողն ինչ անի: Սակայն միւս կողմից ծուլութիւնն ընդարձակում է իր տիրապետութիւնը: Նախնիքների տոկունութիւնը թոռների համար յիշելիք պէտք է լինի: Տնտեսական կեանքի պայմանները խլում են հոգու խաղաղութիւնը, հոգին խլում է մտածմունքները, իսկ մտածմունքները խլում են ժամանակը: Պայմանների բարդութիւնը խլում է մեր ոսկի ժամերը և Պայմանների բարդութիւնը խլում է մեր սրանք էլ յանձանխղճօրէն դարերին յանձնում, իսկ սրանք էլ յանձնում են յաւիտենականութեան: Թէև երբեմն բռնկվում է մարդկային բողոքն այդ անխղճութեան դէմ, բայց իզուր: Թոյլի հառաչանքներն էլ, սպառնալիքներն էլ ուժեղի չարախնդութեանն են արժանանում:

Արեալիր. Դուք մոռանում էք մարդկային հրէչների անխղճութիւնը:

Տիգրան. Իսկ դուք էլ մոռանում էք, որ ճշտութեամբ պէտք է ըմբռնէք իմ ասածը: Ո՞րտեղից է առաջանում տնտեսական կեանքի պայմանների բարդութիւնը, սովքեր են նրանց բարդողները և վերջապէս սովքեր են խաղաղ կեանքի թելի կծիկը խճճողները: Աշխարհի սկզբից մինչև

այժմ երկնքի կամարները դղրդում են հառաչանքների ուկիանոսից: Սակայն մարդկային սրտերը կարծր են քարից: Մարդը քարասիրտ արարած է. այսպէս պէտք է ասել՝ նրան կենդանիներից զանազանելու համար: Շահասիրութիւնը չքացնում է ամեն ինչ. նա կարծրացնող զօրութիւն ունի: Մարդկային յարաբերութիւնները նրա ազդեցութեան տակ կեղծ են և առերես: Ամեն դէպքում շահն է նկատի առնվում, — աջ՝ շահ, ձախ՝ շահ, առաջ և յետ՝ շահ: Ո՞ւր է նախնի դարերի անկեղծութիւնն ու անշահասիրութիւնը և դէպի միմեանց ունեցած հաւատը: Դար դարի վրայ զանազանութիւն ունի: Դեռ մտքի խեղկատակները տքնում են ապացուցանել, որ մեր դարը լուսաւորված դար է և գիտութիւնը շատ առաջ է դնացել: Այո՛, շատ առաջ է դնացել որոգայթալարութեան մէջ: Ո՞հ, աւելի լաւ է չը լինել զգայուն սրտի տէր. ապա թէ ոչ՝ չի կարելի դուրս գալ թշուառութեան ուկիանոսից: Ի՞նչպէս համբերես, երբ վերջին ծայր հարուստը քամում է որբերի վերջին արտասունքը: Այո՛, լռել, լռել և լռել...

Արեւալիւր. Գուք ինձ գլորեցիք դառը մտածմունքների աշխարհը:

Տիգրան. Մենք վաղուց ենք գլորվել այդ աշխարհը:

Արեւալիւր. Սակայն դուք բորբոքեցիք նրան:

Տիգրան. Կրակը որ խառնես, ձեռքերդ կ'այրի:

Արեւալիւր. Գրի անցնելու խօսքեր են ձեր խօսքերը: Ափսոս, որ չէք մտածում դրա մասին:

Տիգրան. Աշակերտական վերջին նստարանից արդէն ես մտածում եմ այդ մասին անհանգիստ կերպով և մինչև անգամ ձեռնարկել եմ. սրանք միայն հատվածներ են այդ աշխատութիւնից: Սակայն դեռ չեմ վերջացրել: Զանազան արգելառիթ հանդամանքներ թոյլ չեն տալիս: Կեանքի

ձի ճանապարհորդի առաջ ձիւնի և ժայռի հիւսեր ընկնելը սովորական բան է: Շատերը կարծում են, որ մենք անտարբեր ենք: Յաճախ մեր ներքին լաւ կողմերը չեն երեւում:

Արեւալիւր. Ի՞նչպէս է ձեր գրքի վերնագիրը:

Տիգրան. «Տանջանքի ծով». իսկ բնաբանն՝ «Առանց տանջանքի կեանք չը կայ»:

Արեւալիւր. Զի՞ կարելի տեսնել:

Տիգրան. Կիսատ շէնքը վատ տպաւորութիւն կը թողնի: Ես արդէն կտորներ արտասանեցի, որոնցից կարող էք եզրակացնել բովանդակութիւնը: Վերջացնելուց յետոյ՝ ես պատրաստ եմ կատարել ձեր խնդիրը: Ամեն ջանք գործ եմ դնում վերջացնել, սակայն երբեմն տրամադրութիւնս, երբեմն առողջութիւնս և երբեմն ժամանակս չեն ներում: Տրամադրութեանս եղած դէպքում, որին մարդիկ սովորաբար ոգևորութիւն կամ մուսայ են կոչում, զարթնում է իմ մէջ ոգևորութեան նշոյլը, և ես, կարծես, առնում եմ կենդանութեան մի շունչ. այնուհետև մտքերս տեղափոխւում են, միայն ձեռքի արագութիւն է հարտարափ թափվում են, միայն ձեռքի արագութիւն է հարտարափ թափված է: Այդ միջոցին իմ մի ժամի կատարած աշխատանքը հարիւրապատիկ շատ է անտրամադիր ժամանակի կատարածից: Իմ կարծիքով իւրաքանչիւր մարդ ուրոշ չափով բանաստեղծ է, որովհետև նա ունի վշտի, ուրախութեան և զայրոյթի զգայուն սիրտ. սակայն իսկական բանաստեղծը նա է, որ զգում է և արտայայտում իր տպաւորութիւններն աւելի մեծ չափով:

Արեւալիւր. Ի՞նչպիսի մարդ է ձեր հերոսը:

Տիգրան. Հերոսս, տանջանքի ծովում շատ տեղերելուց յետոյ՝ սաւառնում է ոգիների աշխարհը, նրանց հետ բա-

րեկամութիւն հաստատում և նրանց օգնութեամբ կամե-
նում է լուծել կեանքի հանելուկը: Առայժմ բարձած սայ-
լը հանդիպել է ժայռին:

ԱՐԵԱԽԻ. Լաւ, թողնենք այդ: Այժմ դուք այն ասէք,
թէ ինչպէս են անցնում ձեր օրերը:

ՏԻՂՐԱՆ. Շատ վատ. այսօր էլ լաւ չէի զգում ինձ,
փոքր ինչ հիւանդ էի: Բացի դրանից, չը նայելով որ ես իս-
կապէս երազները չեմ հաւատում, բայց հանգստութիւն
չ'ունեմ նրանցից: Գիշեր չի լինում, որ նրանք խմբերով
չը շրջապատեն ինձ: Երբեմն այնպիսի սարսափելի բաներ
եմ տեսնում, որ երկիւղից վեր եմ թռչում տեղիցս: Շատ
անգամ զգում եմ, որ այդ ամենը երազ է և երազում իսկ ինձ
սիրտ եմ տալիս չը հաւատալ այդպիսի բաների: Բայց սր-
քան էլ չը հաւատաս, նրանցից շատերն իրագործվում են
և մենք, նախապաշարված՝ հաւատում ենք նրանց: Ո՛չ մի
մարդ ազատ չէ նախապաշարմունքներից, մինչև անգամ
և գիտնականները. որովհետև մեզ սկզբից դաստիարակում
են նրանց մէջ և ապա միայն սկսում ջրել: Պատի հիւժը
վերին մասից ամուր է: Ես փոքրուց լսել էի, որ երազում
ինձոր տեսնելը հիւանդութիւն է, խաղող տեսնելն՝ ար-
տասունք. դրանց ես երէկ գիշեր երազում տեսայ, այսօր
անմիջապէս կատարվեց, — ես հիւանդացայ և ծածուկ ար-
ցունքներ թափեցի: Հիմա տատանվում եմ՝ հաւատալ, թէ
չը հաւատալ երազներին: Նրանք սաստիկ կապ ունեն մեր
երեակայութեան և սրտի հետ: Նրանց տրամադրութիւ-
նից առաջանում են և նրանց տրամադրում: Ես տանջվում
եմ անքնութիւնից, մնացածն էլ երազներն են լրացնում:
Քունը մօտ չի գալիս աչքերին, երբ նրանց գլուխը շատ է
մտածում: Սակայն երբեմն հակասաբար մօտ է վազում
վշտաբեկին. իսկ նա սերտ բարեկամ է անհոգին: Փոքր

ժամանակ ես շատ քնկոտ էի, ինչպէս լինում են առհա-
սարակ բոլոր փոքրերը: Չարմանում էի հօրս վրայ, թէ նա
ինչպէս է ուշ քնում, շուտ զարթնում: Երբեմն, երբ նա
փորձում էր ինձ անմտաբար դրան վարժեցնել, ինձ հա-
մար դրանից սարսափելի բան չը կար: Երբ քունս գար՝ ինձ
թագաւորութիւն անգամ առաջարկէին, ես անքուն չէի
մնայ. այնպէս էլ, երբ քաղցր քնած էի, չէի զարթնի,
մինչև որ քունս չ'առնէի: Միայն այժմ, երբ արդէն մտա-
զբաղ և բազմահոգ եմ դարձել, զգում եմ, որ հայրս իր
արշինով էր չափում ինձ: Բոլորն ասեցի, բայց մի բան
մոռացայ. քիչ չեն անհանգիստ անում մեզ գիշերաշրջիկ,
երազների սիրահար ոգիները, մեռելների ուրուականները:
Երբ գալիս է գիշերը, նրանց թագաւորութեան շրջանը,
նրանք պղտորում են մեր միտքը և ձուկը որսում:

ԱՐԵԱԽԻ. Իսկ ցերեկները նրանք չեն շրջում:

ՏԻՂՐԱՆ. Նրանք մեր հակապատկերն են ներկայա-
ցնում. ցերեկը քնում են, գիշերը շրջում: Կամ դուցէ
նրանք էլ մեզ պէս տանջվում են անքնութիւնից: Նրան-
ցից շատերն անհամբեր սպասում են գիշերին, որ շտա-
պեն իրանց սիրելիների և անձկալինների մօտ: Իմ հրեշ-
տակ բոյրն էլ շտապում է ինձ մօտ, նա, որին ես անչափ
սիրում էի և նա՝ ինձ: Եւ որի մահի պատճառը ես եղայ:
Ո՛հ, չեմ կարող մոռանալ այդ:

ԱՐԵԱԽԻ. Ի՞նչպէս:

ՏԻՂՐԱՆ. Ահա այսպէս: Մենք փոքր ժամանակ միա-
պին էինք պառկում: Այդ բղխում էր ոչ այնքան մեր ծնող-
ների անմտութիւնից, որքան նրանց ազբատութիւնից: Եթէ
ոչ այդ լինէր և ոչ այն, քոյր ու եղբայր սիրում էինք պառ-
կել միմեանց մօտ: Պատահեց, որ մի օր ես հիւանդացայ
սաստիկ բկացաւով: Ծնողներին անմտութիւնն այստեղ ե-

րևաց: Մենք չը զատվեցինք իրարից. առաջվայ պէս միմեանց մօտ էինք քնու՛մ: Դրա հետևանքն այն եղաւ, որ ես առողջացայ, իսկ նա, այդ գեղեցիկ երկնային հրեշտակը, վարակվեց ինձնից այդ ցաւով և միւս աշխարհը գլորվեց... Այն օրից արդէն նա ինձ հանգիստ չի տալիս իր գիշերային այցելութիւններով: Ո՛հ, գիտես, թէ որքան փարթամ և գեղեցիկ էր նա: Շատերը զարմանում էին նրա վրայ: Ութ տարեկան հասակում թողնում էր տասնըչորս տարեկանի տպաւորութիւն: Հանգիստ ոսկորներիդ, կենակից անցորդ. հանգիստ թող կեանքիս մնացորդ: Ո՛հ, պատանեկական կեանքի յիշողութիւններ. քաղցրութեան հետ դառնութիւնը միշտ խառն է:

Արեւալիւր. Այդ դառը յիշողութիւններն իմ մտքի մէջ էլ արձագանք տուին:

Տիգրան. Անկեղծ սիրտն ընդունակ է դիմացի սրտի տրամադրութեանը ենթարկվել: Թէև երբեմն դէպքերն ըստ երևոյթին մոռացվում են, բայց նրանք աջող դէպքերում վերարտադրվում են: Բազմահատոր գրքեր կ'ունենայի, եթէ կեանքիս բոլոր դէպքերը գրի անցնէի: Մինը չը վերջացած՝ միւսն է պատահում, իւրաքանչիւրն իր նախորդին քօղարկում: Շատ անգամ մտածում եմ այդ բոլորը գրի անցնել, սակայն չը գիտեմ, սրտեղից սկսել և սրտեղ վերջացնել: Եթէ տեղն ու տեղը չես արձանագրում՝ դէպքը քօ յուշատետրում, մի քանի բոպէ ևս և ահա նա աշխատում է մոռացութեան քօղով քօղարկվել: Երբեմն նըրանց ասում եմ. «Կացէք, այ դէպքեր, ինչո՞ւ էք փախչում. ես ձեզ պէտք է գրի անցնեմ և, աւանդելով յետնորդ դարերին՝ ձեզ անմահացնեմ»: Եւ ապա դիմում եմ հանձարների օգիներին. «Ո՛վ մեծասքանչ հանձարային օգիներ, մի մերժէք մի անգամ ևս ընդունել ձեր մէջ. որ»

քան շատ, այնքան լաւ: Կեանքի բարօրութիւնը մեծամասնութեան մէջ է: Դուք, մենավաճառութեան ընդդէմ օգիներդ, այնքան վեհ էք, որ ատելի կը լինեն ձեզ նանիր բաները, որոնք գժտութիւնների բուն պատճառներն են»: Այո, նանիր մարդիկ նանիր բաների յետևից կ'ընկնեն, բարձր մարդիկ՝ բարձր բաների: Զուր կը լինի շեղել մարդկանց այդ շաւղից: Մեղաւոր կը լինի նա, ով կ'աշխատի բականց այս ստեղծից: Իւրաքանչիւր մարդ բասասէրին իր ճանապարհից դարձնել: Իւրաքանչիւր մարդ մի արհեստ ունի և այդ արհեստն էլ պէտք է բանեցնի: Եւ նրանք են միշտ հետաքրքրվում ուրիշների նիստ ու կացով, ովքեր յայտնի են իրանց տգիտութիւնով: Նրանք էլ պակաս տգէտ չեն և նոյնպէս յանցաւոր, ովքեր սիրով ապակա չեն դնում դրանց: Ո՛հ, ես շատ խօսեցի, որով և շատ յողմեցի: Դիշերից էլ արդէն բաւական անցել է: Աքաղաղները, ցերեկի այդ մունետիկները, մի քանի անգամ արդէն կանչեցին: Ժամ է հանգստութեան, որից յետոյ ես դարձեալ պէտք է զնամ շատախօսութեան...

Արեւալիւր. (Վեր է կենում տեղից): Ես վաղուց էի ուզում գնալ, սակայն ձեր այդ լաւ խօսքերը և ձեզ մենակ չը թողնելը կամքիս յաղթեցին, քունս ճնշեցին:

Տիգրան. Կեանքի մէջ սիրած և հետաքրքիր բաները յաճախ մեր քունը խլում են:

Արեւալիւր. Դէհ, բարի գիշեր: Վաղը ճաշից յետոյ մենք դարձեալ կը տեսնվենք: (Դուրս է գնում):

Տիգրան. Ձեզ լոյս բարի: Անշուշտ: (Ինքն իրան): Դէհ, սրանից յետոյ ժամանակ կորցնելն աւելորդ է. պէտք է գնալ և հանգստանալ: (Դուրս է գնում):

ուանդը կորչում է, ուտելու և խօսելու ախորժակը փակվում և ման գալը դադարում, իսկ ընդհակառակը բարկանալու ախորժակը բացվում:

Ա. Գիշերապահ. Այդպիսի դրուժիւն կարող է պատահել և ճաշից յետոյ քնողների հետ:

Բ. Գիշերապահ. Ինչու չէ: (Յոյց տալով): Բայց նա յեցէք, արևելքն արդէն սկսել է լուսաւորվել: Շուտով երկինքը կը բոցավառվի:

Գ. Գիշերապահ. Այո, լուսաբաց է. երկինքը շառագունում է: Այդ է պատճառը, որ աքաղաղները գործ են դնում իրանց վերջին ճիգը գիշերի փախուստը մարդկութեանն աւետելու: (Գնում են):

(Մտնում են Ա. եւ Բ. Գիւղացիները եւ Սարիբէգը):

Սարիբէգ. Ճիշտ էք ասում այդ բոլորը, ինչ որ մանրամասն պատմեցիք: Ճիշտ է և այն, որ մեծամասնութիւնը մեր կողմն է:

Ա. Գիւղացի. Խաբելու կարիք չ'ունենք:

Բ. Գիւղացի. Վերջապէս կենդանի վիճակներ կան: Բոլորի յոյսը քո վրայ է:

Սարիբէգ. Այն ժամանակ մնում է մեր անելիքը:

Ա. Գիւղացի. Ի՞նչպէս պէտք է անել և ճրտեղից սկսել:

Սարիբէգ. Այդ իմ գիտենալու բանն է:

Բ. Գիւղացի. Մեր մասնակցութեան պէտք չ'ունենա:

Սարիբէգ. Մասնակցութեան կարիք չեմ դրում:

Ա. Գիւղացի. Բայց կարելի՞ է իմանալ, թէ ինչ պէտք

է անես:

Սարիբէգ. Առայժմ ոչ: Մօտաւոր միտքն արդէն ծագեց գլխումս, սակայն նրա իրագործելու ճանապարհների մասին դեռ պէտք է մտածել: Բայց կարող է պատահել,

որ մինչև մեր մտածելը՝ կեանքն իր անելիքը ցոյց տայ:

Ա. Գիւղացի. Խնդրում եմ, գոնէ այդ միտքը յայտնի:

Սարիբէգ. Դեռ չը սկսած գործի մասին անապարձութիւնն աւելորդ է, մանաւանդ որ կարող է յայտնվել և այն ժամանակ նպատակին հասնելը դժուար կը լինի, մինչև իսկ կը խափանվի:

Ա. Գիւղացի. Մի՞թէ կասկածում ես մեր մասին. քեզ դրաւական չէ՞ մեր այսքան տարվայ հաւատարիմ բարեկամութիւնը:

Բ. Գիւղացի. Աւելորդ է կասկածանքը: Ասո՛ւ, ես ևս ինչքում եմ:

Սարիբէգ. Լա՛ւ, որ շատ էք ինչքում, կ'ասեմ: Աւելի շուտ կանանց պէտք է գաղտնիքներ չ'ասել, քան թէ տղամարդկանց, այն էլ ոչ բոլոր մարդկանց:

Ա. Գիւղացի. Դէ՛հ, շուտ արա, ասո՛ւ:

Սարիբէգ. Դիտէ՛ք, խօսքը մեր մէջ մնայ...

Բ. Գիւղացի. Մի երկարացրո՛ւ:

Սարիբէգ. Առայժմ այսպէս եմ մտածել: Ես կ'աշխատեմ մի կերպ ծանօթանալ վարժապետի հետ Արշաւրի միջոցով, քանի որ նա է նրա մօտ գնում, գալիս: Յետոյ նրանց կը տրամադրեմ մի խնջոյք կազմել. երբ այդ խնջոյքը դուրս կը գայ, այն ժամանակ գիւնին առիթներ կը գտնի մեր գործն սկսելու: Եւ մինչև վերջն այնպէս հրմտութեամբ պէտք է տանել գործը, որ չը կարծեն, թէ մըտածված բան էր:

Ա. Գիւղացի. Յետո՛յ:

Սարիբէգ. Այդ էլ էք ուզում իմանալ: Հէնց այդ է, որ անորոշ է: Չի կարելի ասել, թէ ինչպէս կը սկսվի և ինչպէս կը վերջանայ:

Ա. Գիւղացի. Բայց և այնպէս դու մի բան կարծելիս կը լինես:

Սարիբէգ. Մօտաւորապէս այսպէս եւ մտածում, որ նրա պէս մարդկանց կոպտութիւնը դուր չի գայ. բաւական է իմ կողմից մի թթու խօսք, որ նա վիրաւորվի: Այն ժամանակ ես կը տաքանամ, նա կը տաքանայ, բանը վերջապէս բռունցքի կը հասնի:

Ա. Գիւղացի. Յետո՞յ, յետո՞յ:

Սարիբէգ. Յետոն այն է, որ ես նրան, ինչպէս քո կամքն է, մի լաւ կ'ուտեցնեմ. իսկ նա այդ անպատուութիւնը չի կարող տանել և գլուխ կ'առնի, կը դնայ. մենք էլ կ'ազատվենք նրա ձեռքից:

Ա. Գիւղացի. Բայց գուցէ գործն այլ կերպ վերջանայ:

Սարիբէգ. Դրա մասին չեմ կարող գուշակել:

Բ. Գիւղացի. Համաձայն եմ, բայց դրանով ոչինչ չի լինի. նա դատարանի կը դիմէ:

Սարիբէգ. Քիչ գործեր կան, որոնք առանց դատարանի են վերջանում:

Ա. Գիւղացի. Լաւ, առայժմ գեղեցիկ միտք է: (Հետուից երևում է Վաղինակը):

Սարիբէգ. Բայց գեղեցիկն աւելի ևս այն է, որ դուք հիմա գնաք: (Յոյց տալով Վաղինակին): Տեսէք, Վաղինակը գալիս է. թո՛ղ նա չ'իմանայ, թէ մենք խորհուրդ էինք անում: Շտապեցէք և ասածներս գաղտնիք պահեցէք, այնպէս որ ունեւիքով անգամ դժուար լինի դուրս քաշել:

Ա. և Բ. Գիւղացիներ. Բողբոլովին անհոգ կաց: (Գլուխում են):

Սարիբէգ. (ինքն իրան): Լաւ եղաւ. Վաղինակը չը տե-

սաւ նրանց: Նա ուղիղ այստեղ է գալիս: Գարելի է և նրանով սկսել գործը... (Մտնում է Վաղինակը):

Վաղինակ. Բարի լոյս, Սարիբէգ:

Սարիբէգ. Աստծու բարին, Վաղինակ: Ո՞ւր ես գլուխում:

Վաղինակ. Հէնց այնպէս դուրս եկայ իմանալու, թէ ինչ կայ գիւղամէջում:

Սարիբէգ. Ես էլ նոյնպէս: Այսօր սովորականից շատ վաղ եմ զարթնել: Տեսնո՞ւմ ես, ի՞նչ պայծառ և գեղեցիկ առաւօտ է. օդն էլ սառը և թարմ: Լաւ եղանակներին մարդ աշխատում է շուտ վեր կենալ:

Վաղինակ. Ծիշտ է: Գարծես, մէկն ասում է. «Վեր կաց»:

Սարիբէգ. Իսկ անձրեային և ձիւնային եղանակներին մարդ ուզում է տանից դուրս չը գալ, այլ միալար քնել ու քնել:

Վաղինակ. Մեր սիրտը կապ ունի բնութեան հետ. երբ երկինքը ծիծաղում է, մեր սիրտն էլ է ծիծաղում. երբ տխրում է, նա էլ է տխրում:

Սարիբէգ. Ո՞ւր է այս մեր Արշաւիրը. մի քանի օր է, չի երևում:

Վաղինակ. Գուցէ գլուխը խառնված է:

Սարիբէգ. Ի՞նչ խառնված է. ասում են, որ մեր նոր ուսուցչի հետ լաւ գնալ-գալ է սարքել:

Վաղինակ. Ի՞նչ կը լինի որ, օտար տղայ է, գուցէ չի ուզում մենակ թողնել նրան:

Սարիբէգ. Դու ծանօթ ես նրա հետ:

Վաղինակ. Ես ծանօթ չեմ. բայց տեսել եմ հեռուից: Լաւ տղայ է երևում. արժէ ծանօթանալ նրա հետ:

Սարիբէգ. Ինչու չէ, կարելի է: Մենք այսպէս կ'անենք.

Արշաւրին կը կանչենք և խորհուրդ կ'անենք նրա հետ, որ այսպիսի մի գեղեցիկ օր վարժապետին վերցնի, գնանք, ուրախութիւն անենք գիւղից հեռու, մի գեղեցիկ պարտէզում:

Վաղիկակ. Շատ լաւ միտք է. դրանով համ կը ծանօթանանք ուսուցչի հետ, համ էլ լաւ ուրախութիւն կ'անենք: Ես շատ եմ սիրում այսպիսի գեղեցիկ օրերում և կանաչաւէտ տեղում լաւ ընկերների հետ ժամանակ անցկացնել, ինչպէս մի քանի անգամ ինձ պատահել է: Պէտք է շտապել, քանի դեռ բնութիւնը չի զրկվել իր զգեստից և կեանք պարզեւող շերտութիւնից:

Սարիբէգ. Եթէ համաձայն ես, ես այսօր և եթ Սրշաւրին կ'ասեմ, որ այս շաբաթ գնում ենք քէֆ անելու: Տեսնեմ, ինչ կ'ասի:

Վաղիկակ. Ի՛նչ պէտք է ասի. ոտով, գլխով ուրախ կը լինի: Նա երբ է մեր խօսքից դուրս եկել. լաւ ընկերի համար մեռած է:

Սարիբէգ. Այս անգամ էլ կը փորձենք: (Անցնում է Տիգրանը): Ահա ուսուցիչը գնում է: Գրքեր կան թևի տակ: Երևում է, որ ուսումնարան է գնում:

Վաղիկակ. Այո, արդէն ժամանակն է: Նա միշտ սովորական այս ժամին շտապում է ուսումնարան: Ասում են, որ բոլորովին յետ չի ընկնում դպրոցից. շատ արի է իր գործում: Աշակերտները շատ գոհ են. ասում են, որ սա մեր անցեալ տարվայ ուսուցչից տասնապատիկ աւելի լաւ է: Նախկին ուսուցիչը շատ էր ծեծում և մինչև իսկ հայհոյում աշակերտներին. իսկ սա՝ բոլորովին: Նախկինը աչքի էր ընկնում նաև իր վերին աստիճանի ծուլութեամբ և անհոգութեամբ: Տեսնում ես, ի՛նչ խոնարհ և համակրելի

տղայ է երևում: Նրա ամեն մի շարժումը, կարծես, չափած ու ձեւած լինի:

Սարիբէգ. Դուրսը շատ էլ լաւ է, բայց ի՛նչ իմանաս, թէ ներսն ի՛նչ կայ:

Վաղիկակ. Չե՞ս լսել, որ մեր քահանան ասում է. «Բայցը ոտից և գոյնք երեսաց յայտ առնեն զմարդն»:

Սարիբէգ. Բայց դու էլ չե՞ս լսել, որ նոյն քահանան նրա համար ասել է, թէ մի բան չի:

Վաղիկակ. Առհասարակ մի մարդ մէկին լաւ է թըւում, միւսին՝ վատ, այնպէս որ իւրաքանչիւրի մօտ մի տեսակ է երևում: Օրինակ՝ ես այն չեմ քեզ մօտ, ինչ որ եմ Արշաւրի մօտ և նա այն չէ ինձ մօտ, ինչ որ է քեզ մօտ: Բայց եթէ այդ էլ չը լինի, իմացիր, որ մեր քահանան նախանձից դրդված է այդպէս ասում: Ո՞ր եկողին է նա լաւ ասել: Ես այս կարծ խելքովս պարզ հասկանում եմ, որ տգէտը երբէք չի ուզի, որ իր կողքին դիտուեն էլ լինի: Եւ վերջապէս ի՛նչ են ուզում դրանով հասկացնել: Վերջըն այնպէս կ'անեն, որ այս գիւղն էլ ոչ մի խելքը գըլխին վարժապետ չի գայ: Չէ՞ որ ձայնը տարածվում է ամեն տեղ: Չե՞ս յիշում, երբ մենք Արշաւրի հետ միասին քաղաքում աշխատում էինք, հեռաւոր գիւղերում պատահած դէպքերը բերանից բերան ասում էին: Չէ՞ որ այժմ ամեն բան գրվում է լրագրներում, ընդհանուր մարդկութեան այդ նամակներում և ցրվում աշխարհի բոլոր կողմերը: Առաջ այդ բաները չը կային. ով ինչ անէր, անէր: Այժմ եթէ մի վատ բան անես, ամբողջ աշխարհի առաջ կը խայտառակվես:

Սարիբէգ. Դէ՛հ, աստ, պէտք է վախենալ այդ լրագրներից...

Վաղիկակ. Իհարկէ պէտք է վախենալ. բայց ճշմարիտ և

աղնիւ մարդիկ բոլորովին չեն վախենում: Եթէ դու մի յանցանք չես գործել, ինչից պէտք է վախենաս:

Սարիբէգ. Դէ՛հ, դատարկ բաներ են այդ բոլորը: Ի՞նչ լրագիր, ի՞նչ բան: Ո՞վ է կարգում: Կարգացողներն են շատ, թէ՛ չը կարգացողները: Մարդիկ, երբ որ պարապ են և ոչինչ չ'ունեն գրելու, սկսում են գլխներից դուրս տալ, կամ միմեանց բամբասել: Աւելի շուտ բամբասանքների աղբիւր է, քան թէ լրագիր:

Վաղիմակ. Անտեղի ես խօսում:

Սարիբէգ. Իսկ դու տեղի՛ն ես խօսում: Շնտ լաւ, դու այն ասն. եթէ դու մի վատ բան արած լինես, կ'ուզե՞ս, որ գնան, ուրիշ տեղ ասեն:

Վաղիմակ. Եթէ արել եմ, թո՛ղ ասեն. չեմ կարող արգելել: Զը կայ մի ծածուկ բան, որ չը յայտնվի: Ամենից լաւն այն է՝ ինչո՞ւ եմ անում, որ ինչո՞ւ ասեն:

Սարիբէգ. Ի՛նչ է պատահում, որ մարդ սխալվում է: Եւ դու կարո՞ղ ես ասել, որ ես երբէք չեմ սխալվել, կամ չեմ սխալվի:

Վաղիմակ. Ո՞վ կարող է այդպիսի բան ասել: Մենք, բոլորս, սխալական մարդիկ ենք, աւելի կամ պակաս չափով:

Սարիբէգ. Եթէ մենք, բոլորս, կարող ենք սխալվել, հետևապէս լաւ չի՛ լինի, որ այսօր ես քո սխալը ծածկեմ, վաղը դու՛ իմը: Աշխարհը փոխ է:

Վաղիմակ. Գու ինչե՞ր ես խօսում: Աւելի լաւ չէ՛, որ մէկի յանցանքն իմացվի, որպէսզի ուրիշներն զգուշանան և նոյն յանցանքը չը գործեն: Եթէ յանցանքները ծածկվեն, կարող է պատահել, որ միևնոյն յանցանքը ես էլ գործեմ, դու էլ: Ել ո՞ւր մնաց զգուշութիւնը:

Սարիբէգ. Է՛հ, ես համաձայն չեմ քեզ հետ:

Վաղիմակ. Ո՞վ է ստիպում, որ համաձայն լինես:

Գուցէ քեզ պէս մտածողներ հազարաւորները լինեն: Աշխարհում ամեն մարդ իր խելքով է կառավարվում: (Հետուից նրնւում է Արշաւիրը):

Սարիբէգ. Լաւ, թողնենք այդ: (Յոյց տալով Արշաւիրին): Նայիր, ահա՛ գալիս է Արշաւիրը. յայտնենք նրան մեր մտադրութիւնը:

Վաղիմակ. Շնտ լաւ կը լինի: Թո՛ղ գայ, մօտենայ: (Մօտենում է Արշաւիրը):

Արշաւիր. Բարև՛ ձեզ:

Սարիբէգ. Ա՛յ, Աստու բարին: Մենք հէնց քեզ էինք սպասում:

Վաղիմակ. Բարով եկար: Անունդ չը տայինք, չէիր գայ: Ասում են, որ եթէ մէկը մէկի անունը տայ, միւսի ականջը ձայն կը տայ. ուր մնաց, որ երբեմն կը գայ:

Արշաւիր. Ի՞նչ կայ այդպէս, ասէ՛ք, շուտով. պատրաստ եմ ես:

Սարիբէգ. Ինչպէս մինչև այժմ վստահ ընկերներ, որ ասած խօսքս գետին չի ընկել, ես առանձնապէս իմ կողմից խնդրում եմ, որ դու ամեն միջոց գործ դնես, որ այս շաբաթ ես, դու, Վաղիմակը, մեր նոր ուսուցիչը, որի հետ դու մեզ պէտք է ծանօթացնես, և մի քանի ուրիշ յօժարակամ երիտասարդներ, եթէ միայն ցանկութիւն կը յայտնեն, մի կանաչ պարտէզում մի լաւ ուրախութիւն կազմենք և զվարճանանք: Վաղուց է, որ ուրախութիւն չենք արել: Այս անգամ պէտք է ուրախանամ դժվածի նման, այնպէս, ինչպէս որ հորթը վազում է դէպ՛ իր մօր ստինքները:

Արշաւիր. Ես պատրաստ եմ ամենայն յօժարութեամբ, միայն բանը մնում է մեր ուսուցչին. եթէ նա եկաւ, այն ժամանակ կարող է գլուխ գալ, հակառակ դէպքում՝ ո՛չ:

Վաղիմակ. Ես կարծում եմ, որ սիրով կը գայ, որով-

հետև պէտք է պանդխտութիւնն սպանել: Յամենայն դէպս, ասէք նրան. կը լինի՝ լաւ, չի լինի՝ դժբաղ լաւ:

Արեւալիր. Շնոր լաւ. իմ կողմից ասել, նրա կողմից կատարել, իսկ ձեր կողմից էլ գլուխ բերել:

Սարիբէգ. Մենք պատրաստ ենք, միայն շուտ իմացրու մեզ: Եթէ կարող ես, հէնց այսօր:

Արեւալիր. Կ'աշխատեմ, որքան ոյժերս կը ներեն:

Սարիբէգ. Գէհ, էլ չեմ ասում. աշխատիր, որքան կարող ես, շուտ կամքի բերել: Ես ուզում եմ գնալ: Յտեսութիւն:

Վաղինակ. Գոց, ես էլ եմ գալիս. էլ կանգնելու կարիք չը կայ: (Արշաւրին): Յտեսութիւն:

Արեւալիր. Յտեսութիւն: (Սարիբէգն ու Վաղինակը գնում են): Իսկ ես էլ գնամ Տիգրանի մօտ: Երէկ դիշեր նրան խօսք տուեցի: Ի դէպ. նրան կ'ասեմ այդ մասին: (Գնում է):

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՏԵՍԱՐԱՆ.

Սննեակում:

Ներս է մտնում ՄԿՐՏԻՉԸ:

Մկրտիչ. Ի՞նչ շահ այսքան տարվայ ծառայ լինելուց-իրօք և ո՛չ մի: Գուցէ հէնց ծառայ էլ մեռնեմ... Իզուր ես այս ստոր կեանքը գերադասեցի դաշտային ազատ աշխատանքից: Այնտեղ մեր աշխատանքը կախված է բնութեան քմահաճոյքից, իսկ այստեղ՝ մարդկանց. բայց բնութիւնն այնքան անողորմ չէ, որքան մարդիկ... (Ներս է մտնում Տիգրանը): Քո դրութեան մասին խօսելու համար անգամ՝ ժամանակ չեն տալիս:

Տիգրան. Արշաւիրը չ'եկաւ:

Մկրտիչ. Ո՛չ:

Տիգրան. Հիմա պէտք է եկած լինէր:

Մկրտիչ. Եթէ եկած լինէր, այստեղ կը լինէր:

Տիգրան. Ի՞նչ ես բառախաղութիւնների յետեից ընկել: Չը լինի, թէ՛ ուզում ես խելացնորվել: (Ներս է մտնում Արշաւիրը):

Մկրտիչ. Ահա և նա: Հիմա ես աւելորդ եմ: (Դուրս է գնում):

Տիգրան. Ինչո՞ւ ուշացար: Հէնց նոր ձեր մասին էինք խօսում:

Արեւալիր. Ժամանակը թւաբանական ճշտութեամբ հօ չէինք որոշել: Գիւղի մէջ մի երկու երիտասարդի հետ խօսում էինք. այդ պատճառով ուշացայ: Այդ երիտասարդները, որոնց հետ, նրանց խնդրանքով, ես ձեզ կը ծանօթացնեմ, խնդրեցին ինձ յայտնել ձեզ, որ այս քանի օրը մի լաւ խնջոյք են կազմակերպելու. կը բարեհաճէք արդեօք դուք ևս մասնակից լինել:

Տիգրան. Ո՞րտեղ է լինելու:

Արեւալիր. Կանաչազարդ պարտեզներից մէկում:

Տիգրան. Ե՞րբ:

Արեւալիր. Այս շաբաթ:

Տիգրան. Ո՞ր օրը:

Արեւալիր. Այն օրը, որ դուք կը բարեհաճէք:

Տիգրան. Իհարկէ լի օր չեմ կարող. մնում են կիրակի և տօն օրերը:

Արեւալիր. Հէնց այս կիրակի կարո՞ղ էք:

Տիգրան. Տեսնենք:

Արեւալիր. Էլ տեսնելու բան չը կայ. հաստատ խօսք տուէք, որ մարդկանց իմացնենք: Համաձայն էք:

Տիգրան. Լակ:

Արեալիր. Ուրեմն կանչէք ծառային, պատուիրենք նրան, որ գնայ, նրանց ասի: Հիմա նրանք անհամբեր կը լինեն: Իսկ մենք գնանք զբօսներու:

Տիգրան. Լակ կը լինի: (Ծառային): Մկրտիչ:

Մկրտիչ. (Դրսից): Համմէ:

Տիգրան. Արի այստեղ: (Ներս է մտնում Մկրտիչը):

Տիգրան. (Արշալուրին): Պատուիրէք, ինչ որ պատուիրելու էք:

Արեալիր. Մկրտիչ, գնա՛ Սարիբէգի և Վաղինակի մօտ և նրանց ասա՛, որ խնջոյքը թող հէնց այս կիրակի կազմեն: Տիգրանը համաձայն է: Հասկացա՛ր:

Մկրտիչ. Այո՛:

Արեալիր. Իսկ մենք գնում ենք զբօսներու. բայց գուգնա՛, չը մոռանա՛ս:

Մկրտիչ. Հէնց հիմա կը գնամ: Չեմ մոռանայ:

Արեալիր. (Տիգրանին): Գնանք: (Տիգրանը եւ Արշալուրը դուրս են գնում):

Մկրտիչ. Ի՞նչ շուտ և անկեղծ հաւատացող է մեր վարժապետը: Երեք օրվայ մի ծանօթ... և մի քանի անծանօթներ հրաւիրում են նրան քէֆի, նա համաձայնում է գնալ առանց տատանվելու: Աստուած տայ, որ վերջը չը փոշմանի: Երևում է, որ իսկապէս դեռ երիտասարդ է: Բայց ի՞նչ եմ ասում. կարելի է և՛ երիտասարդ լինել, և՛ խելօք: Մեղադրելի չէ. նա, որպէս քաղաքացի, կրթված և անփորձ երիտասարդ, այնպէս որ կեանքի հանդոյցներին անծանօթ, բնական է, որ անկեղծաբար վերաբերվի դէպի ամենքը: Բացի դրանից՝ նա, իբրև պանդուխտ, կը կամենայ անշուշտ ուրախանալ: Նրա մաքուր և անարատ հոգուն դեռ անծանօթ են մեզ պէս գոռհիկներ ի անտաչ

վարձունքը, ստախօսութիւնը, խաբերայութիւններն ու խարդախութիւնները, որոնք աւելի տգէտներին են յատուկ, քան թէ գիտուններին: Մոռացայ յիշել և բամբասանքները: Նա դեռ չը գիտէ, որ այստեղ այն անկեղծութիւնն ու մտերմութիւնը չի կարող գտնել, ինչ որ քաղաքում: Չը գիտէ և այն, թէ ինչպէս են վարվել իր նախորդների հետ: Մենք, ծառաներս, որ երբեմն կարող ենք աւելի խելօք դատել, քան թէ մեր տէրերը, զուրկ ենք պատուից. ոչ ոք բանի տեղ դնող չը կայ մեր խօսքերը, հետեւապէս աւելորդ են և մեր դատարկաբանութիւնները: Բայց ես ուշացայ: (Դուրս է գնում):

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ՏԵՍԱՐԱՆ.

Գերեզմանատանը:

Մտնում են ՏԻԳՐԱՆԸ և ԱՐՇԱԼՈՒՐԸ:

Արեալիր. Այդպէս ուրեմն. կը նշանակի, այս շաբաթ, կիրակի օրը, երբ դուք ազատ կը լինէք դասերից, մենք մի լաւ ուրախութիւն պէտք է անենք:

Տիգրան. Չ'ուրախացողին ի՞նչ ուրախութիւն: Եւ միայն այս չէ կեանքի մէջ, որ մենք ստիպված ենք առերես կատարել:

Արեալիր. Ես այս տեսակէտից եմ ցանկանում, որ այդ ուրախութիւնը տեղի ունենայ. առաջին՝ որ տղաներ են, թող ձեզ հետ ծանօթանան և երկրորդ՝ որ դուք մի քանի բոպէ մոռանաք ձեր պանդխտութիւնը:

Տիգրան. Ես որ մոռանամ, դուք ինչ կ'անէք:

Արեալիր. Մենք ինչ ունենք, որ ինչ անենք:

Տիգրան. Մի՛թէ նա է պանդուխտը, որ իսկապէս պան-

դուխտ է. իսկ աշխարհի ժամանակաւոր հիւրերը պանդուխտներ չեն:

Արեւալիւր. Այդ իր կարգով, բայց մենք վերցնում ենք համեմատական չափով:

Տիգրան. Ի՞նչ կը լինէր, որ այդ համեմատական չափն ամեն տեղ և ամեն դէպքում գոյութիւն ունենար: (Ցոյց տալով գերեզմանները): Ահա միայն այս ժութ բնակարանների անխօս բնակիչները չեն մտածում այդպիսի բաների մասին: Նրանք կատարելով իրանց դերը կեանքի բեմի վըրայ՝ վաղուց իջել են այստեղ ընդ միշտ հանգստանալու: Նրանք յետ են տուել այն, ինչ որ ստացել էին: Եւ միթէ մշտնջենաւոր անմեռ նիւթին մենք կարող ենք պարտապան գտնվել: Եթէ այստեղ հանդիպողների ոգիներն ունենային լեզուներ, այն ժամանակ կը պատասխանէին իմ տուած հարցերին. ասում են, որ մեռելների հոգիները գիտեն այն ամենը, ինչ որ կատարվում է այս աշխարհում:

Արեւալիւր. Ուրեմն այդ է պատճառը, որ նրանք հանգիստ չեն տալիս կենդանի մարդկանց:

Տիգրան. Գեռ ոչ ոք այն աշխարհից չի վերադարձել այս աշխարհը, որ մի հաստատ բան ասէր: Առայժմ խաբեբաների դատողութիւններով են կերակրվում: Եթէ այնպէս լինէր, որ այն աշխարհի բնակիչները նորից մեռնէին և այս անգամ մեր աշխարհն ընկնէին, այն ժամանակ նըրանք գուցէ մեզ մի հաստատ բան ասէին: Գուցէ ասէին նոյնպէս, թէ մահն ինչից է առաջանում իսկապէս: Չէ որ նոյն նիւթն է, ինչպէս գետնի տակ, այնպէս էլ նրա վրայ. թող գոյութիւն ունենայ: Ինչպէս որ հասարակ արհեստական մեքենայի գործունէութիւնը խանգարվում է զանազան արգելաւիթ հանգամանքներից, այնպէս էլ բնական գեղեցիկ մեքենայի գործունէութիւնն է խանգարվում զա-

նազան հանգամանքներից, որոնք եթէ չը պատահէին, թերեւ երկար, շատ երկար, շարունակվէր այդ գործունէութիւնը: Թերեւս և մահ տեղի չ'ունենար: Ո՞վ կարող է երաշխաւորել, որ մարդը չի մեռնում փաստակար կերակուրներից,—հիւանդոտ և ընդհատված կեանք պարունակող մըսից, խմիչքներից, խարդախված կերակրանիւթերից և մթերքներից, փաստակար օդից և ջրից, սաստիկ ցրտից, շոգից և քամուց, քաղցից, ծարաւից, կեղտոտութիւնից, անքնութիւնից, յոգնածութիւնից, պարապութիւնից, բարկութիւնից, յուզմունքից, երկիւղից, տխրութիւնից, յուսահատութիւնից, մտածմունքից և այլն, և այլն: Եթէ սրանք և սրանց նմանները գոյութիւն չ'ունենային, այն ժամանակ մարդիկ թերեւս անմահ լինէին. բայց հաստատ է, որ երկար կ'ապրէին:

Արեւալիւր. Այդ ճիշտ է, որ ամեն մէկը մի պատճառով է մեռնում:

Տիգրան. Ահա մի նիւթ, որ տակաւին կարօտ է ուսումնասիրութեան: Ո՞ւր են այն անմահական խնձորները, խոտերն ու ջրերը, որոնք իբրև թէ կեանք են տուել, հէքեաթների ասելով, հիւանդներին: Եթէ ճիշտ լինէին հէքեաթները, հետեւապէս և այդ անմահական հիւթերը, այն ժամանակ դեռ մինչև հիմա էլ կ'ապրէին այդ անձերը: Այդ ինչպիսի անմահական հիւթեր էին, որ մարդիկ դարձեալ մահկանացու մնացին: Գուցէ եղել են և մոռացվել: Եթէ եղել են, ո՞ւր են անմահացած մարդիկը. եթէ չեն եղել, ինչու են հնարել մեր նախնիքը: Երևի հնարել են իրանց մխիթարելու համար: Սակայն ինչ էլ որ լինի, բայց կայ բոյսերի մէջ կեանք երկարացնող, աւելի կամ պակաս կենդանութիւն տուող զօրութիւն: Եթէ կը գայ ժամանակ,

որ կը գտնեն այդ զօրութիւնը, սակայն մենք չենք ապրի մինչև այդ օրը:

Արեալիր. Քանի դնում է, մարդիկ կարճ են ապրում, դուք ասում էք, երկնք ապրեն...

Տիգրան. Կարճ են ապրում, որ երկար ապրեն: Բայց ինչո՞ւ են գիւղին այսքան մօտ և բարձր շինել գերեզմանատունը. չէ՞ որ փնասակար է այդ:

Արեալիր. Որպէսզի մեռելները չը վախենան:

Տիգրան. Կատակի ժամանակ գտաք:

Արեալիր. Հապա ի՞նչ ասեմ, որ չը գիտեմ: Հեռու որ տանեն, մեռելները կը տխրեն: Բացի դրանից՝ այդ յաւիտենական տները թող այդպէս մօտ լինեն մարդկանց, որպէսզի նրանք միշտ տեսնեն ու մտաբերեն իրանց վերջին ապաստարանները և էլ անիրաւութիւն չը գործեն:

Տիգրան. Եւ էլ չեն գործի... Ձեր կատակը ձեզ դառնայ: Բայց ես կ'ասեմ, որ գերեզմանների մշտական այցելուների պատճառով է այդպէս մօտ:

Արեալիր. Բացի դրանից՝ գիւղն զբօսավայր չ'ունենալով նա նրա տեղ էլ է ծառայում: Այդտեղ են գալիս երեկոյեան վերջալոյսին գիւղը հեռուից գիտողներն ու մաքուր օդ ծծողները, որոնց համար ամուր գերեզմանաքարերը նստարանների տեղ են ծառայում: Եւ որովհետև մեր այգիներն ու պարտէզները գիւղից աւելի հեռու են, քան թէ սա, այդ պատճառով մենք այստեղ շնորհ բերինք զբօսներու: Տեսնո՞ւմ էք, ի՞նչ հիանալի տեսարան է ներկայանում ձեր առաջ այստեղից:

Տիգրան. Թող այս լուռ վայրերի լուռ բնակիչները լի կրճքով վայելեն այդ միակ մխիթարութիւնը և թող ոչ ոք ձեզանից չը նախանձի նրանց, որովհետև բոլորիդ էլ հաւասարաչափ բաժին է տրված:

Արեալիր. Ինչո՞ւ պէտք է նախանձել, քանի որ այժմ էլ վայելում ենք. այստեղ են փարատվում մեր տխուր մտածմունքները և սրտի դառն զգացմունքները:

Տիգրան. Եւ այդ գուցէ մեռելների կախարդական զօրութեամբ... Բայց կեանքի մէջ հակասութիւններ շատ կան, ինչպէս և այս դէպքում. այստեղ երբեմն մարդ փարատվում է դառը վշտերից, երբեմն սուզվում նրանց անտակ ծովի մէջ: Կարելի է, մեռելները հաւասարակչութիւն են սիրում. ուրախութեան ժամանակ ուրախութեան հակապատկերն են ցոյց տալիս, տխրութեան ժամանակ՝ տխրութեան հակապատկերը:

Արեալիր. Մենք շատ ենք սիրում փիլիսոփայական հարցերի մէջ խրվել. բայց կարող ենք իսկապէս խրվել և էլ դուրս չը պրծնել:

Տիգրան. Կեանքը փիլիսոփայութիւն է և փիլիսոփայ դառնալու համար պէտք է ունենալ հոգեբանական նուրբ հոտառութիւն և լուրջ գիտողութիւն: Կարելի է մինչև անգամ չ'առանձնանալ առանձնասենեակում, այլ ուսումնասիրել փիլիսոփայութիւնն առօրեայ կեանքում: Կեանքի դասախօսութիւնը կատարվում է բացօդեայ և ո՛չ թէ խեղդող ու ճնշող նեղ մթնոլորտում, որով մենք կորցնում ենք մեր կեանքի կէտը: Այդտեղ չեն տիրապետում ակամայ յուզմունքներ: Ես շատ եմ պատահել կեանքի փիլիսոփաների, որոնց մարդիկ վարձատրել են ծաղր ու ծանակով և հեգնական ժպիտով: Նրանք գանգատվել են ինձ, որ մարդիկ յիմար են և նախանձոտ. նրանք ծաղրել գիտեն տեղի-անտեղի, վատնել գիտեն իրանց ոյժերն անտեղի. մարդկանց մասնել գիտեն անյայտութեան և դառը, շատ դառն, աղքատութեան: Նրանք սիրում են, որ մարդիկ ապրեն ցնցոտիների մէջ, որ ծիծաղեն նրանց վրայ միշտ, անվերջ: Սիրում են

տեսնել մարդկանց միշտ անյոյս, փոխանակ տալու նրանց խրախոյս: Այսպէս շարունակ նրանք վատնում են իրանց լաւ ոյժեր, ասելով՝ որ մենք չ'ունենք լաւ գործողներ:

Արեւալիւր. Այդ ճիշտ է: Եթէ մարդիկ մէկին միշտ ծաղրելու սովոր են, խելօք բան էլ ասի, դարձեալ կը ծաղրեն:

Տիգրան. Սովորութիւնը սիրում է միշտ միակողմանի վերաբերվել:

Արեւալիւր. Եւ որովհետեւ մենք սիրում ենք մի հարցից դէպի միւսն անցնել, այժմ անցնենք այն հարցին, թէ սովոր են այստեղ ննջում: Գոնէ կ'ասեմ իմ ճանաչածներին: (Յոյց տալով): Ահա, տեսնում ես, այն նոր հողակոյտը, որ դեռ քար չը կայ քաշած վրան: Գնանք առաջ: (Գնում են): Նա իննամսեայ գերեզման է, որի տակ թաղվածը զոհ գնաց մի սէրի և որի տապանագիրը պէտք է լինի.

Ս Ի Բ Ո Յ Ձ Ո Ն .

«Կեանքիս մէջը ես մի օրիորդ սիրեցի,
Որին ազատ սէրս յայտնել ուզեցի.
Բայց նա անգութ վերաբերվեց իմ սէրին,
Որ շուտ յանձնեց ինձ այս տխուր սե քարին»:

Տիգրան. Շատերը երանի են տալիս մեռնողներին, թնղ երանի տան և սրան...

Արեւալիւր. Այս փոքրիկ հասարակ սե քարն էլ մի երիտասարդ զինուորի է, որը չորս երկար ու ձիգ տարիներ հեռաւոր օտարութեան և անտանելի նեղութեան մէջ և խիստ կարգապահութեան տակ տեգերելուց յետոյ՝ դեռ նոր էր վերադարձել իր սիրատուն հայրենիք, դէպ' իր կարօտակէզ ընտանիք, որ շուտով հողին յանձնեց իր մաշված և հիւանդօտ մարմինը: Բայց գիտե՛ս, ինչ էր նա այստեղ, զինուորութիւնից առաջ, — մի հազազիւտ առողջ և գե-

ղեցկադէմ պատանի, որին ամենքը տալիս էին երանի:

Տիգրան. Ուրեմն էժան չի նստել նրան չորսամեայ ծանր նեղութեան լուծը: Չորս տարին քիչ ժամանակ չէ. քանի՜-քանի՜ կեանքեր կը դան ու կ'երթան և կը մաշվեն այդ ժամանակամիջոցում: Նեղութեան տարիները կրկնապատիկ են երևում: Բայց օրերը ծանր են թւում, քան տարիները. նրանք անցնելով՝ երկար են թւում, տարիներ կազմելով՝ կարճ են երևում: Եւ որովհետեւ մենք միշտ սովոր ենք անցած նեղութիւնները մոռացութեան տալ, դրա համար էլ տարիները կարող են մեզ թեթեւ երևալ: Այդ է պատճառը, որ ամեն տեսակ անցած օրերին մենք տալիս ենք երանի: Իսկ օրերը, վշտի և նեղութեան այդ աղբիւրները, ծանր են թւում, մինչև անգամ տարիներից էլ ծանր: Թնղ օգնութեան դան այդ ապացուցելու նեղ ու մութ բանտի բնակիչները, սիրելիների և անձկալի հայրենիքի կարօտակէզ սրտերը, հապճէպ գործերի անհամբեր սպասողները, սիրոյ ժամադիրները և հիւանդութիւնից տանջվողները:

Արեւալիւր. Իսկ այն կարմիր քարն էլ պատկանում է մի սևաբախտ արհեստաւորի, որ իր արհեստում չ'ունէր նմանը մեր ամբողջ գիւղում: Նա հիւսն էր արհեստով և բարձր՝ խելքով: Նրա փոքրիկ ձեռքերն այնպէս նուրբ, հմտօրէն էին պատրաստում իրերը, որ մարդ մնում էր ապշած, զարմացած. կարծես, երկնքից լինէր վէր եկած: Նա պարապ մնալ երբէք չէր սիրում, ամեն մի բոպէնութանդ էր գնահատում: Գործը նրանից անպակաս էր միշտ. ամեն մի պատուէր կատարում էր ճիշտ: Եւ մեր շրջակայ ծանօթ գիւղերը նրան էին տալիս իրանց պատուէրը: Բայց երկար չը տևեց ժպիտն այդ բախտի, նա վերջն ունեցաւ վիճակ անբախտի. մի օր շրջակայ գիւղը գնալիս՝ անօրէնի-

անգութ սուրը նրա կեանքին վերջ է տալիս: Նրա տապա-
նագիրը, գերեզմանների այդ համառօտ պատմութիւնը,
կարդացէք: (Կարդում է):

«Ո՛վ անցւորական, խնդրեմ ինձ նայես,
Թշուառ մարդկանցից մէկը եղայ ես,
Որ զաւակներիս թողնելով անհայր՝
Մտայ այս տխուր գերեզման խաւար»:

Տիգրան. Անբախտ ծնվել ենք, անբախտ էլ կը մեռ-
նենք: Եթէ նա այստեղ կենդանի մարդկանց համար էր
բան շինում, այժմ էլ թո՛ղ մեռածների համար շինի. գու-
ցէ նրանց էլ են հարկաւոր լաւ արհեստաւորներ: Ուրիշ
արհեստաւորների համար չեմ կարող երաշխաւորել, բայց
հաստատ գիտեմ, որ նրանց հարկաւոր են լաւ որմնագիր-
ներ և ատաղձագործներ:

Արեւալիր. Այս փոքրիկ սիրուն քարի տակինն էլ մի
դեռափթիթ մարդկային բողբոջ էր, որ դեռ չը ծաղկած՝
այն աշխարհ գնաց:

Տիգրան. Մենք միշտ սովոր ենք այդպէս ասելու: Ի՞նչ
օգուտ, հէնց դենք, թէ նա ծաղկէր էլ և պտուղ էլ տար:
Այո՛, լաւ է եղել, որ նա այս յանցաւոր աշխարհի դառ-
նութիւններին անծանօթ է մեռել: Այս անցաւոր աշխար-
հում ո՞ր մահկանացուն ունի կեանք՝ երջանկութեամբ լե-
ցուն: Եւ միթէ մարդիկ այնքան յիմար են, որ թողնեն,
ուրիշները երջանիկ կեանք վայելեն...

Արեւալիր. Այդպէս մի ասէք: Կեանքի խեղկատակները
ձեզ յուետես և մարդատեսց կ'անւանեն:

Տիգրան. Ես ասում եմ այն, ինչ որ կայ: Կարող են
ուրիշները չը տեսնել այդ: Միթէ մենք, ուրիշներից եր-
կիւղ կրելով չը պէտք է արտայայտենք մեր սեփական դի-
տողութիւններն ու համոզմունքները մարդկանց և աշխար-

հի մասին: Ամեն մարդ ազատ է այդ իրաւունքի մէջ: Թէև
մարդս շատ դէպքերում կաշկանդված է և չի կարող իր
կարծիքներն ազատ արտայայտել, բայց կան դէպքեր, երբ
դուք նրանց կարծիքներ արտայայտելու իրաւունքը չէք
կարող խլել:

Արեւալիր. Զգո՛յշ կացէք. կ'ասեն, ուրեմն ինքն այն-
պէս է, որ այդպէս է ասում:

Տիգրան. Շատ բան կարող են ասել. ամեն ասածի չը
պէտք է հաւատ ընծայել: Միթէ մենք չենք կարող գողին
գող ասել, ինչ է որ, նա էլ մեզ կ'ասի:

Արեւալիր. Լսել էք ժողովրդական այն առածը, որ
ասում է. «Սոխ չես կերել, սիրտդ ինչո՞ւ է մրմռում»:

Տիգրան. Եթէ այդ տեսակէտից դատելու լինենք, այն
ժամանակ որևէ յանցանքի մէջ արդարն ու մեղաւորը շատ
դժուար կը լինի որոշել: Եւ իսկապէս դժուար է: Ամեն
մարդ իր տեսակէտից է բացատրում դէպքերը, այսինքն՝
այնպէս, ինչպէս որ իրան է ձեռնտու, մանաւանդ այն
դէպքում, երբ երրորդը ներկայ չի եղել, անցքն առանց
վկայի է կատարվել: Եթէ աւելացնենք սրա վրայ և խղճի
բացակայութիւնը, այն ժամանակ ամեն ինչ կատարեալ կը
լինի: Առհասարակ մարդկանց մէջ նկատվում է միմեանց
ձգելու յատկութիւն. այդ է պատճառը, որ նրանց մէջ չը կայ
հաւատ դէպի միմեանց: Մարդկային յարաբերութիւնների
մեծ մասը կեղծ է և առերես: Մարդիկ լաւ են առաջին
ծանօթութեան և վերջին հրաժեշտի ժամանակ: Մնացած
ժամանակ նրանք երևան են դալիս իրանց իսկական պատ-
կերով... Նրանք աշխատում են միմեանց կուլ տալ: Վայն
եկել է և խեղճերին տարել. նրանք անողորմաբար զոհ են
գնում անգութ զօրեղներին: Եւ այդ անկուշտ կլանումը
փառք ու պարծանք է համարվում: Էլ ո՞ւմ վրայ զօրեղները

ցոյց տան իրանց ոյժը: Կեանքը մրցութիւն է սիրում, առաջընթացութեան հարվածներ: Եղբ որ ընկաւ, դանակաւորները կը շատանան: Կան դէպքեր, երբ արդարութիւնն այնպէս է ոտնակոխ լինում, նրա ձայնը խեղդվում, որ խեղճ մեղաւոր ճանաչված անմեղը մնում է շիւարած, և մինչև անգամ ինքն էլ է դարմանում, որ միթէ, իրաւ, այդչափ մեղաւոր է նա: Մարդիկ դանազան շահերով միանում են միւսներին տապալելու համար. էլ մի փնտրիր այդտեղ ընկերական անկեղծ յարաբերութիւն: Մարդիկ, որոնք միմեանց չեն հաւանում ներքուստ, որոշ դէպքերում՝ միանում են արտաքուստ: Թող այս ինչն ընկնի. այդ է նրանց հարկաւոր, էլ ուրիշ ոչ մի բան, չը նայելով որ նա ոչինչ չի արել, բոլորովին անմեղ է: Եւ քանի գնում է, որ օրի վրայ, մարդկանց յարաբերութիւններն աւելի կեղծ են դառնում: Գիտութիւնները, կարծես, մարդկանց անհաշտ են դարձնում՝ նրանցից ստատաններ ստեղծելով:

Արեւալիւ. Ես ժողովրդի մէջ էլ յաճախ լսել եմ այդպիսի կարծիք: Միամիտ մարդիկ աւելի վարվեցող են և հիւրընկալ:

Տիգրան. Կան մարդիկ, որոնք ուրացողի դերը յանձն առած՝ երբեմն սրան են յարում, երբեմն նրան: Նա, որ այսօր մէկին վատաբանում է միւսի մօտ, վաղը միանում է առաջինի հետ և վատաբանում երկրորդին: Կան մարդիկ էլ, որոնք շատ գեղեցիկ դիտեն գլուխ պահել և մէջտեղից օգտվել: Երբ որ ձին ու ջորին կուռում են, մէջտեղում էջի բախտն է բանում: Այդպիսիները շատ զգոյշ են իրանց վարմունքի և խօսքերի մէջ: Թէև սրտանց մէկին չեն համակրում, բայց երեսանց համակրում են:

Արեւալիւ. Աշխարհն էլ դրանց է պատկանում. կեանքն իսկապէս դրանք են վայելում:

Տիգրան. Իշային աշխարհը... Այն, խոնարհութիւնը լաւ բան է, միայն խոնարհութեան դէպքերում. սակայն հացի խնդրի համար վիզ ծռելն ու դողդողալը, սեփական կաշու երկիւղից արդարութիւնը ոտնատակ տալը և ստըրկական կեանք վարելը, — այս բոլորը մահացու մեղք է: Պէտք է ապրել ճշմարտութեամբ՝ ճշմարտութեան համար: Շատ դէպքերում հարկաւոր է ամենեւին նկատի չ'առնել այն միակողմանի կարծիքը, թէ՛ աշխարհում խոնարհութիւնը կը տանի: Այն, կան դէպքեր, որ աշխարհում խոնարհութիւնը կը տանի, բայց կան դէպքեր էլ, որ խոնարհութեամբ ընթացողի քունը կը տանի: Խոնարհութիւնը պէտք է լինի կեղծաւորութիւնից դուրս՝ օրինաւորութեան և ճշմարտութեան սահմաններում:

Արեւալիւ. Հեռու մի գնացէք: Այս գերեզմանն էլ մի բամբասասէր մարդի է, որ իր կեանքում սիրում էր միշտ բամբասանքով պարապել:

Տիգրան. Սրանից՝ նրան, նրանից՝ սրան, — այս է այդպիսիների բան: Փոքրիկ ու տգէտ ազգութիւնների մէջ դըրանցից շատ կան: Մատնութեան առաջին աստիճանը բամբասանքն է: Հիւանդակազմ ազգերի հիւանդոտ անդամները շատ են սիրում բամբասանքով պարապել: Ինչպէս որ մարդն առանց հացի չի կարող ապրել, այնպէս էլ դրանք՝ առանց բամբասանքի: Նրանց լեզուն և ծնօտները միշտ սովոր են ուրիշների միսը ծամելու և որոճալու, ահանջներն՝ ուրիշների պակասութիւնների մասին լսելու և աչքերն՝ ուրիշների միայն պակասութիւնները տեսնելու, բայց երբէք իրանց տիրոջ վրայ չը նայելու: Բացի դրանից՝ նրանք ձգտում չ'ունեն մի այլ բանի. այդպիսիները կատարեալ արհամարհանքի են արժանի:

Արեւալիւ. Ես շատերից եմ լսել, որ աշխարհը քանի

գնում, վատանում է և մարդկանց կեանքը թունաւոր-
վում:

Տիգրան. Օրինակը վարակիչ է, լաւ, թէ վատ: Բայց
մարդիկ աւելի հակամիտ են վատ օրինակներով վարակ-
վելու: Եւ որովհետեւ մեր մարմնի նիւթը հազարաւոր դա-
րերի ընթացքում զանազան մարմինների մէջ է մտել, դուրս
եկել, այդ պատճառով էլ այդքան պա՛կասութիւններ է
փոխ առել: Հիմնովելով այդ բանի վրայ՝ կարելի է հարց
տալ. «Մի՞թէ դու՛ դո՛ւ ես, իսկ ես՝ ես եմ»: Եթէ անուն-
ների և ազգանունների տարբերութիւնը վերացնենք, դա
էլ այնքան բան չի պարզում: Այժմ միւսնոյն անունով և
միւսնոյն ազգանունով շատ մարդիկ կան, որոնք թէև ար-
տաքին գծագրութեամբ որոշակի տարբերվում են միմիանո-
ցից, բայց ներքինով միւսնոյն են: Եթէ դրանցից մէկն ու
մէկը մի հանճարեղ բան գրի, ի՛նչպէս կարելի է ասել,
թէ դրանցից ո՞րն է գրել. ամեն մէկն իրան կը վերագրի...
Խօսքս ներկայի մասին չէ, այլ ապագայի:

Արեալիք. Գնանք. բաւական է, ինչքան այստեղ մը-
նացինք:

Տիգրան. Այո՛, բաւական է. հանգիստ տանք այս մե-
ռելների նշխարներին, որոնց մեր ոտերն անհանգստու-
թիւն են պատճառում: Մենք անխիղճ կերպով տրորում
ենք նրանց շիրիմներն ու անցնում: Բայց իմացիր, որ ապա-
գայում մեզ էլ նոյն վիճակն է սպասում: Ինչ որ չենք ու-
զում, որ ուրիշներն անեն մեզ, մենք էլ նոյնը չը պէտք է
անենք ուրիշներին: Գնանք, արդէն մօտ է արևն իր մտին,
թողնենք այս վայրը տխուր ու միթին: (Գնում են):

ՉՈՐՐՈՐԴ ԱՐԱՐՎԱԾ.

Ա.Ռ.Ա.ԶԻՆ ՏԵՍԱՐԱՆ.

Տախարակում:

Մտնում են ԱՐՇԱԻԻՐԸ և ՎԱՂԻՆԱԿԸ:

Վաղինակ. Մեր խնջոյքն ուրեմն անպատճառ տեղի
է ունենալու. ծառայի ասածը դու էլ ես հաստատում:

Արեալիք. Այո՛, այդպէս ենք մտադիր. միայն, Վաղի-
նակ, այնպէս անենք, որ մեր ուրախութիւնների ժամա-
նակ տեղի ունեցող սովորական անկարգութիւնները չը
կրկնվեն:

Վաղինակ. Հէնց ես էլ այդ եմ ուզում. մանաւանդ
օտարականի առաջ մենք պէտք է մեզ շատ համեստ պա-
հենք: Այն որ կարող ենք անել առանց նրան, չը պէտք է
անենք նրա ներկայութեամբ:

Արեալիք. Շատ ճիշտ է: Եթէ մեր նպատակն է զվար-
ճանալ և զվարճացնել մի օտարականի, հետևապէս պարզ
է, որ այնպէս պէտք է անենք, որ չը տխրեցնենք թէ մեզ
և թէ նրան:

Վաղինակ. Այդ կողմից դու միամիտ կաց ինձանից,
մանաւանդ որ գիտես իմ բնաւորութիւնը:

Արեւալիւր. Իմ և Տիգրանի կողմից էլ ես լիովին երաշխաւոր եմ: Իմ անցեալը բեզ գրաւական, իսկ Տիգրանի համար կ'ասեմ, թէ նա այն տեսակ օտարականներից չէ, որ թոյլ տայ իրան անհամեստ վարմունք:

Վաղիցալ. Մնացին Սարիբէզը և մի քանի երիտասարդներ: Ճիշտն ասած, ես չեմ կարող նրանց կողմից երաշխաւորել, միայն կասկածում եմ Սարիբէզի վրայ. նրա բնաւորութեան մէջ նկատվում են յանդգնութեան գծեր:

Արեւալիւր. Այդ ես էլ եմ նկատել:

Վաղիցալ. Միայն ներողամտութիւնն է մեր մէջ համերաշխութիւն պահպանում:

Արեւալիւր. Այո՛, այդպիսի դէպքերում ներդաշնակ համերաշխութեան կողմնակից ընկերները ներողամտութեան օգնութեանն են դիմում: Բացի դրանից՝ այնտեղ, ուր դու ոչինչ անել չես կարող, միշտ լռելը կը տանի, թափված ճիգն իզուր կ'անցնի:

Վաղիցալ. Մենք կը համոզենք նրան էլ և կ'աշխատենք, որ այդպիսի դէպքեր տեղի չ'ունենան:

Արեւալիւր. Ես կարծում եմ, որ չը պէտք է նրան յիշեցնել. այդ նշանակում է նրան գլխի գցել: Մենք ամեն ջանք պէտք է գործ դնենք այդպիսի դէպքերի առաջն առնելու համար:

Վաղիցալ. Սակայն պէտք է լինի այն, ինչ որ լինելու է, թէկուզ ինչքան էլ աշխատենք դրա առաջն առնել:

Արեւալիւր. Շատ բան ծածկված է մեր հնարագէտ մտքի աչքերից: Մենք անում ենք մեր անելիքը, առանց նախատեսներու հետևանքը: Եւ քիչ չէ պատահում, որ մենք տուժում ենք մեր միամտութեան և անմեղութեան արածներին: Բայց ի՛նչ եմ ասում, մենք տուժում ենք աւելի շուտ այն գաղան արարածից, որը մարդուս գցողն ու

բարձրացնողն է և որը յաճախ լայն, շատ լայն բացում է իր աչքերը տեսնելու մեր եղած կամ չ'եղած պակասութիւնները և փակում նրանց՝ մեր լաւ կողմերի առաջ. իսկ եթէ դէպքը ձեռնտու է, մէկին վերագրում է եղած կամ չ'եղած լաւ կողմեր և ժխտում նրա անթիւ պակասութիւնները: Մի խօսքով՝ աշխարհում մարդս շատ դժուար է երևում իր իսկական պատկերով:

Վաղիցալ. Եթէ մենք վճռել ենք, պէտք է կատարենք, էլ աւելորդ են կասկածները, որոնք մեզ յաճախ փորձանքների մէջ են ձգում: Գնանք Տիգրանի մօտ և ինձ ծանօթացրու նրա հետ:

Արեւալիւր. Ուզում ես, գնանք: (Գնում են):

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԵՍԱՐԱՆ.

Սեննակում:

Ներս է մտնում ՏԻԳՐԱՆԸ:

Տիգրան. Վերջապէս թեթեացայ պարտքից, ինչպէս մի ծանր բեռից: Չը կայ աւելի քաղցր բան, քան թեթեանալ իր պարտքից: Արդէն բաւական ժամանակ է, որ դաւրու օրիցս յետոյ նամակ չէի գրել: Սակայն նամակ գրելու համար էլ հարկաւոր է տրամադրութիւն: Ահա՛ պատրաստ է նամակը: Մի անգամ էլ կարգամ, որ սխալ չը լինի և բացի դրանից՝ թարմ մնայ յիշողութեանս մէջ: (Կարդում է):

Սիրելի հայրիկ.

Ընդունիր իմ ջերմ կարօտալի ողջոյնը և հաղորդիր այդ նախ՝ սիրելի մայրիկիս և ապա՝ մեր բարեկամներին, որոնց թւում և աներիս, զոքանչիս և նշանածիս՝ թանգա-

գին և անմոռանալի Սաթենիկին, նոյնպէս և իմ անմոռանալի ընկեր Լևոնին: Ասանրանց, որ ես ուզում էի առանձին-առանձին նամակ գրել, բայց դժբախտաբար հանդամանքներս թոյլ չը տուին: Խնդրում եմ, որ նրանք այդ կողմից ներողամիտ լինեն: Ասանոյնպէս, որ ես չեմ կարող արտայայտել, թէ սրբան եմ կարօտել նրանց: Այս պանդխտութեան վայրում հայրենիքի քաղցր յիշատակները վերարտադրվում են յիշողութեանս մէջ: Նրանց հետ միասին վերարտադրվում են և նրանց հետ կապված անձնաւորութիւնները, ծանօթ դէմքերը:

Խաբելը յանցանք է: Օրերս շատ դառն են անցնում: Պանդխտութեան դառնութեան մէջ հայրենիքի դառնունութիւնը քաղցր է թւում: Ես այժմ նման եմ փոթորկալի և կատաղի անհուն ծովում անօդնական լողող նաւի, որը յուսահատ ափն է փնտրում, որ աղատվի: Ես ստիպված եմ այսպէս գրելու, որովհետեւ իմ մէջ կայ եռանդ գործելու, անվերջ աշխատելու, բայց ոչ մենակ, այլ ընկերների շրջանում, խմբովին: Ինչ տեսակ մարդ էլ որ լինի, մենակ եղած դէպքում կը շիւարի: Ասածս գործելու տեսակէտից հասկացիր:

Այսպէսով ուրեմն, սիրելի հայրիկ, աշխատանքի առաջին պտուղները շատ դառն են. տեսնենք, ինչ կը լինի վերջը: Այս բոլորից յետոյ՝ ինձ միայն մի փափագ ունեմ, — կրկին տեսնել ձեր անձկալի երեսները: Ինչպէս օրերը, այնպէս և դէպքերը յաջորդում են միմեանց: Այսօրվանից մինչև վաղը յոյս չը կայ. ո՛վ գիտէ, ինչ փորձանքներ դան մեր գլխին, որ մենք չը կարողանանք արժանանալ միմեանց տեսութեան: Յաճախ ապագան մեր սպասածի հակառակն է երևան հանում:

Պէտք է նկատել և այն, որ ընդհանրապէս մարդիս

սիրտը շատ անհանգիստ է. նա միշտ փոփոխութիւններ, նորաձեւութիւններ է սիրում: Մի տեղից զզվում ես, դընում ես մի ուրիշ տեղ. այնտեղից էլ զզվում ես և ուզում ես վերադառնալ կամ հին տեղը և կամ դնալ մի այլ տեղ: Մարդիս սիրտը, այս բնական է, փնտրում է իր համար նպաստաւոր պայմաններ և շրջան, ինչպէս որ կատուն ցուրտ ժամանակ մի տաք և փափուկ տեղ՝ կուշ գալու և տաքանալու համար:

Նամակս ստանալուն պէս՝ խնդրում եմ, պատասխան գրես. շատ երկմիտ եմ տանից: Հիմա կ'ասէք. «Տեսէք, ինքն ուրիշներից ինչպէս պահանջող է»: Այդ ճիշտ է. մարդիկ, որ իրանք չեն կատարում, ուրիշներից խստութեամբ են պահանջում, — մի բան, որ իրաւունք չունեն. որովհետեւ նախ պէտք է օրինակ ցոյց տալ և ապա պահանջել: Հետեւապէս այդ կողմից խնդրում եմ ներողամիտ լինել դէպ' ինձ:

Նամակիս հետ ուղարկում եմ և հարիւր մանէթ փող, որ միանւագ վերցրել եմ դպրոցի վարչութիւնից: Սրանով, սիրելի հայրիկ, վայելիր իմ աշխատանքի անդրանիկ պտուղը: Յանելուց յետոյ պէտք է հնձել: Հաւատացած եղիր, որ մշտական օգնական կը լինեմ քեզ մինչև մահ, գերեզման: Այդ իմ որդիական սուրբ պարտականութիւնն է: Ապերախտ և երախտամոռ կը լինի այն զաւակը, որ կը մոռանայ իր ծնող հօրը, որն իր անապահով տեղով ոչ մի միջոց չը խնայեց իր որդուն ուսումի տալու: Այդ նշանակում է զրկել նրան իր միակ յոյսից և մխիթարութիւնից: Այդպիսի մտքեր հեռու ինձանից... Հասցէս արդէն թողել եմ տանը:

Կրկին անգամ յիշելով կարօտագին բարեւ՝

Մնամ քեզ միշտ հնազանդ որդի

Տիգրան Ասխուղեան:

Ձէ, տառասխալ չը կայ. բայց մտքի սխալ, ո՛վ գիտէ, կարող է լինել: Է՛հ, դուրս համար էլ արդարանալու միջոց կայ. շտապով կատարած գործը միշտ անպակաս կը լինի սխալներինց և բացի դրանից՝ մարդը կատարեալ չէ, թէև ձգտում է կատարելութեան: Ուրեմն մնում է դնել ծրարի մէջ, որ արդէն գրված, պատրաստ է և տալ ծառային, որ տանի, տայ խանութպան Ալէքսանդրին, որ, վաղը ապրանքի նամար քաղաք գնալիս՝ տանի նամակատուն և ստացական բերի: (Ծառային): Մկրտիչ: (Ներս է մտնում Մկրտիչը):

Մկրտիչ. Ի՞նչ էք հրամայում:

Տիգրան. (Յոյց տալով): Այս նամակը և այս հարիւրանոցը կը տանես, կը տաս խանութպան Ալէքսանդրին և իմ կողմից կ'ասես. «Եթէ վաղը գնում ես քաղաք ապրանքի, ինչպէս որ ասում էիր, այն ժամանակ խնդրում եմ, նեղութիւն քաշես, այս փողաւոր ծրարը յանձնես նամակատանը և ստացական բերես»: (Դնում է փողը ծրարի մէջ ևւ տալիս ծառային): Գնա՛, էլ մի կանգնիր. շուտով մի պատասխան բեր:

Մկրտիչ. Ձեր թուրը գեանին դեռ չը չորացած՝ ես այստեղ կը լինեմ: (Դուրս է գնում):

Տիգրան. Այս էլ այսպէս: Դրանից աւելի դրելն աւելորդ է: Առայժմ թո՛ղ դրանով յագուրդ տան իրանց ակընկալող կարօտին, մինչև որ տեսնենք, ապագայում ի՞նչ յիշատակութեան արժանի դէպքեր տեղի կ'ունենան և կը կարգադրեն մեր նամակագրութիւնը: Ա՛խ, այդ ապագան... նա շատ բաներ ունի թագըրած իր մէջ, որտեղ չի կարող թափանցել մեր պարծենկոտ, հնարագէտ և թափանցող միտքը: Եթէ թափանցէր, այն ժամանակ տեղի չէր ունենայ մեր դժբախտութիւնների մեծ մասը և մենք նախօ-

րով կը հեռանայինք չար և նենգամիտ մարդկանցից: Երբ մենք անձնատուր ենք լինում մեր սրտի և մտքի թելադրութեանը, այդ մարդկանց դուր չի գալիս. նրանք աշխատում են խլել մեր ինքնուրոյնութիւնը: Եւ եթէ դուք յամառութեամբ աշխատում էք պաշտպանել ձեր ինքնուրոյնութիւնը, այն ժամանակ դուք վատ մարդիկ էք ճանաչվում: Սակայն հաստատ և անյողդողդ կամքն արհամարհում է չնչինների կարծիքներն ու համոզմունքները, հաւատացած լինելով, որ այլապէս պէտք է կորչի իր ինքնուրոյնութիւնը և զոհվի անմիտների արարքներին՝ երեսպաշտութեան, կեղծաւորութեան և ստորաքարշտութեան միջոցով: (Վեր է կենում տեղից ևւ անց ու դարձ անում): Մարդիկ, որ երեսանց գիտեն քարողել, թէ հանճարները, այդ իսկական մարդ-արարածները, անպատմելի հաստատուն կամք են ունեցել դիմադրելու կեանքի բնական և հնարածին փոթորիկներին, և թէ մենք միշտ պէտք է նմանվենք նրանց և օրինակ առնենք նրանցից, սակայն նոյն այդ քարողիչները տակնըհան հալածել գիտեն ամեն մի համոզմունք և ինքնուրոյնութիւն: Եւ այդ հալածանքն արտայայտվում է նրանց գործողութիւնների,— կեանքի ողբերգութեան և կատակերգութեան մէջ: (Յորից նստում է): Հանճարներով պէտք է պարծենալ, հիանալ, սակայն նրանց պէտք է հալածել իրանց կենդանութեան ժամանակ, իսկ նրանց մեռնելուց յետոյ՝ նրանց նմանվողներին... Մարդն այնքան նախանձօտ է, որ չի կամենում իր աչքով կենդանի տեսնել ուրիշի փառքը. նա միայն սիրում է պաշտել այնպիսի գիակներ, որոնց անցրած կեանքին ուզում է իր կեանքը նմանեցնել և կամ նրա մէջ իր կեանքին նրման կէտեր որոնել, որով մխիթարի ինքն իրան, որ իր բռնած ընթացքը սխալ չէ ամենևին, որ այնպէս եռան-

դուն կերպով և անխափր միջոցներով աշխատում են ցոյց տալ իր նմանները: Սակայն, ինչպէս որ յուզված ծովի ալիքներն իզուր են գալիս, կպչում ամուր ժայռին, այնպէս էլ անմիտների արարքներն ապարդիւն են ընդհարվում կամքերից յամառին: Յամառ կամքը հանճարեղութեան անհրաժեշտ պայմանն է: Թէև այսօրվայ դէպքերն աշխատում են մեզ վհատեցնել, սակայն ապագայի յոյսերն օգնութեան հասնելով՝ թուլացնում են, կամ տապալում նրանց ոյժը: Օ՛, այդ կեանքի սիւները... եթէ չը լինէին դրանք, այն ժամանակ յուսահատութեան անդունդն անմիջապէս կուլ կը տար մեզ: Բնութեան մէջ ամեն բան իմաստութեամբ է ստեղծված... Ինչպէս որ քաղցր են դառն աշխատանքի պտուղները, այնպէս էլ քաղցր է և պանծալի դառը տանջանքի գնով ձեռք բերած փառքը: Հեշտութեամբ ձեռք բերածը հեշտութեամբ է չքանում:

«Առանց տանջանքի կեանք չը կայ,

Առանց կուլի մահ չը կայ»:

Այս նշանաբանն աւանդ եմ թողնում յեանորդ սերունդին, որ նա հետևի մեր օրինակին,—երբէք չ'ընկճվի դէպքերի առաջ, այլ միշտ նա ձգտի առաջ ու առաջ: Պէտք է անմասն չը թողնել նրան մեր անբովանդակ կեանքի փորձառութիւնից, որպէսզի վստահ անցնենք ապագայի այդ անաչառ դատաւորի դատաստանից: Այո՛, ներկայի կողմնապահութեանը կը յաջորդի ապագայի անկողմնապահութիւնը, ինչպէս և արամութեանը՝ ուրախութիւնը, աղքատութեանը՝ հարստութիւնը: Հակառակ երևոյթների դերերը միշտ փոփոխական են: Նրանք մարդկանց բաժանում են երեք դասակարգի,—մարդկութեան բարերարներ, մարդկութեան թշնամիներ և անվնաս ու անհետք կորչողներ: Եւ այդ դասակարգերին արժանացնողն իսկապէս ոչ թէ նը-

րանք են, այլ մեր գործունէութիւնն է: Սակայն ես այնքան երկիրդ չեմ կրում ներկայից, որքան ապագայից. ներկան իմ ձեռքումն է, իսկ ապագան՝ որոգայթալար թշնամիների և անաչառ դատաւորների... Անաչառ դատաստանի շնորհով է, որ տանջանքների և բանահնար բամբասանքների աւերակների վրայ կանգնում է փառքի շքեղ ապարանքը, որով չարն ամօթահար է լինում, իսկ բարին՝ փառաբանվում, խաւարը հալածվում է, իսկ լոյսը՝ փայլում, պատուելով մէգերի թանձր շղարշը և սև ու մութ ամպերի սփածանելիքը: Ապագան վերջը լոյսինն է,—բարուն, ճշմարտին, ազնւին և գեղեցկին. խորտակվելու են այն ամենքը, որոնք կը համարձակվեն դրանց դէմքն սքօղել անթափանցիկ ծածկոցով: Կը սևանան ապագայ պատմութեան առաջ նրանք, որոնք կը ջանան հակառակ գնալ դրանց և ապարդիւն ճիգեր թափել: Այդպիսիներին նախատինք կը կարդայ դատաստանների անաչառ դատաստանը: Մարդիկ, զգուշացէք անւան սև բծերից և ուրիշներին պատճառած արատաւորումներից: Երկինքն ու երկիրը, մարդկային արարքների այդ դարևոր լուռ վկաները, վերջապէս կը լըցնեն իրանց համբերութեան բաժակները և անաչառութեան դեկն իրանց ձեռքը կ'առնեն: Եւ այն ժամանակ ուշ կը լինի արդէն: Բազմադարեան վրէժխնդրութեան օգին շատ զարհուրելի կը լինի: Նա կը սպառնայ անհետացնել, փոշիացնել այնպէս, որ կարծես, թէ երբէք գոյութիւն չի ունեցել: Այսպէսով անսիրտ մարդկութեան դատաստանին կը փոխարինէ ամենամեծ կենդանի վկաների դատաստանը: Եւ այդ էր պատճառը, որ հին ժամանակ նրանց աստուածացնում էին: Ո՛հ, սիրտս ուզում է կրճքիցս դուրս թռչել...

«Հանգստացիր, ո՛վ դու, սիրտ իմ,
թո՛ղ յուզմունքդ թունալի».

Առանց այն էլ՝ ես բախտ չ'ունիմ,
Անբախտութեամբ կեանքս է լի:

Մթթէ դու չես կարող տանել
Տառապանքի ծանր խաչ,

Եւ այդպէս շնուտ կ'ուզես ընկճվել
Թոյլ ու անզօր նրա առաջ»:

(Ներսէս Եւստու Մկրտիչը):

Մկրտիչ. Ձեր պատուէրը ճշտութեամբ կատարված է:
Ալէքսանդրն ասում էր, որ վաղն անպատճառ գնալու է
քաղաք. ուստի և սիրով յանձն առաւ տանել ձեր նա-
մակը:

Տիգրան. Շատ լաւ: Շնորհակալ եմ, որ ճշտութեամբ
կատարեցիր պատուէրս: Ալէքսանդրը վատ մարդ չէ, որ
սիրով յանձն չ'առնէր կամ իր խոստումը չը կատարէր:
(Գամազ ծեծում են դուռը): Տես, ո՞վ է:

Մկրտիչ. (Դուռը քայքայելով եւ նայելով): Արշաւիրն է
մի մարդու հետ:

Տիգրան. Ասա, թո՛ղ ներս գան:

Մկրտիչ. (Դուռն մէջից): Համեցէք: (Ներսէս եւս Եւստու
Արշաւիրը եւ Վաղինակը):

Արշաւիր. Բարև՛ Ձեզ, ազնիւ երիտասարդ: (Մկրտիչը
դուրս է գնում):

Տիգրան. Աստժու բարին, համեցէք: (Մտերմաբար):
Եթէ դուք էիք, էլ դուռը ձեծէրս որն է: Մտերմութիւնը
ձեւականութիւն չի սիրում:

Արշաւիր. Վնաս չ'ունի. անծանօթի մօտ մտերմի հետ
քաղաքավարութիւն պէտք է պահպանել: Խնդրեմ, ծանօ-
թանաք: (Յոյց տալով Վաղինակին): Վաղինակ Անդրէա-

սեան, գիւղական երիտասարդներից և մեր ուրախութեան
ձեռնարկողներից մինը:

Տիգրան. (Չնոք տալով): Շատ ուրախ եմ, Տիգրան.
Ասքանազեան, Խնդրեմ, նստէք: (Նստում են):

Արշաւիր. Յուսով եմ, որ այս երիտասարդի ներկա-
յութեամբ աւելի լաւ կ'անցնի մեր ուրախութիւնը:

Տիգրան. Շատ ուրախ եմ: Աստուած տայ: Եթէ նա
ցանկանում է մեզ հետ ուրախակից և խնդակից լինել,
մենք էլ մեր կողմից կը ցանկանք բաժանել նրա հետ
մեր ուրախութիւնը:

Արշաւիր. (Վաղինակին): Ինչո՞ւ չես խօսում:

Վաղինակ. Դեռ շատ ժամանակ կայ խօսելու:

Արշաւիր. (Տիգրանին): Ի՞նչպէս է անցնում ձեր ժա-
մանակը. այս մի երկու օր է, որ չենք տեսնվել:

Տիգրան. Է՛հ, ժամանակ է, անցնում է մի կերպ. ոչ
կարող եմ լաւ ասել և ոչ վատ: Թէև ժամանակի գործա-
դրութիւնը մեր ձեռքին է, սակայն նրա ծնունդը մեր
ձեռքին չէ: Մենք երբեմն քմահաճ կերպով, երբեմն
ակամայ կարգադրում ենք մեր ժամանակը, խաղա-
լիք դարձրած՝ խաղում ենք նրա հետ, սակայն երբեմն
էլ մենք ենք խաղալիք դառնում նրա ձեռքին: Նրա ըն-
թացքումն է տեղի ունենում հանգամանքների դասաւորու-
թիւնը, որին մարդիկ սովորաբար բախտ կամ ճակատագիր
են անւանում և որի վերաբերմամբ նրանք երբեմն իշխող են,
երբեմն գերի: Ժամանակը երբեմն մեզ քաղցր է թւում,
երբեմն դուռը, անդուժ և դաժան: Եւ որովհետև հանգա-
մանքների կամայ, թէ ակամայ դասաւորութիւնը տեղի է
ունենում ժամանակի ընթացքում և սերտ կապ ունի մեր
սրտի տրամադրութեան հետ, այդ պատճառով էլ, նրա
նպաստաւոր, կամ աննպաստ ելքի համաձայն՝ ժամանակը

մեզ թւում է քաղցր, կամ դառը: Մենք, որ իսկապէս յոյսերով ենք ապրում, միշտ դժգոհ ներկայից, կարգադրում ենք մեր յոյսերն ըստ կարելոյն ապագայի վերաբերմամբ, որ նրանից մենք լինենք գոհ. սակայն քիչ չէ պատահում, որ մենք յուսախաբւում ենք մեր կարծածի և ծրագրածի վերաբերութեամբ:

Վաղիմակ. Շատ ճիշտ է:

Տիգրան. Ժամանակը, երբ հարկաւոր է, արագ է անցնում, երբ հարկաւոր չէ, անտանելի ծանր է անցնում... Ժամանակն իսկապէս թանգ պէտք է դնահատել, սակայն, հանգամանքների անբարեյաջող դասաւորութեան շնորհով՝ մենք ակամայ կորցնում ենք նրա գնահատութիւնը: Մենք շատ անգամ այրվում ենք, բորբոքվում՝ որպէս կրակ, փլուփլուրում, մոլեգնում՝ որպէս կատաղի ծով, թէ ինչո՞ւ մեր ժամանակն այնպէս չի անցնում, ինչպէս որ իսկապէս պէտք է անցնէր, կամ բոլորովին զուր է անցնում. սակայն մեր բարկութիւնն էլ իջնում է և հանգարտում, ինչպէս հրաբուխը լաւայի ժայթքումից և կատաղի ծովը փոթորկից յետոյ, և մենք ակամայ հաշտվում ենք, յարմարվում նրա հետ՝ սպասելով մի աւելի յարմար միջոցի: Ժամանակը, այդ անսկիզբ, անվախճան և յարասե մշտնջենական տևողութիւնը, ամենակուլ որկորի նման, անյագ կուլ է տալիս տիեզերքում կատարվող բոլոր դէպքերն ու անցքերը, առանց որևէ տրտունջ յայտնելու և խորին լուութիւն պահպանելով: Եթէ հնար լինէր կարգալ ժամանակի գիրքը, ուր տրճանագրված են այդ դէպքերն ու անցքերը, գրանից աւելի մեծ հետաքրքիր բան չէր կարող լինել աշխարհիս երեսին: Այդ գրքում այնպիսի էջեր կան թագնված, որոնք նկարագրութիւններ են այնպիսի աղեկտուր, շշմեցնող անցքերի, որոնք դուրս են սպրդվել մարդկային մտքի թափանցող

աչքերից և ականջներից և, որոնց վերաբերմամբ բնութիւնն ուզում է բողոքել, բայց համր է, լեզու չունի, և որոնց վկաներն են՝ երկինք, երկիր և Աստուած:

Արեալիւ. Միրելի Տիգրան, չը կայ ինձ համար աւելի քաղցր բան, քան լինել ձեզ մօտ և շարունակ լսել ձեր ոսկի խօսքերը: Ես կատակ չեմ անում, այլ լուրջ եմ ասում: Ձեր խօսքերը մի ուսանելի գիրք են, որից միտքս առատ մնունդ է ստանում:

Տիգրան. Իմ կարծիքով՝ փոխանակ ապարդիւն բաների մասին խօսելու, աւելի լաւ է օգտակար և կարևոր նիւթերի մասին խօսել: Սա էլ ժամանակի գնահատութիւն է. չը պէտք է մեր ժամանակը վատնենք անտեղի խօսակցութիւնների վրայ: Մի բանից որ օգուտ չը կայ, ինչո՞ւ պէտք է ձեռնարկել: Բայց տեսնում էք, թէ որքան յարմար դասաւորութիւն է. ժամանակի գնահատութեան մասին խօսելով՝ ժամանակն ենք գնահատում:

Վաղիմակ. Շատ իրաւացի է: Եթէ այդ հանգամանքը նկատի ունենային բամբասասէր անմիտները, այն ժամանակ կեանքը շատ լաւ կը լինէր:

Տիգրան. Չատ լաւ միտքս ձգեցիք. արժէ գրանց մասին էլ խօսել: Ահա ձեզ մի պարզ օրինակ, թէ ինչպէս իզուր են վատնում իրանց թանգագին ժամանակը կեանքի յիմար և անմիտ խեղկատակները... Սակայն կեանքի մէջ մարդկանց արարքները հետևանք են իրանց լայն կամ նեղ հասկացողութիւնների, մտքի լայն կամ նեղ ուստիւնների. սահմանափակ մտքի տէր մարդիկ սահմանափակ ուղեղի յատուկ արարքներ կ'ունենան: Բայց կեանքի խեղկատակներն այնքան մեծամիտ են, որ չեն զգում, կամ չեն ուզում զգալ, իրանց ուղեղի սահմանափակութիւնը և արարքների գարշութիւնը. նրանցից իւրաքանչիւրն առողջ դա-

տողութեան անպայման հեղինակ է ձեացնում իրան: Եւ այդ անմիտ խեղկատակների շնորհով է, որ դառնանում է մեր անմեղ կեանքը, անիծվում բախտը և ծննդի օրը, մինչև անգամ և ծնողը, անսահման ատելութեամբ և բարկութեամբ լցվում մեր սիրտն ու հոգին, արտասուենքի հեղեղներ թափվում մեր աչքերից, խլվում մեր հանգիստն ու քունը, փնասվում մեր առողջութիւնը, թունաւորվում մեր կեանքը, սևանում մեր օրը և խաւարում մեր արեգակը... Մի խօսքով՝ անմիտ էակների անմիտ արարքներով չքանում, փոշիանում է մեր կեանքը, ինչպէս և չքանում, փոշիանում են և իրանք, միայն վատ արարքներ թողնելով աշխարհի վրայ անմոռաց յիշատակի համար: Սակայն այստեղ մարդկային բանականութիւնը պէտք է բացականչի. «Ապարդիւն կեանքեր, ապարդիւն արարքներ և ջանքեր,— աննախանձելի անմահութեան ներկայացուցիչներ...» Եւ բնութիւնը դեռ լուռ տանում է այդ բոլորը՝ հեզնօրէն նայելով իր որդիների արարքներին, ինչպէս մեծերը՝ փոքրերի խաղերին: Եւ ի՞նչ է նրանց վաստակը, եթէ ոչ ուղեղի ապարդիւն լարում, յիշողութիւն, ծնօտների և շրթթունքների ապարդիւն շարժումներ,—ապրանքներ, որոնք ուրիշ դէպքերում շատ թանգ գնով են վաճառվում, իսկ այս դէպքում շոայլվում են ձրիապէս և առատօրէն: Եւ սակայն մարդկանց վրէժը ժամանակն է հանում դրանցից, միայն այն էլ անարդար դատաւորի նման ոչնչացնելով երկու կողմն էլ,—մեղաւորին էլ, արդարին էլ: Եւ մարդիկ, որ իրանց երկրի թագաւոր և մարդկանց տէր են համարում, ընկճվում, ստրկանում են ժամանակի առաջ՝ ճանաչելով նրա գերիշխանութիւնը և ընդունելով նրան, որպէս տիեզերքի թագաւոր: Ժամանակը, այդ յաւիտենականութիւնը, իսկական անմահութիւն է վայելում. ամեն բան

կը ոչնչանայ աշխարհիս երեսին, միայն նա նիւթի և տարածութեան հետ միշտ անմահ կը մնայ: Ժամանակն է, որ ընթացքում ամեն ինչ ծնվում է, ապրում և մեռնում է, ոչնչանում. նա է, որ ամեն բանի ականատես է և ամենից ծերը: Ժամանակն է, որի ընթացքում մեր մայրերն անմեղաբար մեզ ծնում են և մսագնդերի նման լոյս աշխարհ գլորում՝ մեր ձեռքով տնօրինելու մեր ասպարէզն ու ապագան, միայն մեզ նախապէս ներշնչելով, որ բարի դաւակն ուրախութիւն է հօրն ու մօր, իսկ չար դաւակը՝ տրտմութիւն: Եւ իրօք, հանձարները փառաւորում են սչ միայն դարերը, այլ և իրանց ծնողներին, բարեկամներին և ընկերներին: Նրանք փառք ու պարծանք են մարդկութեանը, իրանց հայրենիքին և իրանց ծնողներին: Նրանք իսկական բարի յիշատակ են իրանց ծնողների սրբազան աւանդի,—նրանք, որոնք սկզբում մեզ նման կասկածով էին վերաբերվում իրանց ոյժերին: Այո՛, մենք յաճախ կեանքի մէջ կասկածանքով ենք վերաբերվում մեր ոյժերին. չենք ճանաչում և գնահատում նրանց արժանապէս: Այդ է պատճառը, որ նրանք շատ անգամ կորչում են, կամ մեռելութեան մատնվում՝ չը գտնելով իրանց յարմար գործադրութիւնը: Այդ ոյժերը յարմար գործադրութիւնից նպաստաւոր արդիւնքներ են տալիս: Ուրեմն շտապենք, որքան կարելի է, շուտ օգտվել դրանցից, և որոշել մեր դերը կեանքի գործունէութեան շրջանում:

Արեաւ իր. Այդ իրողութիւն է. եթէ այդպէս չը լինէր, աղքատն ի՞նչ է արել Աստծուն, որ Աստուած նրան աղքատ է ստեղծել, այնպէս էլ կազը, կոյրը, անդամալոյծը, բորտը, դիւահարը և այլն և այլն: Մենք հաւասար իրաւունքներով լոյս աշխարհ ենք ընկնում, անհաւասար իրաւունքներով ապրում և դարձեալ հաւասար իրաւունք-

ներով դուրս դալիս: Կեանքի մէջ ոմանք լողում են աջողութիւնների խաղաղ և զուարթ ծովում, իսկ ոմանք՝ անաջողութիւնների փոթորկալի օվկիանոսում:

Վաղիցալ. Մարդկանց անաջողութիւնների պատճառը կամ իրանք են, կամ ուրիշները և կամ ոչ այս և ոչ այն, այլ հանգամանքների աննպաստ դասաւորութիւնը, որի դէմ մենք յաճախ անկարող ենք կուսել, թէև պէտք է կուենք:

Տիգրան. Այն, քիչ չէ պատահում, որ մարդ անաջողութիւնների է պատահում հէնց իր խելքից: Իր վիճակից անբաւական և հեռատեսութիւնից զուրկ միտքը փոխում է իր կեանքի շաւիղը և ահա այդտեղ նա, յաճախ կուրօրէն, ընկնում է խորխորաս՝ շրջապատված շորս կողմից անաջողութիւնների բարձրաբերձ պարիսպներով: Նա նոր այն ժամանակ է հասկանում իր արած քայլի սխալը, որից դառնալն արդէն ուշ է. ուստի վճռում է քամել անաջողութիւնների դառնութեան բաժակը՝ մինչև վերջին կաթիլը, չը մեղադրելով ուրիշին, որովհետև այդ բանում միայն ինքն է յանցաւոր: Մի անաջողութեան պատահելիս՝ չը պէտք է յուսահատվենք, որ ուրիշ անաջողութեան չը հանդիպենք:

Արեալիք. Մենք մեր յանցանքներին շատ ներողամիտ ենք վերաբերվում. յաճախ չենք էլ նկատում նրանց: Այդ է պատճառը, որ մեր յանցանքները չափելու համար դործ ենք դնում փոքր չափ, իսկ այն ինչ ուրիշների յանցանքների համար՝ մեծ չափ:

Տիգրան. Այդ իր կարգին: Իսկ ինչ վերաբերում է ուրիշներից կրած անաջողութիւններին՝ դրանք այն են, որ մարդս կրում է բամբասանքների կամ այլևայլ գաղտնի մեքենայութիւնների շնորհով, որոնց մասին ես քիչ առաջ

երկար ու բարակ խօսեցի: Նրանց զոհ են դառնում ոչ միայն մարդիկ, այլ և հասարակական հանրաշահ հիմնարկութիւնները: Այդ անաջողութիւններից տանջվում և մաշվում է սիրտը, որ տանջում և մաշում է մարմինը, որը մաշվող մսից և ոսկորից է բաղկացած: Կեանքի անաջողութիւնների երրորդ պատճառը շատ անգամ բղխում է երկրորդ պատճառից, իսկ քիչ անգամ առաջանում է ինքնուրոյն: Երկրորդ և երրորդ պատճառները սերտ կապ ունեն միմեանց հետ, որովհետև կեանքը, հանգամանքների այդ դասաւորութիւնը, առաջացնողներն իսկապէս մարդիկն են. աշխարհն ու կեանքն իսկապէս վատ չեն, նրանց վատացնողները մարդիկն են:

Վաղիցալ. Այդ բոլորի պատճառն այն է, որ մարդիկ չեն մտածում բարւոքել, լաւացնել կեանքը. եթէ իւրաքանչիւր մարդ մտածէր և բարւոքէր, այն ժամանակ դրութիւնը կը բարեփոխվէր:

Արեալիք. Ո՞վ է դրա վրայ մտածում. իւրաքանչիւր մարդ աշխատում է կտրել այնքան, որքան իր սուրն է կտրում, առանց ուշադրութիւն դարձնելու, թէ ո՞վ է ընկնում ճանապարհին և օտնատակ լինում:

Տիգրան. Մարդիկ իսկապէս գաղաններ են. չը կայ մարդի համար աւելի սոսկալի և զարհուրելի գաղան, քան մարդն է: Մարդը, որ յաղթում է կենդանիներից ամենակատաղի վադրին և ահօսում մրրկածուփ ծովի կուրծքը, անզօր է յաղթահարել մարդին: Ո՞վ է, խիղճը մոռացած և չար նախանձից վառված՝ մահի դատապարտում իր ընկերին, ո՞վ է կամովին կոյր ձեւանում և իրան չը տեսնելու դնում աղքատութեան դառը վիճակի մէջ իր կեանքը մաշողին, և ո՞վ է կամովին խլացնում ահանջները և իրան չը լսելու դնում վերջին ծայր թշուառների դառը հեծեծանք-

ները... Խօսք չը կայ, որ մարդն է: Այդ անհաւասարութիւնները մէջ դեր խաղացողը գլխաւորապէս չար նախանձն է. մարդը չի ուզում, որ իր նմանը բարեբաստիկ կեանք վայելի: Հիւանդը նախանձում է առողջին, աղքատը՝ հարստին, տղեղը՝ գեղեցկին, տղէտը՝ գիտունին, կոյրը՝ ոչ կոյրին, կաղը՝ ոչ կաղին և այլն: Մի խօսքով՝ մարդը նախանձում և կամենում է ունենալ այն, ինչ որ իրան պակասում է:

Արեւախր. Այդ հաշտով հարստին աղքատութիւն է պակասում. ուրեմն նա էլ ձգտում է աղքատութիւն ունենալ...

Տիգրան. Էլի կատակի ժամանակ գտար: Չէ մի, ասէք, առողջն էլ ձգտում է հիւանդութեան... Իւրաքանչիւր մարդ նպաստաւոր, դրական բան կ'ուզի ձեռք բերել և ոչ թէ աննպաստ, բացասական: Կեանքի բարեյաջող պայմաններում ապրողն աշխատում է ձեռքից բաց չը թողնել, այլ, որքան կարելի է, պինդ պահել և ամեն կողմից կատարեալ անել իր դրութիւնը՝ հեղնօրէն նայելով հակառակ դրութեան մէջ ապրողին: Այդ է պատճառը, որ հարուստն աշխատում է, որքան կարելի է, պինդ պահել և աւելի ևս դիզել իր հարստութիւնը: Նա մտածում է, եթէ իւրաքանչիւրն իր նման ապրի, այն ժամանակ իր նշանակութիւնը կը կորչի: Ահա սրտեղից է բղխում անգթութեան զգացմունքը: Սակայն այդ բոլորը ոչնչութիւն է և մարդկանց ջանքերն ուղղված են այդ ոչնչութեան համար. որովհետև հարուստը որքան էլ հարուստ լինի, նրա մարմինն աղքատի նման դարձեալ մի փոքր հացով և մի ձեռք շորով պէտք է բաւականանայ:

Արեւախր. Հարուստն ինչպէս մի փոքր հացով և մի ձեռք շորով կը յագենայ:

Տիգրան. Այնպէս, որ նա մի քանի տեսակ կերակուրներ, — համադամ խորտիկներ, ուտելով՝ կը կշտանայ, իսկ աղքատը՝ մի տեսակ. հարուստն իր ունեցած մի քանի ձեռք շորից օրական միայն մի ձեռք կը հագնի, իսկ աղքատն իր ունեցած միայն մի ձեռքը կը հագնի, այնպէս որ երկուսի մարմինն էլ միաժամանակ մի-մի ձեռք շորով կը ծածկվի: Եւ այսպէս՝ նրանք երկուսն էլ այդպէսով կը մթնեցնեն իրանց օրը, իրանց տարին, վերջապէս և իրանց կեանքը, հող կը դառնան, ասպարէզում թողնելով ամեն տեսակ արարքներ, իսկ յաւիտենականութեան դրկում՝ անցրած օրեր, քաջած դրութիւններ: Հող կը դառնայ թէ այն մարմինը, որն ամեն միջոց գործ է դնում իրան ընդարձակելու, քնքշացնելու և փրասակար ազդեցութիւններից զերծ պահելու, և թէ այն, որը նուազ է՝ սննդարար կերակուրներով չը սնվելու պատճառով և մաշող վշտերի շնորհով, և որը ծածկվում է մի ձեռք ցնցոտիներով և եմթակայ է միշտ սաստիկ ցրտի ու տաքի և այլևայլ արտաքին պատահարների: Մեր մարմինը նման է բոյսի, եթէ սննդարար պայմաններում գտնվի, լաւ կ'աճի, իսկ հակառակ դէպքում՝ վատ: Չէ որ մարդի մարմինը բաղկացած է մսից և ոսկորից, որոնք աճող դրութիւն ունեն, ինչպէս և բոյսերը, որոնք լաւ չեն աճում, եթէ սննդատու պայմանները վատ են: Ինչպէս որ բոյսին հարկաւոր են՝ սննդարար հող, ջուր, օդ, լոյս և ջերմութիւն, այնպէս էլ մարդին հարկաւոր են՝ սննդարար կերակուր, նոյնպէս և ջուր, օդ, լոյս և ջերմութիւն. հակառակ պայմաններում ապրողներն անառողջ կը լինեն:

Արեւախր. Այո, ճիշտ է: Ի՞նչ կը լինի սննդարար կերակրից, վճիռ ջրից, թարմ օդից, պայծառ լոյսից և կենսատու ջերմութիւնից զուրկ աղքատի, կամ բանտարկեալի

դրութիւնը: Ջերմութիւնն առաջնակարգ տեղերից մէկն է բռնում. առանց արեգակի ջերմութեան՝ բնութեան բուսական և կենդանական թագաւորութիւնները կը դադարէին դոյութիւն ունենալուց: Այդ է պատճառը, որ հնումը պաշտում էին արեգակը, լոյսի և ջերմութեան այդ կենսատու աղբիւրը: Այդ բնական ջերմութիւնը թողնենք և դատենք արհեստականի մասին: Այն աղքատը, որն ամառ-ձմեռ ցնցոտիների անգամ կարօտ է, որպէսզի ծածկի իր մարմինը, և ձմեռը՝ վառելափայտի, որ տաքացնի նրան, իր մարմնի վրայ կրում է իր դրութեան աղբեցութիւնը, որ անհետեանք չի անցնում:

Վաղինակ. Արևը, բացի կեանք տալուց՝ մարդին տալիս է նաև ուրախութիւն. արև եղած ժամանակ մարդ ուրախանում է, իսկ չ'եղած ժամանակ՝ տխրում: Բոյսերի և կենդանիների վրայ էլ նոյն բանն է նկատվում:

Արեւախր. Շատ անգամ մարդկանց չի լինում ճանաչել: Ամենքն աղքատ չեն, որ իրանց աղքատ են ձևացնում: Նրանց մէջ կան այնպիսիները, որոնք իրանց ծուլութեան պատճառով են դիմում այդ արհեստին:

Տիգրան. Այն, դժուար է ճանաչել նոյն իսկ ժլատներին. որովհետև մարդիկ իսկապէս ըստ արժանւոյն չեն ճանաչվում: Նրանք էլ են ժլատ համարվում, որոնք հարստութեան դէզեր ունենալով՝ կոպէկի համար դարձեալ հոգի են տալիս, դողդողալով մտնում, և նրանք էլ՝ որոնք իրանց ունեցածի համաձայն են մտնում, այսպէս ասած՝ իրանց ոտն իրանց վերմակի չափ են մեկնում, աւելորդ ծախսերից խուսափում, որպէսզի հակառակ դէպքում սևերեսութեամբ ուրիշներին ձեռք չը պարզեն, որից սաստիկ ամաչում են: Այն ինչ մարդիկ, որ միշտ սովոր են մակերևոյթաբար դատել, առանց մտնելու այդ կարգի մարդկանց ներքին կեանքի մէջ և ծանօթանալու նրանց նպատակների և հայեցակէտերի հետ՝ արտաքուստ դատում են, որ այդ համեստ և ազնիւ մարդիկը ժլատ են, — նրանք, որոնք սովոր չեն շատերի նման ուրիշներից պարտք վերցնել և շատ անգամ չը տալ: Այդ կարծիւմ ժլատները միայն ծայրայեղ դէպքերում են դիմում այդ տեսակ միջոցի, այն էլ վերցրածն ազնւաբար վերադարձնում են ժամանակին, որովհետև նրանց համար պարտքի տակ մնալը մեծ ամօթ է: Բացի դրանից՝ պարտատէրին իւրաքանչիւր անգամ տեսնելը նրանց համար մի շապիկ միս թափել է նշանակում: Նրանք նման չեն այն մարդկանց, որոնք ազնւաբար առնում են, իսկ անազնւաբար ուրանում և որոնց մականունն է «յանդուզն անտարբեր»:

Արեւախր. Այն, այդպէս շատերը կան, որոնք իրանց ունեցածի համաձայն են մտնում. օրինակ՝ իրանց վառարանն օրական երեք ձուով են վառում, տասը չափում են, մէկ կտորում, — մի խօսքով՝ նրանց արած ծախսը լաւ չափած ու ձևած է, և սակայն մարդիկ անամօթաբար նրանց ժլատներ են անւանում: Այստեղ դարձեալ երևում է այն սովորութիւնը, որ մարդն աշխատում է ուրիշի վրայ անպատճառ մի պակասութիւն գտնել. կարծես, թէ առանց դրան չի կարող ապրել:

Տիգրան. Մարդկանց մէջ այդ սովորութիւնը սաստիկ զարգացած է: Վայ այն մարդին, որ հէնց արտաքին՝ բընական որևէ մարմնական մի պակասութիւն ունի. էլ նա չի աղատվի մարդկանց ձեռքից, նրանց ծաղր ու ծանակից: Շատ անգամ եղածը մեծացնում, հրէշային չափերի են հասցնում և ոչ պակաս անգամ էլ աշխատում են մինչև իսկ չ'եղածն ստեղծել:

Արեւախր. Չը կայ մարդ առանց մարմնական, կամ

ներքին որևէ պակասութեան: Ես բազմաթիւ փորձերով համոզվել եմ այդ բանում:

Տիգրան. Այո, այդպէս է: Ծատ անգամ մարդկանց պակասութիւնները չեն երևում, որովհետեւ նրանք թագնափած են շորերի տակ: Մարդկանց արտաքինը շրջուցիչ է, իսկ ներքինը՝ հիասթափիչ: Նրանք աշխատում են զանազան միջոցներով վարագուրել այդ պակասութիւնները: Յաճախ նրանք նմանում են այն բռած գերեզմաններին, որոնց ներսը լի է ամեն տեսակ ապականութիւններով: Սակայն, եթէ ոչ մի մարդ ազատ չէ պակասութիւններից, էլ ինչի՞ համար է ծաղրը, — ինչո՞ւ մեր պակասութիւնները թողած՝ ուրիշների պակասութիւններն ենք նկատում: Եթէ մէկը նոյն պակասութիւնը չունի, սակայն մի այլն անպատճառ ունի: Անտեղի՛ և անմիտ վարմունք, — իրանը վարագուրել և ուրիշինի յետևից ընկնել:

Արեալիք. Բացի դրանից՝ մարդիկ ի՞նչ մեղաւոր են, որ արատաւոր են ծնվում, այսինքն՝ բնութեան քմահաճութեամբ արատաւոր են աշխարհ գալիս. թէև չը պէտք է ուրանալ, որ շատ դէպքերում ծնողներն էլ մեծ դեր ունեն այդ բանի մէջ: Ծնողների արատները ժառանգաբար անցնում են որդիներին: Թոյլ, ֆիզիքապէս քայքայված և իրանց կեանքի մեծագոյն մասը գեղխութիւնների մէջ անցկացրած, արատաւոր ծնողների զաւակներն էլ կը լինեն թոյլ, ֆիզիքապէս քայքայված և վերջապէս արատաւոր, որոնք իրանց հերթին նոյն դերը պէտք է կատարեն իրանց որդիների նկատմամբ:

Վաղիցակ. Դրա համար են ասել. «Պապերը սալոր կերան, թոռների ատամներն առան»: Այդպիսի դէպքերում մեղաւորն իսկապէս այն պապն է, որ սկիզբն է դնում ա-

րատաւորութեան: Ի՞նչ մեղաւոր է այն շառաւիղը, որին այդպէս է վիճակվել:

Տիգրան. Ո՞վ է մտածում դրա վրայ: Մարդիկ առհասարակ դատում են ներկայի մասին, իսկ անցեալն ու ապագան նրանց չեն հետաքրքրում: Մեր ծնողները չեն մտածում այդ մասին: Նրանք չեն մտածում նոյն իսկ, թէ ինչպէս ազնւացնել իրանց ցեղը: Աշխարհում, ուր ամեն բան ձգտում է կատարելութեան, գեղեցկութեան, մարդկային ցեղն էլ անպատճառ պէտք է ձգտի դրան: Հետևապէս ցեղի ազնւացումը իւրաքանչիւր ծնողի լուրջ հոգածութեան առարկայ պէտք է լինի և ոչ թէ հեշտասիրութեան քմահաճ արդիւնքներով դժբախտների թիւը բազմացնել աշխարհում: Թէև գեղեցկութիւնը չեն դնում հացի մէջ և ուտում, սակայն մենք զգլում ենք՝ տգեղի դէմքին նայելիս և հրապուրվում՝ գեղեցկի, կամ գեղեցկուհու դրաւիչ դէմքի նուրբ դժերով: Ես ճանաչում եմ մի տգեղ մարդի, որին ամենքն արհամարհանքով էին վերաբերվում. այդ պատճառով էլ նա անհուն ատելութեամբ էր լցվել դէպի մարդիկ ընդհանրապէս և գեղեցիկները՝ մասնաւորապէս: Նրան կատարեալ մարդատեսաց կարելի էր անւանել: Նա ասում էր. «Ինչո՞ւ ես այսպէս տգեղ ծնվեցի: Այս գեղեցիկ շորերը որքան աշխատում են ծածկել այդ տգեղութիւնը, բայց և այնպէս չի աշողվում. նա դարձեալ ցոյց է տալիս իր գլուխը: Նրանք կարողանում են ծածկել շատ փոքր մասը միայն. որովհետև մարդի գեղեցկութիւնն իսկապէս կախված է ոչ թէ զգեստից և մարմնի ծածկվող մասերից, այլ գլխաւորապէս դէմքից և մարմնի ձևի ու կազմվածքի համաչափութիւնից, որոնք դժբախտաբար չեն ծածկվում: Թէև շորն է մարմնին գեղեցկութիւն տալիս, բայց ոչ լիովին և այն էլ ամեն մարմ-

նի: Թող անիծվի այն օրը, երբ ես ծնվեցի և այն աստղը, որի տակ կատարվեց այդ ծնունդը: Ինչո՞ւ տգեղութեան պատճառով անհուն ատերութիւնը, այդ թունաւոր սև օձը, պէտք է բուն դնէր իմ սրտում: Ասում են, որ սկզբից մենք անմեղ ենք ծնվում, հետևապէս էլ ի՞նչ կարիք կար, որ բնութիւնն այդպէս անգութ վարվէր ինձպէսների հետ, որ այսօր յանցանքի աղբիւր է հանդիսանում: Մեր ծնողներն էլ պակաս մեղաւոր չեն այդ բանում. բնութեան տուածը նրանք են լրացնում: Նրանց անհոգութեան շնորհով մեր մարմինը մանկական հասակում ծածկվում է անզգոյշ դէպքերի սպիներով, որոնք այնուհետև ընդ միշտ, մինչև մահ դրօշմված են մնում նրա վերայ. նրանց մի մասը ծածկվում է շորերով, իսկ միւսը՝ մնում բաց, ամեն անգամ, հայելի նայելիս, բողբոջու նրանց այդ յանցաւոր անհոգութեան դէմ: Քիչ չէ պատահում, որ այդ անզգոյշ դէպքերում երեխան ընդ միշտ անբախտանում է: Մանկութեան շրջանը երեխայի համար մի փորձաքար է, որից անվսաս պրծնելը մեծ փառք ու պարծանք է: Այս բոլորից յետոյ՝ ես կ'աւելացնեմ, որ ինչո՞ւ իմ ծնողները չը մտածեցին իրանց ցեղն ազնւացնելու մասին, քանի որ ողջ մարդկութիւնը ձգտում է գեղեցկութեան:— Գա ոչ առաջինն է և ոչ վերջինը. այդպիսի անբախտներով լի է աշխարհը:

Արշալիր. Այդպիսի անբախտներից մեր գիւղումն էլ շատ կան: Իմ կարծիքով գեղեցկութիւնն ունի իր նշանակութիւնը, թէև ոմանք, կսկծու, փառք Աստծու, աշխատում են նրան նշանակութիւն չը տալ:

Տիգրան. Ի՞նչպէս չէ: Գեղեցիկ արտաքինը մեծ տպաւորութիւն է թողնում: Հէնց, օրինակ, ուսուցչութեան մէջ գեղեցիկ արտաքինը, միացած գեղեցիկ ներքինի հետ՝ մեծ

տպաւորութիւն է գործում աշակերտների վրայ: Այս օրէնքն ընդհանուր է բոլոր մարդկանց համար:

Վաղիմակ. Այո՛, այդպէս է. միայն դարձանալին այն է, որ տգեղներն ակամայ, առերես, ծաղրում են գեղեցկութիւնը և այն մարդկանց, որոնք, բնութիւնից գեղեցիկ լինելով՝ աշխատում են գեղեցիկ երևալ: Բայց երբ նրանց տգեղութիւնն է ծաղրվում, նրանք սաստիկ վիրաւորվում են: Սակայն նրանց մէջ կան և անտարբերներ և իրանք իրանց սառնասրտօրէն տգեղ անւանողներ. նրանք դիտեն, որ ուրիշներն անպատճառ պէտք է ասեն, լաւ են համարում, որ իրանք ասեն:

Տիգրան. Այո՛, մարդիկ, մանաւանդ արատաւորները, չեն սիրում, որ իրանց մարմնական պակասութիւնների մասին խօսվի: Նրանք կատաղի և անհաշտ թշնամի են դառնում նրանց, որոնք համարձակվում են խօսել դրա մասին: Նրանք առհասարակ աշխատում են սքօղել իրանց պակասութիւնները և միշտ խոյս են տալիս նրանց մասին խօսելուց: Հազարից մէկը մտերիմների շրջանում կամ կատակով և կամ անմեղօրէն խոստովանում, յանձն է առնում իր պակասութիւնները: Սակայն այդպիսի դէպքերում հեղնական դառը ժպիտը միշտ անպակաս է լինում նրա դէմքից, որ մի բողբոջ է բնութեան դէմ: Այդպիսիները վերին աստիճանի նախանձոտ են լինում, մանաւանդ դէպի նոյն պակասութիւններից զերծ մարդիկ: Նրանք չեն սիրում հայելի նայել, որովհետև այնտեղ հրէշներ պէտք է տեսնեն և ամեն անգամ իրանց սիրաւ վրդովեն, իսկ նայողներին էլ ծաղրում են՝ նրանց «հայելի նայող» անւանելով: Սակայն նրանք մի կողմից արդարացի են այնպիսիներին վերաբերմամբ, որոնք չափն անց են կացնում հայելի նայելու մէջ և չ'եղած գեղեցկութիւնն աշխատում են դրա-

նել նրանում զանազան արհեստական միջոցներով, իսկ միւս կողմից այնպիսիներն՝ որոնք բնական գեղեցկութիւնն աշխատում են չափից դուրս ստուարացնել արհեստական գեղեցկութեամբ: Ամեն բանի մէջ չափազանցութիւնն անտանելի է:

Վաղիմակ. Բնական գեղեցկութիւնն աւելի լաւ է, քան թէ արհեստականը: Բնականը ցնցոտիներն մէջ էլ փայլում է, այն ինչ արհեստականը՝ խաւարում:

Արեալիք. Բացի գրանից՝ բնականը երկարատե է, իսկ արհեստականը՝ վաղանցիկ, — այսօր կայ, վաղը չը կայ. թէև չը պէտք է մոռանալ, որ բնականն էլ մնայուն չէ: Բնութեան յարափոխ օրէնքի համաձայն՝ նա աստիճանաբար մանկութիւնից փոխվում է ծերութեան, այնպէս որ երիտասարդ հասակի գեղեցկութիւնն անյայտանում է ծերութեան հասակում:

Տիգրան. Ինչպէս այդ, այնպէս էլ աւերակները, պարզ ցոյց են տալիս, որ աշխարհիս վրայ կայուն բան չը կայ: Բոլորը պէտք է անհետանայ: Այն չքեղ և փառաւոր ապարանքները, որոնք, մարդ կարծում է, թէ հաստատուն կը մնան մինչև յաւիտեան, ժամանակի ընթացքում մատնվում են կորստի: Անագորոյն ճակատագրի անդութ հարվածների տակ նրանք իրանց վրատակները կամ անցեալ փառքի բեկորներն են ցոյց տալիս յետնորդ սերնդին, կարծես, նրա խաղաղ սիրտը վրդովելու և ուղեղը տխուր, յուսահատական մտքերով պաշարելու, թէ՛ այն, որ այսօր կայ, վաղը պէտք է անյայտանայ: Ո՛ր կողմն էլ նայում ես, նոյն յուսահատական միտքն է պաշարում քեզ, — աշխարհի երեսին ամեն բան անցաւոր է՝ և՛ շէնք, և՛ մանկութիւն, և՛ երիտասարդութիւն, և՛ գեղեցկութիւն, և՛ միտք, և՛ մարմին և այլն, մի խօսքով՝ ամեն ինչ, միայն անմահ բը-

նութիւնն իր խաբուսիկ, մշտանորոգ դարունով կամ մշտափոփոխ մի խաղով, խաղ է անում մեր կեանքի ընդ միշտ անցնող դարնան հետ: Ի՞նչ կը մնայ դարերի յարատե կապակցութեան մէջ, միայն և միմիայն անցկացրած օրեր. հետեւապէս որքան աշխատենք լաւ անցկացնել մեր օրը, միայն այն կը մնայ մեզ, էլ ուրիշ ոչ մի արդիւնք, թէև լաւ, թէ վատ՝ երկուսն էլ անցաւոր են:

Վաղիմակ. Դառը, յուսահատական մտքեր էք արտայայտում:

Արեալիք. Գուցէ և յուսահատված էք:

Տիգրան. Դառն իրականութիւնը յայտնելն ինչ յուսահատութեան բան է. ես ասում եմ այն, ինչ որ կայ: Հէնց, օրինակ, մի օր ինձնից մի քանի տարի առաջ աւարտողներից մէկն ասում էր. «Երբ մենք, տասներեք ընկերներով, նստած էինք աշակերտական վերջին նստարանի վերայ՝ վառ և անշէջ իդէալներով տոգորված, օգային ամբողջներ էինք կառուցանում կեանքը նուաճելու: Այդ և ուրիշ շատ ընկերների հետ մենք կեանք մտանք դործելու: սակայն այսօր այդ բազմութիւն ընկերներից միայն մի քանիսն են կանգուն մնացել, որպէս հսկայական շէնքի բեկորներ: Նրանցից շատերն ընդ միշտ դո՛հ դառան անգութ մահին, իսկ մի քանիսն էլ ընկան կէս ճանապարհին՝ գոյութեան կռիւ ասպարէզում և մինչև այսօր դեռ վիրաւոր են և չեն կարողանում կանգնել: Միայն մենք, մի մի բուն ընկերներով, առաջ անցանք և մինչև այսօր աշխատում ենք մինչև վերջին շունչն, անդուլ եռանդով, կռւելու այդ ասպարէզում: Ո՞ւր ցնդեցին աշակերտական քաղցր ժամերի այն անհանգիստ յոյզերն ու օգային ամբողջները, որոնք որոտում, երկինք ու երկիր էին դրդացնում և դժոխային ոգիներին սասանեցնում... Ո՞ւր կորան-

երիտասարգական եռուն արեան և ուղեղի հետեանք ցը-
նորքները, որոնք այնպէս վառվառուն, անշէջ էին թուում:
Մեր ընկերներին մէջ կար մէկը, որ գիշեր-ցերեկ անչափ
կարգում էր. նա անյագ եռանդով, կարծես, վճռել էր
կուլ տալ աշխարհիս բոլոր գրվածները: Գրքերի մէջ ըն-
տրութիւն անել չը գիտէր. կարգում էր ձեռքն ընկած գիր-
քը, ինչ բովանդակութեան էլ լինէր, միայն պարապ չը մը-
նար: Ո՛րքան ներկայացնում էինք նրան դրա վնասակարու-
թիւնը, նա չէր համոզվում: Մենք հաւատացած էինք, որ
նա կամ կը ցնորվի և կամ թողախտ կը ստանայ ու վա-
ղածամ գերեզման կ'իջնի: Այդպէս էլ եղաւ. նա բարա-
կացաւ ստացաւ, գոյնը թուցրեց, արիւն թքեց և կարճ
միջոցում գերեզման գլորվեց: Ահա անհեռատես և անյագ
կարգալու հետեանքը: Վերջերում նա մինչև անգամ ցնոր-
վածի նշաններ էր ցոյց տալիս: Սկզբում նրա անյագ կար-
գալու սէրը մեր մէջ նախանձ էր շարժում. սակայն յետոյ
այդ նախանձը նրա հետ գերեզման իջաւ: Նա շատ ան-
գամ նախատում էր մեզ, որ մենք, իբր թէ, ընթերցա-
նութեամբ չենք պարապում, և միշտ պարծանքով էր յի-
շում, որ անչափ գրքեր է կարդացել. սիրում էր միշտ այն-
պիսի գրքերի անուններ տալ, որ մենք կարդացած չը լի-
նէինք: Եւ արդարև նա ամենաշատ կարդացողն էր մեր
մէջ: Մենք շատ անգամ աշխատում էինք նրա օրինակին
հետեւել, սակայն նրա դրութիւնը և ապա ողբալի մահը
տեսնելով՝ յետ կանգնեցինք մեր մտադրութիւնից և որո-
շեցինք կարգալ չափաւոր: Խեղճն այնքան կարդացել էր,
բայց դեռ չէր ըմբռնել, որ գրքերից շատերը հների կըրկ-
նութիւն են, իսկ միշտ հինը կրկնել ուղեղին վնաս կը
տայ այնպէս, ինչպէս հին կերակուրն ստամոքսին: Թշուա-
ռականը դեռ չը գիտէր, որ մտաւոր աշխատանքի հետ, որը

մարմնի կազմվածքը հիւծելու գորութիւն ունի, այնքան
էլ հեշտութեամբ չի կարելի խաղալ: Ամեն բանի մէջ
չափաւորութիւն պէտք է լինի: Բացի դրանից՝ բնութեան
մէջ իւրաքանչիւր գործող մարմին գործելու ժամանակ մէջ
ընդ մէջ պէտք է հանգիստ առնի, կազդուրվի և ոյժերը
վերանորոգի. ապա թէ ոչ՝ նա շուտ կը դադարեցնի իր
գործունէութիւնը: Այդպէս է և մեր ուղեղը, որը չափա-
զանց գործելուց և լարվելուց սկսում է տաքանալ, շփոթ-
վել և ապա ուղեղային ցնորում առաջ բերել, որ խելա-
գարութեան առաջին աստիճանն է»:

ԱՐԵԱԼԻՐ. Մի՞թէ կարելի է մոռանալ, որ բազմաթիւ
համեղ կերակուրների մէջ կան և անհամները, ինչպէս և
բազմաթիւ գոյնզգոյն, գեղեցիկ և անուշահոտ ծաղիկների
թուում՝ անգոյն և անդուրեկան անհոտները. և մի՞թէ
ստամոքան ու հոտոտելիքն անխտիր պէտք է կերակրել դը-
րանցով: Այսպէս էլ ուղեղը չի կարելի կերակրել ամեն մի
պատահական բանով, որովհետև համովի հետ կը լինի և
անհամը: Ինչպէս որ փայլուն աստղերի հետ կը լինեն և
խաւարները, գիտունների հետ տգէտները, խելօքների
հետ յիմարները, արդարների հետ մեղաւորները, լաւերի
հետ վատերը, բարիների հետ չարերը, այնպէս էլ լաւ
գրքերի հետ կը լինեն և անպէտքերը: Պէտք է միայն
մեղուի աշխատասիրութեան հետ և նրա մեղը հաւաքելու
ընդունակութիւնն ունենալ: (Շերս է մտնում Մկրտիչը):

Մկրտիչ. (Արշաւրին): Պ. Արշաւիր, դուրսը ձեզ խըն-
դրող կայ:

ԱՐԵԱԼԻՐ. Ո՞վ է:

Մկրտիչ. Սարիբէգն է: (Արշաւիրն ու Մկրտիչը դուրս
են գնում):

Վաղինակ. Այդ երիտասարդն է մեր քեֆի դլխաւոր ձեռնարկողը: Ճանաչում էք նրան:

Տիգրան. Ո՛չ: Ինչո՞ւ կանչեց Արշաւրին:

Վաղինակ. Շատ կարելի է, որ անհրաժեշտ գործ ունի հետը: (Մերս եւն մտնում Արշաւիրը եւ Սարիբէգը):

Արշաւիր. Համեցէք. տունը քոնն է, մի ամաչիր: Ի՞նչ անենք, որ ծանօթ չես մեր վարժապետ Տիգրանի հետ, կը ծանօթացնենք, մանաւանդ որ ցանկութիւն էլ ունես:

Վաղինակ. Առանց այն էլ պէտք է ծանօթանայ...

Սարիբէգ. Բարի երեկոյ:

Տիգրան. Աստճու բարին:

Վաղինակ. Բարով եկար:

Արշաւիր. (Տիգրանին): Խնդրեմ, ծանօթանաք: Սարիբէգ Աղարեան:

Տիգրան. (Չեղք տալով): Շատ ուրախ եմ: Տիգրան Ասքանաղեան: Ո՛րքան շատ լինեն օտարականի ծանօթները, այնքան լաւ կ'անցնի նրա օրը:

Սարիբէգ. Կ'աշխատենք լաւացնել ձեր օրը... Այո՛, պանդխտութիւնը վատ բան է. մենք, բոլորս էլ, քաշել ենք:

Արշաւիր. Օ՛, ատելի բան է այդ պանդխտութիւնը. չը նայելով՝ որ նա սկզբում մեզ հրապուրում է իր շքեղ փայլով, բայց յետոյ մինչև տակը քամել է տալիս դառնութեան բաժակը: Պանդխտի սիրտը սև է. ինչ որ ուրիշի համար պայծառ է, այն նրա համար խաւար է:

Տիգրան. Ի՞նչ ասել կ'ուզի, որ դրութիւն քաշողը դըրութիւն կ'իմանայ:

Արշաւիր. Գիտէք ինչ. առաջ որ մեր երիտասարդները դիւղից այն կողմը ոտ չէին դնում, այժմ ամբողջ աշխարհը ոտի տակ են տուել: Ամերիկա, Անգլիա, Ֆրան-

սիա, Գերմանիա, Ռուսաստան, Հնդկաստան, Պարսկաստան, Տաճկաստան և այլն, մի խօսքով՝ աշխարհիս բոլոր ծայրերը նրանցից արդէն ոտ դնողներ կան:

Տիգրան. Ուրեմն մնում են Աւստրալիան և սառցային բևեռները:

Արշաւիր. Գուցէ ապագայում այդտեղ էլ հասնեն... Սակայն շարունակենք մեր խօսքը: Այս բոլորը, որ մենք ասում, խօսում և դատում ենք, դրա և կարգալու, այսինքն՝ ինքնակրթութեան, հետևանք է, ինչպէս որ մէկ անգամ էլ ասել եմ ձեզ: Տնտեսական կարիքներն ստիպում են շատերին թողնել տուն ու տեղ և ձեռք առնելով պանդխտութեան դաւազանը՝ դիմել օտարութեան ու թափառել երկրից երկիր, անհուն ծովերի և ցամաքների վրայ, օտար երկրքի, արևի, լուսնի: և ասողերի տակ, օտար օդի և ջրի մէջ, սաստիկ շոգին, կամ ցրտին, և կամ բախտախնդիր հողմերին խաղալիք դառած: Ասածներս չափազանցութիւն չը համարէք. օտարին ամեն բան օտար է թւում: Այսպէս՝ շահադիտական նպատակներով նրանք, այդ բախտախնդիրները, մաշում են իրանց կեանքը, կորցնում սիրելիներին և հայրենի օջաղը և զրկվում հայրենի գերեզմանից՝ մատնվելով մոռացութեան գերեզմանին: Այդպէսով՝ քանի՛-քանի՛ կեանքեր և ընտանիքներ են կորչում անհետ: Օտարութիւնն ունի իր լաւ և վատ կողմերը, բայց վատ կողմերը գերազանցում են լաւերին: Աշխարհածանօթութիւնը, օտար մարդկանց հետ շփվելը, նրանց ուսումնասիրելը և նրանցից կուլտուրապէս ազդվելն ու լաւ օրինակ առնելը, որպէսզի վերադառնալ հայրենիք և նոյնը պատուաստել սեփական հողի վրայ, — ահա՛ պատկերի լաւ կողմը. իսկ ընդ միշտ հայրենիքից կտրվելը, անբարոյակա՛նութեան, շռայլութեան և զեղխութեան մէջ կեանքն ան-

խնայ հիւծելը և օտարների վատ կողմերը իւրացնելն ու հայրենիքում տարածելը պատկերի տխուր և ցաւալի կողմն են կազմում: Ահա՛ ձեզ սրտեր... Ի՛նչպէս են մոռանում հայրենիքի սրբազան օգն ու ջուրը, որ առաջին անգամ մենցին, կեանք տուին նրանց, այն դաշտերն ու լեռները, որոնց հետ կապված են թանգագին յիշողութիւններ, և ուր լսել են սառնորակ աղբիւրների անուշ խոխոջները, այն դրախտանման այգիներն ու պարտէզները, որոնք շունչ և հոգի են պարգևել նրանց, և ուր լսել են սոխակների քաղցրիկ դայլայլները և ծառերի մեղմիկ սօսափիւնը ու վայելել քնքուշ զեփիւռը, և վերջապէս այն հողը, որը նըրանց սիրելիների և մտերիմների ոտերն են կոխել և կոխում են, և ուր ամփոփված են այդ սիրելիներից շատերի աճիւնները: Օ՛, քարասիրտ մարդիկ...

Վաղինակ. Ձգայուն օտարը շատ է դարմանում անտարբեր օտարի վրայ, որովհետև օտարութիւնն ամենքի վրայ միակերպ չի ազդում:

Տիգրան. Ի հարկէ, սրտերը հաւասարապէս չեն ազդում: Կան սաստիկ տպաւորւողներ և կան անսիրտներ, համարեա քարասիրտներ: Իւրաքանչիւր դէպք իւրաքանչիւր մարդի վրայ առանձին տպաւորութիւն է թողնում:

Վաղինակ. Մարդ սրտի ինչ տրամադրութեան մէջ ոչ գտնվում է, կարծում է, թէ ուրիշն էլ նոյն տրամադրութեան մէջ է: Օրինակ՝ օտարը կարծում է, որ բոլոր մարդիկ օտար են, հարբածը՝ որ ամբողջ աշխարհը հարբած է, քաղցածը՝ որ ամենքը քաղցած են, ուրախը՝ որ ամենքն ուրախ են, տխուրը՝ որ ամենքը տխուր են, դողը՝ որ ամենքը դող են, յանցաւորը՝ որ ամենքը յանցաւոր են և այլն, և այլն:

Տիգրան. Այդպիսի դէպքերում մարդի միտքը սնվում

է կասկածներով, որոնք շատ անգամ մատնում են նրան: Սրտի հրաբուխը միշտ դուրս է ժայթքում. մանաւանդ չեն կարողանում դիմանալ զգայուն և քնքուշ սրտերը, որոնք անմիջապէս բռնկվում են և դուրս թափում գաղանիքներն իրանց գաղտնարանից: Այդ է պատճառը, որ կանայք աւելի բամբասասէր են և գաղտնայայտ: Այդպիսի դէպքերում նրանք կորցնում են զգուշութիւնը, որով և առատ հունձ են տալիս գաղտնորաններին, որոնք օգտվելով նրանց միամտութիւնից՝ կրակ են տալիս անախորժութիւններին: Այս դառնազգեստ գայլերը, միամիտ աղաւնիներ ձեւանալով՝ խորամանկ օձի նման այնպէս զգուշութեամբ են սողում սշտի լաբիրինթոսը և գաղտնիքներ կորզում, որ մնում էք բոլորովին ապշած: Դրանց շնորհով է, որ մեր բնկերական կեանքը յաճախ դառնանում է և թունաւորվում: Այդպիսիներն այնպէս ճկուն են, դիւրաթեք և առաձգական, որ հեշտութեամբ կարող են ամեն մեծութիւն և ծաւալ ստանալ: Նրանք մի րոպէի մէջ կարող են արիւնարբու առիւծի կերպարանից անցնել ամենաշնչին որդի կերպարանքը և աննկատելի կերպով բարձրանալ իրանց ցանկացած բարձրութիւնները՝ մարդկանց այնտեղից վայր գլորելու և տապալելու համար:

Սարիբէգ. Երբ ուրիշները կ'աշխատեն մեզ գլորել, մենք էլ կ'աշխատենք նրանց գլորել:

Տիգրան. Գլորվելուց յետոյ էլ ի՛նչպէս կարող ես գլորել:

Սարիբէգ. Ինչո՞ւ եմ թողնում, որ ուրիշն ինձ գլորի. հազիր ես նրան շուտ կը գլորեմ:

Տիգրան. Մենք չենք կարող իմանալ մարդկանց մտադրութիւնը, որպէսզի մենք շուտով գլորենք նրանց: Եւ եթէ իմանանք էլ, մարդասիրութիւն չէ դա: Հին ժամանակ էին ղեկավարվում այդ օրէնքով, երբ դեռ ևս մար-

դասիրութիւնը ծնունդ չէր առել. իսկ այժմ, երբ արդէն ոչ միայն ծնունդ է առել, այլ և հետզհետէ լայն ծաւալ է ստանում, մենք պէտք է ղեկավարվենք այն օրէնքով, որ չը պէտք է ուրիշներին անենք այն, ինչ որ ցանկալի չէ, որ ուրիշներն անեն մեզ, թէկուզ մինչև անգամ նրանց մտադրութիւնն էլ իմանանք. որովհետև եթէ մէկն ստորութիւն է անում մեր դէմ, միթէ մենք էլ, իմանալով այդ՝ նոյնը պէտք է անենք նրա դէմ, երբ կարող ենք ստորութեան սովոր չը լինել: Հակառակ դէպքում մենք կը վարժվենք ստորութեան և նրա պէս մենք ինքներս էլ ստոր կը դառնանք: Նախ՝ մենք պէտք է շատ զգոյշ լինենք երկօտանի գաղաններէից և ապա՝ իմանանք, չ'իմանանք, միշտ պէտք է խոյս տանք ստորութիւններ գործելուց և աշխատենք ամեն բան խաղաղութեամբ վերջացնել, որպէսզի մեր անունը չ'արատաւորվի: Անարատ անունն ու կեանքը մեծ փառք ու պատիւ է մարդիս համար, ինչպէս և անարատ ծառայութիւնը: Առհասարակ մենք միշտ պէտք է առաջնորդվենք այն սկզբունքով, որ արհեստը պէտք է սեփական արհեստաւորը բանեցնի: Եւ եթէ մէկը կամենում է ստորութիւնն իրան արհեստ շինել, մենք նրա հետ չը պէտք է ընկերանանք, այլ միշտ պէտք է խոյս տանք այդպիսիների ընկերական յարաբերութիւններից և լարած մեքենայութիւններից:

Սարիբէգ. Եթէ մենք այդ տեսակէտով առաջնորդվելու լինենք, այն ժամանակ հացը ցամաք կ'ուտենք:

Տիգրան. Որքան մարդ, այնքան կարծիք, տեսակէտ, համոզմունք, սկզբունք և այլն: Մեզ տուած է ազատ խելք և կամք՝ մեր ցանկութեան համեմատ առաջնորդվելու կեանքի մէջ, այնպէս որ մենք իրաւունք չ'ունենք բռնանալու ուրիշի համոզմունքի վրայ. իսկ քննադատելու ա-

զատ իրաւունք ունենք, սակայն այն էլ արդարութեամբ և ճշմարտութեամբ:

Սարիբէգ. Լաւ, թողնենք այդ և խօսենք մեր դպրոցի մասին: Ի՞նչպէս է կառավարվում դպրոցը:

Տիգրան. Միջակ կերպով:

Արեւաիր. (Հեղինօրէն): Ինչո՞ւ, պէտք է ասել լաւ, քանի որ նրա հոգատարները, բացի ուսուցչից, քնած և անտարբեր չեն, այլ մեծ եռանդ են ցոյց տալիս իրանց գործունէութեան մէջ, ճիգ և ջանք են թափում և չեն խնայում ոչ ժամանակ, ոչ անձնական հանգստութիւն և ոչ նիւթական միջոցներ: Նրանք, այսպէս ասած, իրանց ոտերըն ուսումնարանից չեն կարում...

Տիգրան. Գարձեա՞լ սկսեցիք ձեր կատակները: Այն, թէև դրանք կատակի ձևով, կամ գուցէ հեգնօրէն, արտասանված խօսքեր են, բայց մեծ չափով քողարկված ճշմարտութիւն են պարունակում իրանց մէջ: Դուք շօշափեցիք մի հին վէրք, որ տարիներից վեր դարմանող ձեռքերի է կարօտ: Դպրոցի, ինչպէս և ամեն մի հասարակական հիմնարկութեան դոյութեան և յարատեւութեան անհրաժեշտ պայմաններն են՝ նիւթական միջոց և ղեկավարող գլուխներ: Միշտ կը կաղայ այն հաստատութիւնը, որտեղ կը պակասեն այդ պայմաններից մէկն ու մէկը. բացի կաղալուց՝ կարող է և հոգեվարքի մէջ ընկնել: Այդտեղ պակաս դեր չի խաղում և ժողովրդի դատապարտելի անտարբերութիւնը, որ հասարակական գործիչներին և հիմնարկութիւնները մեռցնող յատկութիւն ունի: Հասարակական այդ գործօճները, ինչպէս էլ դատելու լինենք, կարօտ են խրախուսանքի: Թէև իսկապէս անձնագոհութիւնը նկատի չի առնում այդ ևս, սակայն արդարութիւնը պահանջում է ասել, որ եթէ չենք կարող խրախուսել, գոնէ խափանա-

ուիթ չը պէտք է հանդիսանանք և ուրիշի արածը քան-
դենք: Պէտք է ունենալ ուրիշի դրուժեան մէջ մտնելու
յատկութիւն: Միթէ քիչ անձնագոհութիւն է ուսուցչի
կողմից՝ թողնել իր հայրենի տունը, դնալ, առանձնանալ
հեռաւոր խուլ անկիւնները, այդ անշրջան, բարոյական զը-
վարճութիւններից և հոգեկան մխիթարութիւնից զուրկ
տեղերը և մաշող օտարութեան, նիւթական և բարոյական
զրկանքների ու տանջանքների մէջ մաշել իր մարմինը՝ տը-
գէտ և կոպիտ հասարակութեան մանուկներին դաստիա-
րակելու համար: Մենք, փոխանակ աշակցելու նրան՝ ամեն
կերպ դառնացնում ենք նրա, առանց այն էլ, դառը վի-
ճակը:

Արեւալիւ. Ես ճանաչում եմ մի քանի ուսուցիչներին,
որոնք մինչև անգամ դանդատով են առել իրանց ուսուցիչ-
ները:

Վաղիմակ. Բայց եղել են և այնպիսիները, որոնք, այդ
դէպքում տեսնելով հասարակութեան անբարեխղճութիւ-
նը՝ թքել են և սուս ու փուս թողել, հեռացել:

Սարիբէգ. Այդպէս հեռացել են աւելի աղօթած ու-
սուցիչները...

Տիգրան. Շարունակեցէք, տեսնենք:

Արեւալիւ. Ես տեսել եմ մի քանի ուսուցիչներին, ու-
րոնք դողալով են պարապել ցրտից կուչ եկած աշակերտ-
ների հետ. որովհետև ցախ չեն տուել, որ վառի:

Վաղիմակ. Ես էլ մի գիւղում տեսել եմ, որ մի հա-
ւարուն շինել էին դպրոց, ուր անձրևի ժամանակ խեղճ
ուսուցիչը մնացել էր շիւարած, թէ սրտեղ դնի իր գլու-
խը, այնքան էր կաթում դպրոցը: Խեղճ աշակերտները,
հաւի ձագերի նման, ուղում էին ձուար անել, բայց սր-
տեղ...

Տիգրան. Ես զգում եմ, թէ սրպիսի ողբերգական տե-
սարան պէտք է ներկայանար այդ լուսնին ուսուցչի և ա-
շակերտների առաջ:

Արեւալիւ. Իհարկէ երկուստէք կը լինէին յուսահատ և
ողորմելի հայեացքներ...

Տիգրան. Ասէք, խնդրեմ. այդպիսի պայմաններում
ինչպէս պարապի խեղճ ուսուցիչը և տարվայ վերջն ար-
դիւնք ցոյց տայ պահանջող հասարակութեանը, որը տալ
չը դիտէ, բայց պահանջել դիտէ: Ճիշտ է, որ մեր գիւ-
ղական ուսուցիչներն իսկապէս նահատակներ են եղել և
աւելի դժուարին ու ծանր գործ կատարել, զրկանքներ կը-
րել, քան թէ մեծամեծ ուսուցիչներ կլանող, փառաւոր ապ-
րող և շատ անգամ ոչինչ չ'անող քաղաքային ուսուցիչները:
Պատմութիւնը կը գնահատի երկուսին էլ...

Արեւալիւ. Այդ է պատճառը, որ նրանցից շատերը,
երբեմն ամենամանաւագոհներն իսկ, շուտով զզվելով՝ թողնում,
հեռանում են դաւառական խուլ անկիւններից և վճռում
այսպէս. «Աւելի լաւ է լինել ամենավերջին մուրացիկը քա-
ղաքում, քան թէ ամենաառաջին ազգեցիկը՝ գիւղում»:
Այսպէսով պարզ է, որ հասարակութիւնը վնասում է ի-
րան և ուրիշ ոչ ոքի. որովհետև դաւառները զրկվում են
գործիչներից, քանի որ դէպքը բացառիկ չէ:

Վաղիմակ. Իհարկէ, ուսուցիչը սոված չէ, որ եկել է
գիւղը, ինչպէս կարծում է հասարակութիւնը: Նա, ինչպէս
էլ լինի, ապրելու է քաղաքում, սոված չի մեռնելու, — ինչ-
պէս և ապրում են նրա ընկերները:

Արեւալիւ. Անհերքելի է, որ նա դալիս է գործի հա-
մար՝ ազնիւ գաղափարներով տոգորված: Սակայն սոգէտ
և խաւարասէր մարդիկ միշտ աշխատում են լոյսից խոյս
տալ և խարխափել մթութեան մէջ, միայն թէ ոչ ոք նը-

քանց հանգիստ նիրհը չը վրդովի, չը խանդարի: Ահա սը-
րանով է բացատրվում այն վիհը, այն խորին ատելութիւ-
նը, որ կայ քաղաքացիների և գիւղացիների մէջ:

Վաղինակ. Գիւղական գործերի խանդարողները մեծ
մասով գիւղի աղղեցիկներն են:

Արեալիւր. Անկասկած:

Տիգրան. Իհարկէ. ձկնորսն ի՛նչ կ'ուզի՝ պղտոր ջուր,
գողն ի՛նչ կ'ուզի՝ մութ գիշեր:

Սարիբէգ. Իհարկէ...

Վաղինակ. Ինչպէս Արշալիրը կատակով նկատեց՝ մեր
դպրոցի հոգաբարձութիւնն անտարբեր է. դպրոցի ամ-
բողջ ծանրութիւնը ձգել է մի երիտասարդ ուսուցչի վրայ,
իսկ ինքը մի կողմ է քաշվել: Թոշակադրամներ հաւաքողը,
տնտեսական մասի կարգադրողն էլ համարեա թէ ուսու-
ցիչն է:

Արեալիւր. Միայն նրան թողնես, որ զանազան վայ-
րահաչութիւններ անի ուսուցչի հասցէին:

Սարիբէգ. Մանաւանդ քահանան...

Տիգրան. Ես բացարձակ ասում եմ, առանց վախենա-
լու, որովհետեւ բամբասանք չեմ անում, որ հոգաբարձու-
թիւնն իսկապէս մի վնասակար տարր է դպրոցի համար:
Մեր դպրոցները մեծապէս կաղացել են, կաղում են և
դեռ կը կաղան այդ հոգաբարձութիւնների շնորհով. ու-
րովհետեւ ո՞ր է այն անձնագոհութիւնը, որ ձրի ծառայու-
թիւնն անձնուիրութեամբ կատարի: Անցեալները մեր հո-
գաբարձութեան նախագահ քահանային ասում եմ. «Տէր-
հայր, ինչո՞ւ չէք գալիս դպրոց՝ այցելութեան»: Պատաս-
խանում է. «Օ՛րհնած, գալու համար մեզ փող են տալիս,
դեռ չնորհակալ չէք, որ այսքանն էլ ձրի կատարում ենք»:
Ես ոչինչ չը պատասխանեցի. տգէտի, անհասկացողի հետ

չ'արժէ երկար ու բարակ խօսել, բացատրութիւնների մէջ
մտնել և գլուխ ցաւեցնել: Հակառակ դէպքում, բացի
վնասից՝ օգուտ չի կարելի ստանալ: Խեղճ ուսուցիչների և
ուսումնական հաստատութիւնների բախտը յանձնվում է
այդպիսի տգէտների, որոնք երկու ձիու գարի ջոկել չը
գիտեն: Գրի սեն ու սպիտակը զանազանել չ'իմացողն այ-
սօր հանգիստանում է ուսուցչի լաւն ու վատը գնահատող
և ուսման աղբիւրի պատասխանատու զեկը վարել իմացող:

Արեալիւր. Նրանց համար լաւ ուսուցիչները նրանք են,
որոնք նրանց մեծարել, քծնել և կեղծաւորել գիտեն, թէ-
կուզ ոչինչ էլ չը գիտենան և ոչինչ էլ չ'անեն, հակաման-
կավարժական միջոցների դիմեն, միայն անունով լինեն
ուսուցիչ, հասարակութեան աչքին թող փչեն և արտաքին
լուծութեամբ ու ծանրութեամբ ցոյց տան, թէ իրանք մի
բան գիտեն:

Տիգրան. Այսինքն՝ այն, որ ոչինչ չը գիտեն:

Արեալիւր. Իսկ մնացածներն անպէտք են և վատ, թէ-
կուզ ինչքան էլ բարձր մտաւոր և բարոյական աշխանաւո-
րութիւնների տէր լինեն: Ներկայումս մեր դպրոցներում
խնամութիւնը մեծ դեր է խաղում:

Տիգրան. Հոգաբարձութիւնների ձեռքին ուսուցիչներն
իսկապէս խաղալիք են դարձել: Այդ խեղճերը ո՞րքան դա-
ռը վիշտ և նեղութիւն են կրել նրանցից, երբեմն հրէշա-
յին տիպերից: Ինձ լաւ յայտնի են մեր դպրոցական գոր-
ծի անցեալն ու ներկան, որոնց արժանացրել եմ իմ խո-
րին ուշադրութեան և հետաքրքրութեան: Իմ ազգացաւ
սիրտը լաւ է ուսումնասիրել և այն արշինաչափ, հաստա-
փոր աղաներին, որոնց մեծամտութեան, ինքնահաւանու-
թեան և կամայականութեան արարքները դեռ երկար ան-
ջնջելի կը մնան թշուառ ուսուցիչների, ոչ պակաս նաև ու-

սանող սերնդի, յիշողութիւնից: Այդ արարքները պէտք է արձանագրվեն և, որպէս թանգագին աղբիւրներ, յետնորդ սերնդին աւանդվեն: Այն, այդ արարքները և նրանց հեղինակները պէտք է անմահանան մեր մանկավարժութեան պատմութեան մէջ... Խոցված ուսուցիչներն առիթը ձեռքից չը պէտք է բաց թողնեն՝ յարմար րոպէում անմահացնելու այդ սևասիրտներին. որովհետև մի քանի սերունդ ևս և ահա այդ, թէև մեզ համար չնչին, բայց յետնորդ սերնդի համար թանգագին, տեղեկութիւնները կը ջնջվեն յիշողութեան աշխարհից: Այդ արարքները, որոնցով պայմանաւորված է մեր դպրոցների ողորմելի կացութիւնը, որպէս մի արատ, կամ մի սև բիծ, պէտք է անջնջելի մնան մեր մանկավարժութեան պատմութեան էջերից:

Արեալիք. Բայց ի՞նչ կը լինի դրա վերջը. այդպէս շատերն են ասել ու թողել, գնացել, իսկ դրութիւնը նոյնն է մնացել:

Տիգրան. Կան բաներ, որոնց բարեփոխելն այնքան էլ հեշտ չէ. այդ պատճառով էլ շատ ասողներ դեռ կը գան ու կ'երթան, մինչև որ նրանց ասածները կ'իրականանան: Ճշմարտութեան իրադործումը նահատակութեան դոհեր է պահանջում:

Վաղիկակ. Երբ ձուկը գլխիցն է հոտում, ի՞նչ անեն նրա ներքին մասերը: Մի՞թէ մեր կեանքի մէջ քիչ կան այնպիսի ախտեր, որոնց դէմ լրջմիտ մարդիկ անդրդվելի կերպով կուել են, կուում են և դեռ կը շարունակեն կըռւել, սակայն որոնք անընկճելի են մնացել մինչև այժմ, կարծես, բոլորովին կուի երես չեն տեսել: Ո՞ւր հեռու գնանք. աշխարհի սկզբից մինչև այժմ բարին չարի դէմ անողորմ կռիւ է մղում, բայց դեռ անորոշ է պատերազմի վախճանը, — դեռ յայտնի չէ, թէ՛ որի կողմն է անցնելու

յաղթութիւնը: Եթէ բարին այսքան դարերի ընթացքում չի յոգնել, չի յուսահատվել, նրա կատաղի կորովը չի շիջել և նրա պատերազմական աւիւնը չի անցել, այլ միշտ յուսագիր է յաղթանակել, հապա ինչո՞ւ մենք, փոքրոգի մահկանացուներս, վախկոտ, թուլամորթ և թուլասիրտ արարածներս, այդպէս շուտ ընկճվող ենք, շուտ բռնկվող և շուտ հանդչող, բարձր գոչող և շուտ լռող, պատերազմազաղակող և պատերազմից փախչող և վերջապէս շատ բանքարողող, բայց չ'իրագործող:

Տիգրան. Չատ իրաւացի էք նկատում: Ճշմարտութեան զինուորներն անվեհեր պէտք է կուեն, մինչև որ վերջապէս յաղթանակեն: Նրանց պէտք է ոգևորի միայն մի նպատակ, այն է՝ յաղթութիւնը: Պատերազմում անշուշտ կը լինեն և ընկնողներ. սակայն չ'ընկնողները պէտք է չը յուսահատվեն, այլ ընկածների դիակները օտնատակ տալով՝ արդա՞յ բարկութեամբ վառված, առաջ պէտք է անցնեն, անվեհեր խիզախեն, ընկածների վրէժը լուծեն և իրանց նպատակն իրագործեն, — յաղթանակ տանեն: Այն բարիքները, որոնք այժմ մենք վայելում ենք այնպէս հեշտութեամբ, որպիսի դժուարութեամբ են ձեռք բերվել, որքան թանգ են նստել, քանի՛-քանի՛ մարտնչողների կեանքի և արեան գնով են ստացվել: Առանց կուի կեանք չը կայ: Այդպիսի կուում ձեռք բերած մահը մահ չէ, այլ անմահութիւն է:

Արեալիք. Ճշմարտութեան քաջարի զինուորները միշտ պէտք է կուեն, առանց ուշադրութիւն դարձնելու, թէ մարդիկ համակրում են նրանց, թէ՛ ոչ. որովհետև նրանք մարդկանց համակրութեան համար չեն կուում, այլ ճշմարտութեան:

Տիգրան. Համակրութիւնը մի շատ առաձգական բան

է. երբեմն մարդիկ կուռններին էլ են համակրում, չը կուռններին էլ: Մենք, նշանաւոր մարդկանց կրթիչ կենսագրութիւնները կարգաւոր՝ ոգևորվում ենք թէ նրանցով, որոնք իրանց հեղուծեամբ գրաւել են հասարակութեան համակրանքը, և թէ նրանցով, որոնք անողորմ կռիւ են մղել այդ հասարակութեան դէմ՝ նրա թերութիւններն ուղղելու նպատակով: Այսօր երկու կողմերի համար էլ արձաններ են կանգնեցրել, իսկ մի ժամանակ Հելիկոնի վըրայ նրանց ճակատները դափնիներով պսակել: Սակայն այստեղ հարց է ծագում. այդ երկու կողմերից ո՞րն է արդարացի, քանի որ հրապարակի վրայ կան հասարակութեան, տգէտ ամբոխի, անպայման և կէսի չափ համակրութիւնները: Կեանքը լի է այդպիսի հակասութիւններով:

Սարիբէգ. Արիւն խմողներին էլ են համակրում...

Վաղիմակ. Կուռն անպատճառ կ'ունենայ թշնամիներ, որոնց համակրանքը նա երբէք չի կարող վայելել. հետեւապէս այդ կարգի գործիչների համակրութեան աստիճանն իջնում է միւս՝ հակառակ կարգի, գործիչների համակրութեան առաջ:

Տիգրան. Մեր դարում անպայման բոլորի հետ հաշտ ապրելը և նրանց համակրութիւնը վայելելը մի պարծանք չէ. որովհետև այդ կը նշանակի, որ կեանքի մէջ վատութիւններ կամ վատ մարդիկ չը կան: Այն ինչ կեանքը լի է դրանցով, որոնց դէմ և պէտք է կուռել. իսկ կուռողը, պարզ բան է, հակառակորդների համակրութիւնը չի կարող վայելել: Հետեւապէս նրա համակրութիւնն անպայման ամբողջական չի լինի, որպիսին ներկայ պայմաններում ձեռք բերողն անշուշտ բարձր արժանաւորութիւններից զուրկ

պէտք է լինի՝ անպայման բոլորին յարմարվելու և նրանց համակրութիւնը վատտակելու համար:

Արշալիր. Բայց մի՞թէ դրանով դուք բնաւորութեան անհաշտութիւն չէք քարոզում:

Տիգրան. Ասած բանը ծուռ չը պէտք է հասկանալ. ինչո՞ւ բնաւորութեան անհաշտութիւն և ոչ դաղափարներ: Կեանքը, որ լի է ստորութիւններով և որ ամեն ինչ ուղում է կլանել, լափել, խեղդել, մեռցնել և ոչնչացնել. պատահում է ընդհարման բանիմաց մարդկանց կողմից, որոնք նրա յափշտակող և գիշատիչ ճիրաններից ազատվելու, կուլ չը գնալու համար դաղափարների անհաշտութիւն են գործ դնում, հակառակ դէպքում ազատվելն անհնարին է: Եւ մի՞թէ մարդ պարտական է անպայման բոլորի հետ էլ հաշտ լինել. հապա ինչո՞ւ գոյութիւն ունի դաղափարների տարբերութիւնը, դաղափարների, որոնց դաւանողների մէջ հաշտութիւն կայանալ չի կարող: Եւ քի՞չ է պատահում, որ մարդ պաշտօնով կոչված է ծառայելու իր անհամագաղափարակցի հետ մի հիմնարկութեան մէջ, ուր անհամագաղափարութիւն չի կարող լինել, իսկ հակառակ դէպքում կեղծութիւն պէտք է թագաւորի: Մենք պէտք է դատենք կեանքի փաստերի վրայ հիմնված. թող լաւատեսները մեզ յոռետես անւանեն, փոյթ չէ մեզ: Եթէ նրանք իրանց տեսակէտից են ճիշտ, մենք էլ մեր տեսակէտից ենք ճիշտ: Մի՞թէ մեզ պէտք է ստիպեն փակել մեր աչքերն անողորմ իրականութեան առաջ և մի՞թէ դրօշի արժէք ունեն ուրիշների կազմած անհիմն դատողութիւնները մեր մասին: Անսանձ առողջ միտքը կապանքներ, կաշկանդումներ չի սիրում, այլ սիրում է, չարդ ու փշուր անելով նրանց՝ ազատ սաւառնել անմահ դաղափարների անհուն եթերում և այնտեղից հեգնել թղուկների անմիտ

վերաբերմունքն ու մտածմունքը: Այդ է պատճառը, որ մեծ բնաւորութիւններն անհաշտ են եղել իրանց շրջապատող կեանքի պայմանների հետ և ինքնուրոյնութեան դրօշակը միշտ բարձր են պահել: Առաջնորդներն անպայման պէտք է ունենան ղեկավարելու, հրամանատարութեան և հնազանդեցնելու ընդունակութիւն և չար լեզուները մոգական գաւազանի մի հարվածով պապանձեցնելու հմտութիւն, առանց որոնց ոչինչ չեն կարող անել: Նրանց համար մի խոհական մարդի համակրութիւնը տասնապատիկ աւելի բարձր պէտք է լինի հարիւր տոկոսի ամբոխային համակրութիւնից: Կեանքի այդ քաջամարտիկ ղինւորները պէտք է կատարեն իրանց դերն իրանց տեսակէտի համեմատ, հաւատացած լինելով՝ որ եթէ այսօր մարդիկ չեն համակրում նրանց, վաղն անպատճառ կը համակրեն, և եթէ նրանք չը համակրեն, նրանց ժառանգները կը համակրեն: Նշանաւոր հեղինակներն ընդհանրապէս իրանց կենդանութեան ժամանակ շատ քիչ համակրութիւն են վայելել, կամ բոլորովին չեն վայելել և անյայտութեան են մատնվել, սակայն մեռնելուց յետոյ են վայելում: Հեռանալուց յետոյ ամեն բան քաղցր է թւում: Յետագայ արդարադատ և անկողմնապահ սերունդը հանում է նրանց անյայտութիւնից, նախանձոտ ժամանակակիցների հնութեան փոշով ծածկած տեղից և ծունկ չոքում նրանց վեհութեան առաջ, քաւելով իր պապերի յանցանքը և կտակելով յետնորդ դարերին՝ պաշտելու նրանց, որպէս սըրբութիւն:

Սարիբէգ. Լաւ, թողնենք այդ ամենը և անցնենք օրվայ հարցին: Վաղը մեր քէֆն անպատճառ դլուխ է գալու. արդէն պատրաստութիւն տեսնված է: Ես եկայ յայտնելու ձեզ այդ մասին տեղեկութիւն, սակայն խօսքով

ընկանք և ես մոռացայ, ուստի հիմա եմ յայտնում, որ վաղն անպատճառ պատրաստ լինէք, որպէսզի ընկերներով գանք և միասին դնանք այդին:

Վաղիմակ. Միւս երիտասարդներից էլ համաձայնեցին:

Սարիբէգ. Այո՛:

Վաղիմակ. Քանի հոգի:

Սարիբէգ. Հինգ:

Արեւալիւ. Ո՞վքեր են:

Սարիբէգ. Գիւլղադեանց Արմենակը, Չախմախսազեանց Վարապետը, Յովսէփեանց Գարեգինը, Մարկոսեանց Արտաշէսը և Յովհաննիսեանց Ալէքսանդրը:

Արեւալիւ. Այդ լաւ է եղել: Ուրեմն ընդամենը կը լինենք իննը հոգի:

Սարիբէգ. (Կատակով): Այո՛, լաւ է եղել. բայց լաւ կը լինի, որ քեզ հասնելիք ծախսը տաս:

Վաղիմակ. (Սարիբէգին): Ա՛խր, դու միւս օրն ամբողջ ծախսը քեզ վրայ առար... Ես մոռացայ սրանց ասել:

Արեւալիւ. (Սարիբէգին ժպտալով): Շատ ուրախ եմ, որ ինձ գլխացաւից և նեղութիւնից ազատել ես. ուստի ուրախութեամբ էլ ծախսը կը տամ: Ասո՛, ո՞րքան է:

Սարիբէգ. Կատակ եմ անում, խելքի պտուղ, ծախս չը կայ ձեր կողմից: Մի հիւրասիրութիւնը մեծ բան չէ. այս անգամ ամբողջ ծախսն ինձ վրայ եմ առնում, իսկ միւս անգամ քեզ վրայ կը գցեմ, որ դարձեալ դօրծը հերթով կը գնայ: Այնքան տեղն էլ մի գնա. ամօթ չէ մեզ համար, որ վարժապետ Տիգրանին էլ ծախսի տակ գցենք, եթէ ծախսն իսկապէս ընկերովի լինի: Ընդհակառակը մենք ամեն կերպ պէտք է աշխատենք շահել նրա օտարական սիրտը...

Արեաւիք. Տիգրանը ոչ ծախսից փախչող է և ոչ էլ հիւրասիրութեան կարօտ. մեր խնջոյքն իսկապէս ժամանակ անցկացնելու և նրա պանդխտութիւնն առժամանակ մտռացութեան տալու համար է:

Սարիբէգ. Շատ ուրախ եմ, բայց ծախսն արդէն արված է և պահանջ չը կայ այլ ևս:

Տիգրան. Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ միայն դուք ծախսի տակ ընկնէք. ի՞նչ պարտական էք: Լաւ կը լինի, որ այդ ծախսը լինի ընկերովի. հետեւապէս ո՞րքան է հասնում իւրաքանչիւրիս, ասէք, տանք:

Սարիբէգ. Այդ անկարելի է: Ինչ որ ասում եմ, լսեցէք. հակառակ դէպքում կը նեղանամ:

Տիգրան. Լա՛ւ, թո՛ղ ձեր ասածը լինի. մի նեղացէք:

Սարիբէգ. Ուրեմն վաղը գիշերով արդէն պատրաստ կացէք, որ ընկերներով գանք և միասին գնանք այգին: Միամիտ լինէ՛ք:

Տիգրան. Միամիտ եղէք:

Սարիբէգ. (Արշաւրին և Վաղինակին): Դէ՛հ, գընանք:

Վաղինակ. Գնանք:

Արեաւիք. Այո՛, գնանք. արդէն բաւական ժամանակ է, որ այստեղ նստած խօսում ենք:

Նրանք. Բարի գիշեր:

Տիգրան. Ձեզ լոյս բարի: (Սարիբէգը, Արշաւիրը և Վաղինակը դուրս են գնում): Մնացի մենակ, սիրտս սկսում է տխրել... Տխուր, սև մտքերը դարձեալ գալիս են պաշարելու ինձ: Կարծես, սիրտս մենակ լինել չի ուզում. գուցէ միայնութեան չար ոգին սարսափ է ազդել նրան... Օ՛, ո՛չ. նա ցաւ ունի, մի անբուժելի ցաւ... Նա լցված է վէրքերով, որոնք անհասկանալի են և ծածկված մարդկանց

կարճատես աչքերից: Այդ է պատճառը, որ նա անհանգիստ է լինում: Ո՛հ, այդ խոցերը մրրկածուփ ծովի նման եռ են գալիս սրտիս մէջ: Ա՛խ, նրանք այնքան բազմաթիւ են, որ ամբողջ աշխարհը չի տանի. բացի սրտից և նեղ ու մութ գերեզմանից՝ ոչ մի բան չի կարող պարտակել նրանց: Այո՛, այդ անդարմանելի ցաւերն իրանց համար բուժիչ հնար չը գտնելով՝ մեզ հետ գերեզման կ'իջնեն մեզանից անբաժան մնալու, մինչև որ կ'անյայտանայ մեր մարմնի վերջին հիւլէն... Սակայն դարմանալին այն է, թէ վշտերի այն ծովը, որ աշխարհը չի կարող տանել, ի՛նչպէս է տեղաւորվում փոքրիկ մասկոյտի մէջ, կամ նեղլիկ դետնախորշում: Օ՛, այդ հանելուկը ծածկված է մեր մտքի խորագննին աչքերից անսահման յաւիտենականութեան ձեռքով: Հոգուս այս մռայլ պատկերը, որ արձագանք է մռայլ, անմիտ շրջապատի և կորցրած ու չիրագործած իղձերի, թո՛ղ նիւթ տայ և յիմարացնի թատերագրին, թատերագիրը՝ դերասանին, դերասանն՝ ամբոխին: Մռայլ կեանքի դրամաներն էլ մռայլ կը լինեն, որոնց հերոսների հոգեբանական վերլուծութեան համար դրականագէտները, հոգեբաններ դարձած՝ գլուխ պէտք է ջարդեն... Ի՞նչ պէտք է սպասել ողորմելի, խղճուկ կեանքից: Դատապարտութեան նզովք եմ թողնում ես այն յետնորդին, որ մեր հոգեբանութիւնը հասկանալու համար չի դիմի մեր շրջապատող կեանքին: Օ՛, այդ կեանքն է, որ իր մէջից ծնում է ամենաստոր արարածին և ամենաբարձր հանճարին. այդ կեանքն է, որ ամեն ինչ ծնում է և ամեն ինչ մեռցնում: Կեանքը կապակցութիւն է անվերջ դէպքերի, միտքն՝ անվերջ խաղերի: Սակայն հեռու ինձանից, մռայլ մտքեր... Արդէն գիշերից բաւական անցել է. վաղն ինձ շուտ է հարկաւոր: Հանգիստ թողէք ինձ. դուք էլ գնացէք հանգստանալու: (Գնում է):

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԱՐԱՐՎԱԾ.

ԱՌԱՋԻՆ ՏԵՍԱՐԱՆ.

Սննեակ:

Ներս ԵՆ մտնում ՊԵՏՐՈՍԸ և ԳԷՈՐԳԸ:

ԳԷՈՐԳ. Գիտես, թէ մեր վարժապետն ինչեր է սկսել անել և ո՛ւմ հետ է նստում, վեր կենում: Նա, որ մեզ հետ վայել չի համարում յարաբերութիւն պահպանել, մեզ քթի տակով է նայում և բանի տեղ չի դնում, մի քանի ընկած-դուրս եկած ջահէլների հետ է ընկերացել և սկըսել նրանց հետ քէֆեր սարքել: Հէնց այսօր առաւօտից նրանց հետ գնացել է մօտակայ այգիներից մէկում քէֆ անելու:

ՊԵՏՐՈՍ. Այո՛, լսել եմ. Մկրտիչն ինձ ասեց: Նա շտապել է վերջին անգամ հանել իր փափագը բնութեան գեղեցկութիւնից և տալ իր վերջին հրաժեշտը ննջող բնութեանը, քանի դեռ վերջինս չի շտապել թօթափելու իր զարդը և ժամանակաւորապէս քուն մտնելու: Նրա բախտից լաւ և ամբ եղանակ է արել:

ԳԷՈՐԳ. Սակայն նա վերջը կը փոշմանի, երբ արդէն

ուշ կը լինի: Նա չարաչար սխալվում է: Մեզ իւրաքանչիւր անգամ հանգիստ չի տալիս. ամիսը լրանալուն պէս՝ դրամ է ուղում, և կամ մի քանի ամսվանը միանգամից պահանջում, և չի թողնում, որ մի րօպէ անգամ ուշանայ իր ոռճիկը. իսկ այսօր, տես, թէ նա ինչի վրայ է գործադրում այդ փողը: Դու գիտես, թէ ինչպէս է կառավարվում մեր դպրոցը, որ բոլորովին պատրաստի դրամագլուխ չ'ունի և մի կերպ գլուխ է պահում. գիտես նաև, թէ ի՞նչ չարաչարանքով իւրաքանչիւր անգամ դռնից դուռն ենք ընկնում և մուրում, որ նա մեզ գլխացաւանք չը պատճառի: Սակայն այսօր նա, բաւական չէ, որ մեզ մարդատեղ չի դնում, իզուր և անխնայ վատնում է այն կօպէկները, որոնք մեր և հասարակութեան տանջանքի գնով են ձեռք բերված:

ՊԵՏՐՈՍ. Այդ բանում դու սխալվում ես. ամեն մարդ իր աշխատանքի տէրն է, ինչի վրայ գործադրի, գործադրի: Նա լիակատար տէր է իր ճակատի արդար քրտինքի, թէկուզ նրան ամենադատարկ բանի վրայ գործ դնի: Հետեւապէս այդ մեզ իրաւունք չի տալիս խօսել նրա վրայ: Մեզ մնում է միայն չափել մարդկանց գործերի բարոյական արժէքը: Իսկ ինչ վերաբերում է այն բանին, որ նա մեծամիտ է և մեզ վրայ խէթ աչքով է նայում, դրա դէմ ես ոչինչ չ'ունեմ ասելու. այդ մենք կարող ենք պահանջել նրանից:

ԳԷՈՐԳ. Ուրեմն էլի մեղաւոր է նա:

ՊԵՏՐՈՍ. Սակայն այդ էլ հասկացողութիւնների տարբերութեանը պէտք է վերագրել. գուցէ մենք ենք նրան առիթ տուել: Մենք մեր տեսակէտից կարող ենք նրան մեղադրել, նա էլ իր տեսակէտից կարող է մեզ մեղադրել. ի՞նչ դուրս եկաւ դրանից: Նա կրթված մարդ է. նրա պա-

հանձները լայն են և բազմակողմանի, — նա մեր ընկերը չէ: Այդ կողմից նա մասամբ իրաւունք ունի, այնպէս որ համարեա թէ չենք կարող մեղադրել նրան: Հարցի վրայ սկսած է լայն հայեացքով նայել և ոչ թէ սահմանափակ մտածողութեամբ:

ԳԼՈՐԳ. Հէնց ինչքան նրա մասին խօսք ընկաւ, դու նրան եռանդուն կերպով պաշտպանեցիր:

ՊԵՏՐՈՍ. Նա իմ եղբորորդին, կամ քեռորդին չէ, որ պաշտպանեմ, կամ չը պաշտպանեմ: Ես ասում եմ այն, ինչ որ իմ ուղեղն ու խիղճն են թելադրում: Ի՞նչ այդպէս տրամադրվելու պատճառն այն է, որ դու մասամբ կըքով ես վերաբերվում դէպի նա, որ միանգամայն անտեղի է: Հէնց արդարութեամբ դատենք. նա երիտասարդ է, անհանդիսա ուղեղի և արեան տէր: Այժմ նրա այնպիսի հասակն է, որ արիւնն իր քմահաճութիւններն է կատարում: Մենք, բոլորս, երիտասարդ ենք եղել և գիտենք այդ: Նա չի կարող մարած, կենդանութիւնը կորցրած և սառն ուղեղների նման մտածել: Նա զվարճանալ է կամենում, քանի դեռ կայտառ է և եռուն կեանքի տէր. մանաւանդ որ նա կարգացել է և այդ բանը լաւ գիտէ: Նա ուզում է կեանք վայելել, քանի դեռ չի անցել իր կեանքի սիրուն, թարմ դարունը, և, ինչպէս մի անաղատ թռչուն, միշտ ջանքեր է գործ դնում իր վանդակի պատերը խորտակել և թռչել: գնալ, աղատ օդի մէջ աղատ երգել ու սաւառնել: Բնութիւնից տրված մի պահանջ է, որ միաքն ազատութիւն է պահանջում, կաշկանդումներ չի սիրում: Հետեւապէս այդ անսակէտից ևս մենք չենք կարող մեղադրել նրան:

ԳԼՈՐԳ. Էլ ի՞նչ ասեմ, երբ դու այդպէս ես խօսում: Շատ լաւ կը լինի, եթէ նրա մօտ էլ այդպէս խօսես. դու դրանով խրախուսում ես նրան:

ՊԵՏՐՈՍ. Ա՛յ քեզ զարմանալի բան: Նախ և առաջ՝ ես նրա մօտ չեմ խօսում այն, ինչ որ քեզ հետ, և երկրորդ՝ այստեղ խրախուսելու բան չը կայ: Ես ասում եմ, որ մարդը երիտասարդ է և կամենում է զվարճանալ: Մենք ի՞նչ իրաւունք ունենք բռնանալ ուրիշի կամքի վրայ, մանաւանդ որ նա օտար է և միջոց է փնտրում իր օտարութեան վիշտը փարատելու. իսկ մենք, բամբասասիրութեան սրբիներս, սովոր ենք այդ, և ընդհանրապէս իւրաքանչիւր քայլ, այլապէս բացատրելու: Նա կին չէ, որ հարեմուհու նման չորս պատի մէջ փակվի, նստի և ոչ իսկ մեր ծառան, որ մեր հրամաններին կուրօ՞չէն հնազանդի: Բաւական է վերջապէս. մինչև երբ դատենք այդպէս:

ԳԼՈՐԳ. Որ դու էլ դատես այսպէս...

ՊԵՏՐՈՍ. Ի՞նչ կատակ իմացիր: Ժամանակ է վերջապէս թափ տալ մեզանից հնութեան փոշին և լուսաւորութեան լայն հայեացքներով ըմբռնել մարդկային բարձրագոյն հոգին: Նա եկել է այստեղ լուսաւորութիւն տարածելու և հետեւապէս պարտաւոր է ամեն բան անձնական կեանքի օրինակով ցոյց տալու: Նա քաղաքացի է: Մենք գիտենք, թէ ինչպէս քաղաքներում կեանքը եռում է մինչև խոր գիշեր և մարդիկ վայելում են բազմազան զվարճութիւններ. իսկ այստեղ, այս մենաւոր, խուլ անկիւնում, կեանքը դադարում է երեկոյեան դէմ արևի մայր մտնելու հետ, և մարդիկ փակվում են տներում մինչև լուսադէմ: Հետեւաբար ի՞նչպէս դիմանայ անսովոր սիրտն անսովոր կեանքին: Մենք, փոխանակ շնորհակալ լինելու այդօրինակ զոհողութեան՝ խառնում ենք դառնութիւն նրա կեանքի դառնութեանը:

ԳԼՈՐԳ. Այնպէս ես անում, որ քիչ է մտում վեր կենամ և գնամ:

ՊԵՏՐՈՒ. Մի շտապիր, կնոջ. քիչ էլ համբերութիւն ունեցիր: Համբերութիւնը կեանք է: Մի վրդովվիր. վըրդովմունքը կեանքի համար վտանգաւոր է: Ես այսօր քեզ պէտք է պարզեմ նրա կեանքի բուն էութիւնը, որ դու համոզվես իմ ասածների մէջ: Գեռ միջանկեալ ասեմ, որ նա դուցէ և չի ճանաչել ինձ, քանի որ չեմ բացվել նրա մօտ, միայն ես չեմ կարող ծածկել արդարութիւնը: Նա, լինելով ճաշակի տէր, մարդ՝ մինչև անգամ զօհողութիւն է գործ դնում և իր ճաշակի մէջ: Նա, որ զիտէ նկարագրել ճաշակաւոր կեանքի բոլոր նրբութիւնները և արևելեան ճաշակով զարդարված հրաշալի սենեակների գեղեցկութիւնները, այսօր սանձում է իր ճաշակը և ապրում՝ անշուք սենեակի անճաշակ կահաւորութեան մէջ, ինչ է, որ իր ազգի զաւակներին կրթի. սակայն ազգը լաւ է դընահատում նրան և նրա նմաններին...

ԳԼՈՐԳ. Աւետարան մի կարգա իմ գլխին: Գնանք զիւղի մէջը և տեսնենք, ինչ կայ:

ՊԵՏՐՈՒ. Գեռ չեմ բաց արել, որ կարգամ: Շարունակութիւնը լսիր: Աշխարհում ամեն մարդ պէտք է իր խելքով առաջ գնայ. որովհետև քիչ չէ պատահում, որ մենք, ուրիշներին լսելով՝ մեր անձը վտանգի ենք ենթարկում և ապա՝ թէ՛ մեզ և թէ՛ ուրիշներին մեղադրում, — մեզ այն պատճառով որ լսեցինք ուրիշներին, իսկ նրանց՝ որ լսեցրին մեզ: Բայց եթէ մենք միայն մեզ լսենք, ո՛ր դարձեալ կարող ենք սխալվել, այն ժամանակ կը մեղադրենք, եթէ մեղադրելու լինենք, մեզ և ո՛չ թէ ուրիշներին: Այժմ վերջացրի. եթէ շտապում ես, գնանք:

ԳԼՈՐԳ. Այո՛, գնանք, գնանք. եթէ շատ մնանք, դու շատ բաներ կ'ասես և ինձ խելքից կը հանես: (Դուրս են գնում):

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԵՍԱՐԱՆ.

Այ գի:

Մանուկ են ՏԻԳՐԱՆԸ, ՍԱՐԻԲԷԳԸ, ԱՐՇԱԻԻՐԸ, ՎԱՂԻՆԱԿԸ և նրանց ուրախակից երիտասարդները:

Սարիբեգ. Այսօր մենք բաւական լաւ դրութեան մէջ ենք. ի՜նչ կը լինէր, որ մեր կեանքն այսպէս անց կենար: Տիգրան. Այդպէս կ'անցնի, եթէ յիմարները մեզ չըխանդարեն:

Արշալիր. Ուրեմն օգտվենք, քանի դեռ յիմարների ձեռքը չենք ընկել:

Վաղիմակ. Եւ քանի դեռ ժամանակը մեր ձեռքին է:

Սարիբեգ. Շտապեցէք, ո՛վ շատ օգտվի, աշխարհը նըրանն է:

Տիգրան. Այս տրամադրութեան մէջ մեզ լաւ կը սաղի փիլիսոփայութիւններ անել: Միրզը հօտում է թանգութիւնից...

Արշալիր. Շօրին, ինչպէս և մարդին, քանի դեռ նոր է, լաւ պատիւ կը տան. բայց հէնց որ հնացաւ, էլ երեսին չեն նայի:

Վաղիմակ. Շօրն առնելուց յետոյ էժան կը ծախվի, իսկ հնանալուց յետոյ աւելի էժան:

Տիգրան. Դէ՛հ, դո՛ւք, մնացածներդ էլ, ձեր ոյժերը փորձեցէք խեղկատակ փիլիսոփայութեան մէջ:

Արշալիր. Այդպիսի փիլիսոփայութեան մէջ շնորհք ունենալն էլ մեծ բան է:

Սարիբեգ. Որ սակայն ամեն մարդի տրված չէ:

Տիգրան. Հապա գուչակեցէք. կեանքը կատակ է, ծանր, թէ անառակ կնոջ մի խորամանկ ժպիտ:

Արշալիր. Այդ բոլորից էլ մաս ունի, բայց ոչ մէկի արժէքը չ'ունի:

Տիգրան. Կեցցես. դինու ազդեցութեան տակ լաւ փիլիսոփայ ես դարձել:

Արշալիր. Գինին երբեմն ճարտասան փիլիսոփայ դարձնելու յատկութիւն ունի:

Տիգրան. Դէհ, իւրատեսակ փիլիսոփաների կաճառ, ձեր լուման ձգէք անհաստատ փիլիսոփայութեան գանձանակի մէջ և դերազանցէք անքուն դիշերներ փիլիսոփայութեան վրայ մտածողներից:

Արշալիր. Կեանքն աշխատում է մեզ ծաղրել:

Սարիբէգ. Նախ քան նրա ծաղրելը՝ մենք նրան կը ծաղրենք...

Վաղիմակ. Կեանքը մրցութիւն է և ասպարէզ քաջ մրցակիցների:

Արշալիր. Նա պատկանում է մտքերի վրայ ազդողներին:

Սարիբէգ. Աւելի շուտ միտք մտորեցնողներին և յաղթութիւնը տանողներին...

Տիգրան. Զայնախօս չը կայ, որ դինու ազդեցութեամբ տաքացած ուղեղների տափակ և ծակ փիլիսոփայութիւններն ընդօրինակի և լուրջ ուղեղներին հազորդի:

Արշալիր. Գինին այն տեսակ կախարդական զօրութիւն ունի, որ երբեմն կտրիչ լեզուն կը պապանձեցնի և երբեմն էլ համրին լեզու կը տայ և շատախօս ճարտասան կը դարձնի, այնպէս որ նա ինքն էլ կը զարմանայ, թէ ինչպէս իր մունջ լեզուն բացվեց, ողևորվեց և խօսել սկսեց ու գինով տարվածներին զարմացրեց:

Վաղիմակ. Գինին ըստ էության թագաւորեցնում է և ըստ էության գահընկէց անում, ըստ էության ուրախացնում է և ըստ էության տխրեցնում:

Տիգրան. Նա ըստ էության բարձրացնում է և ըստ էության ստորացնում:

Սարիբէգ. Նա ըստ էության գործում է ոճիրը և ըստ էության փոշմանում: Նրա գերիներից ոմանք կ'արտասովեն և ոմանք կ'ուրախանան ու կեանքի գերիներին կը ծաղրեն...

Տիգրան. Լաւ, թողնենք այդ բոլորը և շարժվենք դէպի տուն. արդէն բաւական կերել ենք, խմել և ուրախացել:

Արշալիր. Գնանք, արդէն քէֆներս լաւ տեղն են:

Սարիբէգ. (Մի կողմ): Ինչպէս երևում է, այստեղ չի յոջողվելու. փորձենք տանը... (Տիգրանին): Այն, դընանք, բայց դէպի մեր տուն՝ մեր ուրախ արամազբութիւնը շարունակելու և լիակատար անելու: Մրցութիւնը կատարելութեան է ձգտում:

Տիգրան. Ես այլևս կարիք չեմ զգում:

Արշալիր. Մեր չափն էլ տեղն է:

Վաղիմակ. Այն, չափից աւելին հարամ է:

Սարիբէգ. Մինչև տուն հասնելը չափը կը դատարկվի և նորից լցնելու կարիք կը զգացվի:

Արշալիր. Լաւ, դնանք, տեսնենք. եթէ կարիք զգացինք, ներս կը մտնենք:

Սարիբէգ. Դուք գիտէք, եթէ չը դաք էլ, զօռով կը տանեմ: (Գնում են):

ԵՐՐՈՐԴ ՏԵՍԱՐԱՆ.

Սննեակ:

Ներս էն մանուկ ՄԱՐԹԱՆ և ՇՈՂԱԿԱԹԸ:

Մարթա. Հարկաւոր է մաքուր և հաւաքած պահել տունը. դուցէ եղբայրդ այն մարդկանց բերի տուն: Երէկ ասում էր, թէ կարող է պատահել, որ բերեմ:

Շողակաթ. Ի՞նչ կայ որ. տունը սովորականի պէս հաւաքած է: Ո՛վ ուզում է, թո՛ղ գայ, տեսնի: Եկողները տները սրանից լաւ են:

Մարթա. Եթէ նրանց տանն էլ քեզ նման հասած աղջիկներ լինեն, մաքուր և հաւաքած կը պահեն իրանց տները, որպէսզի նրանց ուզողները շատ լինեն: Աղջիկները մինչև մարդի գնալը շատ եռանդով են աշխատում իրանց ծնողական յարկերի տակ. բայց հէնց որ ամուսնանում են, ծուլութիւնը նրանց կոխում է և նրանք կորցնում են իրանց աշխատելու նախկին եռանդը:

Շողակաթ. Շատ լաւ, ասածդ ի՞նչ է: Այստեղ այդպիսի նպատակ չը կայ. առանց այն էլ իմ պարտքն է ամեն որ մաքուր պահել տունը, ուշադրութիւն չը դարձնելով, թէ ո՞վ կը գայ և ո՞վ կ'երթայ: Եւ ես կատարում եմ բախտի վիճակածն ամենայն սրբութեամբ:

Մարթա. Ինչո՞ւ նպատակ չը կայ: Է՛հ, ո՞վ գիտէ, աշխարհ է, Տիգրանը կին չ'ունի, դուցէ քեզ առնի:

Շողակաթ. Ինչե՞ր ես ասում. այն էլ ո՞ւմ, — ինձ: Նախ և առաջ՝ ես դրա մասին չեմ մտածում և երկրորդ՝ մի՞թէ նա գիւղից աղջիկ կ'առնի: Նա ինձպէսների վրայ չի էլ նայի:

Մարթա. Աշխարհ է, այդ չի կարելի ասել, այնպէս որ կարող է պատահել: Սէրը գիւղ և քաղաք չի հարցնում: Բայց, Շողակաթ, ի՞նչ լաւ կը լինէր, որ քեզ առնէր: Դու ուսում առած մարդ կ'ունենայիր, իսկ մենք ուսում առած փեսայ. մի խօսքով՝ շատ լաւ կը լինէր: Բայց ո՞վ է տուել մեզաւորին արքայութիւն:

Շողակաթ. Դեռ շատ պէտք է ասես:

Մարթա. Երանի՛ նրան, ով նրա կինը կը լինի: Տեսնում ես, ի՞նչ գեղեցիկ հասակ ունի, — ոչ շատ բարձր և ոչ շատ ցածր, — քնքո՛ւշ կազմվածք, մարմնի առողջութիւն, այտերի կարմրութիւն, գեղեցիկ նորածիլ մօրուք, զոյգ սևօրակ աչեր, գեղեցիկ միջակ քիթ, գանգուր մազեր, մարմնի ըսպիտակութիւն, մորթու դուրեկան քնքշութիւն և այլն, մի խօսքով՝ ամբողջ մարմնի գեղեցիկ համաչափութիւն և, որ ամենից գլխաւորն է, խելք, իմաստութիւն և կրթութիւն: Շատ քիչ մարդ կը պատահի, որ այդ բոլորը միացած լինի նրա մէջ: Երանի՛ նրա մօրը, որ այդպիսի զաւակ ունի: Տեսնես, ի՞նչպէս է համբերում մայրական սիրտը, որ բաժանվել է իր օրդուց: Կամ ի՞նչպէս է պատահել, որ այդպիսի գեղեցիկ զաւակն ընկել է գիւղ տեղ, մեզ նրման կոշտ ու կոպիտների մէջ: Ես իմ Աստուածը, լաւ սիրտ է Տիգրանի կողմից: Հիմա նրա մայրը նստում է նրան է յիշում, վեր է կենում նրան է յիշում, մի խօսքով՝ ման գալիս, հաց ուտելիս, քնելիս, երազում և այլն, միշտ և միշտ նրան է յիշում: Հիմա մտածում է, թէ արդեօք ի՞նչ է անում իմ օրդին, — կո՛ւշ է, թէ սոված. ուրախ է, թէ տխուր. քնած է, թէ արթուն. առողջ է, թէ հիւանդ. մի խօսքով՝ թէ նա ի՞նչ վիճակի մէջ է օտար աշխարհում: Դու անջ ժամանակ տես նրա մօր սիրտը, եթէ Տիգրանը միտուճար լինի. և աւելի ևս, երբ նրա ծնողները զառա-

մեալ լինեն և գերեզմանին մօտեցած: Օ՛, դժուար է, չափից դուրս դժուար նրանց դրուժիւնը: Հիմա դուցէ նրանց աչքը ճանապարհի է, թէ երբ դռնից ներս կը մտնի Տիգրանը: Գուցէ սպասոււմ են նրան ամուսնացնել և ապա հողը մանել: Բայց եթէ, Աստուած չ'անի, հիւանդ լինեն, կամ հիւանդանան, այն ժամանակ ի՛նչ կը լինի նրանց դրուժիւնը: Իսկ եթէ առողջ լինեն և, Տէր մի արասցէ, Տիգրանին մի բան պատահի, նրանք միշտ սև-սև երազներ կը տեսնեն և կը տանջվեն նրանց բացատրութիւններով: Է՛հ, մի խօսքով՝ օտարութիւնը շատ վատ բան է երկու կողմի համար էլ:

Շողակաք. Այդ ի՛նչ լաւ փիլիսոփայ ես եղել, կամ ի՛նչ լաւ ընդունակութիւն ունես խոր թափանցելու ուրիշի դրութեան մէջ:

Մարթա. Ուրիշի դրութեան մէջ խոր թափանցելու համար հարկաւոր է ունենալ զգայուն սիրտ և թափանցելու կարողութիւն, ուրիշ ոչինչ: Սակայն ինձ մի բան է զարմացնում, թէ ի՛նչպէս են ծանօթացել միմեանց հետ եղբայրդ ու Տիգրանը:

Շողակաք. Զարմանալու ոչինչ չը կայ. սարը սարին չի հանդիպի, մարդը մարդին կը հանդիպի:

Մարթա. Լա՛ւ, թող այդպէս լինի. սակայն ես մի բանից եմ վախենում,—խօստովանք լինի, որ եղբայրդ չար բնաւորութիւն ունի: Նա կատաղում է խմած ժամանակ: Շատ քիչ է պատահել, որ խմի և անախորժութիւն չ'անի: Աստուած ո՛չ անի, որ այսօր էլ մի անախորժութիւն անի և խեղճ Տիգրանին փորձանքի մէջ ձգի: Նա այդ կողմից էի ասում, թէ ի՛նչպէս է պատահել, որ մի հեղ բնաւորութիւն մի չար բնաւորութեան հետ է ընկերացել: Բայց

խնդրում եմ, եղբորդ պաշտպանելու մտքով՝ այս բոլորը չը հաղորդես նրան:

Շողակաք. Ինձանից տեսել ես այդպիսի բան երբևիցէ:

Մարթա. Ո՛չ, չեմ տեսել: Քո նախկին ընթացքն ինձ վստահութիւն ներշնչեց այդ մտքերն արտայայտելու: Բայց և այնպէս՝ ես պարտք համարեցի քեզ զգուշացնել, ինչպէս որ այդ վայել է ամեն մի ծածկախօսութեան դէպքում:

Շողակաք. Բայց սո՛ւս... Կարծես, նրանք գալիս են: Գնանք միւս սենեակը: (Դուրս են գնում):

Ներս են մտնում ՍԱՐԻԲԷԳԸ, ՏԻԳՐԱՆԸ, ԱՐՇԱԻԻՐԸ և ՎԱՂԻՆԱԿԸ:

Սարիբէգ. Դուք համեցէք, նստէք. իսկ ես տեսնեմ, թէ ի՛նչ կայ ուտելու, կամ խմելու: Մեր ընկերները շաղօւելուց յետոյ էլ չ'եկան. մենք առանց նրանց կը շարունակենք մեր քէֆը:

Արշաիր. Հէնց լաւը նրանք արեցին, որ չ'եկան: Իսկապէս գալն աւելորդ էր, որովհետև դեռ երկար ժամանակ է պէտք մեր կերածն ու խմածը մարսելու համար: Արի, դու մեզ լսիր. ոչինչ հարկաւոր չէ:

Սարիբէգ. Ուրիշի տան մէջ տնօրինութիւն պէտք չէ՝ Հիւրը տանտիրոջ էջն է:

Տիգրան. Իսկապէս անտեղի են այդ խօսքերը: Ընդունէք, որ մենք եկել ենք հէնց այնպէս՝ խօսելու համար. հետևապէս այստեղ տնօրինելու, կամ չը տնօրինելու խընդիր չը կայ: Մի՛թէ մարդ անպայման ուտել-խմելու համար է դնում ուրիշի տուն:

Արշաիր. Իհարկէ ո՛չ: Նրանք, որոնք այդ նպատա-

կով են գնում, առաջնորդվում են անասնական հակումներով:

Վաղիճակ. Այդպիսիները մոռանում են, որ պէտք է գնան ժամանակ անցկացնելու համար և ոչ թէ այդ նըպատակով:

Սարիբեգ. Սակայն վատ չի լինի, եթէ այդ էլ լինի... Լաւ, ինչո՞ւ ենք երկարացնում. ես ուզում եմ գնալ, մեր անեցիներին այցելել: Մի՞թէ պէտք է խէք այդ իրաւունքը՞ն ինձանից:

Տիգրան. Այդ ուրիշ հարց է: (Սարիբեգը դուրս է գնում):

Արեալիր. Նրա մայրը չը մեռնի, որ իր ասածը չ'անի: Ի՞նչ ուզում էք, ասէք. նա այնպիսի բնաւորութիւններից է, որ անպատճառ իրանը կը պնդի:

Վաղիճակ. Ի՞նչ ուզում է, թո՞ղ անի, միայն անախորժութիւն չ'անի: Աչքս չ'առնի, նա այսօր անախորժութիւն չը պատճառեց սովորականի հակառակ. տեսնենք, ինչպէս կը վերջացնի:

Տիգրան. Մի՞թէ նա այդպիսի բնաւորութիւն ունի: Ուրեմն գայ, թէ չէ, մենք մի կերպ վեր կենանք և գընանք: Դրաման հարկաւոր է լաւ վերջացնել: (Մի կողմ): Ճիշտ է, որ մարդ ճանաչելու համար պէտք է սպասել:

Արեալիր. (Տիգրանին): Ձեր սիրտը երկիւղ մի գցէք. քանի որ մենք ձեզ հետ ենք, ձեզ ոչինչ չի պատահի: Է՛հ, մեր Վաղիճակն է, ասում է էլի: Նա տղայ է, մի երկու անգամ արել է, հօ մշտական չի անելու... Արդէն մեծացել է, խելքը գլուխն է եկել: Տարիները թեթևսօլիկին անգամ խելքի են բերում, ս'ը մնաց նրան... (Դրսից լքվում են աղմուկ եւ ձեծի ձայն):

Վաղիճակ. Այս ի՞նչ աղմուկ է:

Արեալիր. Եւ ի՞նչ տուր ու դմփոց:

Սարիբեգ. (Դրսից): Քեզ ինչ որ ասում են, այն էլ կատարիր, առանց մի բառ անգամ արտասանելու: Մի՞թէ տան մասին միայն դու դիտես, և այդ իմանալը միայն կանանց է տուած: Չէ՞ որ ես, երէկ չէ, անցեալ օրը բերեցի. հէնց նրանից եմ ուզում: Մի բան որ չը լինի, ես չեմ ուղի: Ինձանից ասել, քեզանից կատարել, առանց այլևայլութեան:

Մարթա. (Դրսից՝ լսլով): Դէհ, լաւ. ես ոչինչ չ'ունեմ ասելու: Ասածս այն է, որ դուք կարգին խմել էք. էլ ի՞նչ կարիք կայ այստեղ նորից գինի պահանջելու և իզուր տեղըն ինձ ծեծելու: Մի՞թէ ես ձեր վատն եմ ուզում:

Սարիբեգ. Քեզ ուրիշ խօսք չի հասնի, բացի ասածս կատարելուց:

Մարթա. Ամեն դէպքում, բայց ոչ թէ յիմարութեան:

Սարիբեգ. Ա՛ն քեզ յիմարութիւն: (Նորից ծնծում է կնոջը):

Տիգրան. Ահա ձեզ անհամութիւն: Սա ի՞նչ բան է: Նախադրացումս կատարվեց...

Արեալիր. Կատարվելու վրայ է... Տեսնենք, ի՞նչ բան է:

Վաղիճակ. Իզուր է. ամեն ինչ ինքն իրան կը պարզվի: (Արշաւիրն ու Տիգրանը շտապով դուրս են գնում): Մի վատ բան չը պատահի, լաւ է: Մենք, բոլորս, եթէ այստեղից պատուով դուրս գանք, — այդ նոյնպէս լաւ է: Թէև հետաքրքիր է իմանալ, թէ ի՞նչ է պատահել, սակայն չէզոքութիւնը լաւ բան է, մանաւանդ այն դէպքում, երբ հարցն ընտանեկան է և գլուխը կարմիր աւետարարեր հարցն ընտանեկան է և գլուխը կարմիր աւետարարներ հարցն ընտանեկան է և գլուխը կարմիր աւետարարներ հարցն ընտանեկան է: Շտապել հարկաւոր չէ. հետևանքն ինքն իրան կը պարզվի: Որոտից յետոյ անձրև կը գայ: Բայց նրանք գալիս են այստեղ...

(Ներս է մտնում Արշաւիրը՝ զօռով ներս բերելով Սարիբէզին. նրանց յետեւից մտնում է Տիգրանը):

Արշաւիր. (Սարիբէզին): Ա՛խր, ամօթ չէ. ամսոս չէս դու:

Սարիբէզ. Եթէ թողնէիր, գլուխը կը ջարդէի: Նահամարձակվի ինձ խօսք յետ դարձնել:

Վաղինակ. (Մի կողմ): Անսպասելի էր: Լաւ կը լինի, որ գնանք. գուցէ սա երկունքի սկիզբն է: Բայց մի բոպէ էլ սպասենք...

Տիգրան. (Սարիբէզին): Ես այդ չէի սպասում ձեզանից: Յիմարութիւն է ձեր կողմից այդպէս կոպտութեամբ և անգթութեամբ վերաբերվել դէպի ձեր կիներ:

Սարիբէզ. Հարցը ձեր իրաւունքից դուրս է և ձեզ չի վերաբերում, այն էլ իմ տան մէջ: Խնդրեմ, յետ առնէք ձեր խօսքերը, ապա թէ ոչ՝ այս բոպէին ես ձեզ էլ կը խառնեմ: (Մի կողմ): Մօտենում է յարմար բոպէն...

Տիգրան. Ընդհակառակը ձեր իրաւունքից դուրս է, ուստի և դուք յետ առէք ձեր սպառնալիքները, որոնք յիմարութիւններ են և տաքացած գլխի արդիւնք:

Սարիբէզ. (Մի կողմ): Ինչպէս երևում է, վճիռն ուրիշ էլք պէտք է ստանայ:

Արշաւիր. (Տիգրանին): Է՛հ, ձեր ինչ գործն է, պ. Տիգրան. գլուխը քարը, թէ ինչ է անում: Ինքն է իմանում իր տունը: Զուր էք խառնվում և գլուխ դնում. ոչինչ օգուտ չը կայ: Եկէք, դուրս գանք, գնանք:

Տիգրան. Գնանք: (Ուզում են գնալ):

Սարիբէզ. (Բռնելով Տիգրանի թևից): Կացէք... Ուրեմն յետ չէք առնում ձեր խօսքերը:

Տիգրան. Ո՛չ, որովհետեւ ճշմարտութիւն եմ պաշտպա-

նում: Բնց թողէք իմ թևը: (Ուժով դուրս է հանում իր թևը նրա ձեռքից):

Սարիբէզ. Ո՞չ...

Տիգրան. Ո՛չ:

Արշաւիր. (Սարիբէզին): Ի՞նչ ես դու այդքան բանի յետեւից ընկնում. թող, գնանք մեր բանին:

Վաղինակ. Արշաւիրը ճիշտ է ասում. թող, գնանք մեր գործին: (Մի կողմ): Հակառակին սուրն էլ վրան է:

Սարիբէզ. Մի շտապէք. այս բոպէին կը թողնեմ... (Տիգրանին): Նորից կրկնում եմ. յետ չէք առնում ձեր խօսքերը:

Տիգրան. (Բարկացած): Ձեզ ասեցի, որ ոչ:

Սարիբէզ. (Մի ակնթարթում հանում է խանչալը և խրում Տիգրանի փորը): Առէք ձեզ ոչ, — յիմարութիւն և տաքացած գլխի արդիւնք... Գուք կարդացել էք, բայց լու չէք կարդացել. բորբոքված կրակը չեն խառնի:

Տիգրան. (Վայր ընկնելով): Ո՛հ, անգութ, անհոգի՛, այդ ինչ արեցիր...

Արշաւիր. (Սարիբէզին): Ա՛խ, անիրաւ... (Բռնում է Տիգրանին և զօռում): Օգնեցէք. Տիգրանը չարագործութեան զոհ գնաց... (Սարիբէզն շտապով անհետանում է): Բռնեցէք չարագործին... (Արտասովելով): Ո՛հ, սիրտս... Խեղճ Տիգրան...

Վաղինակ. (Յուզված): Ո՛հ, Աստուած իմ... Արիւնը հոսում է... (Շփոթված այս ու այն կողմն է ընկնում):

Շտապով ներս են մտնում ՄԱՐԹԱՆ և ՇՈՂԱԿԱԹԷ:

Մարթա. (Մի կողմ՝ սարսափած): Ա՛խ, անխիղճ... Իմ պատճառով... (Լալիս է):

Շողակաթ. (Վախկեցած): Եղբայրս... Այս ինչ սե-
քար ընկաւ մեր գլխին...

Արեալիր. (Վաղինակին): Վաղինակ, օգնութեան կան-
չիր. չարագործն անյայտացաւ, շուտ: (Վաղինակն շտապով
դուրս է գնում): Պէտք է յայտնել, որ շուտով բռնեն նրան:
(Մարթային): Մի շոր բեր, շուտով վերքը կապենք, որ
արիւն չը գնայ: (Մարթան շտապով դուրս է գնում եւ մի
սպիտակ շոր ձեռքին վերադառնում է):

Մարթա. (Շօրը ցոյց տալով): Այս կը լինի:

Արեալիր. Բեր, բեր. լաւ է: (Երկուսով աշխատում են
կապել վերքը):

Տիգրան. (Հտուաչելով): Ա՛խ...

Շողակաթ. (Մօտենալով՝ աշխատում է օգնել): Ծնող-
ներս էլ տանը չեն: Արիւնն էլի գնում է:

Արեալիր. (Շողակաթին): Գու թո՛ղ, մենք կը կա-
պենք. շուտով մտրդ ուղարկիր քահանային կանչելու: (Շո-
ղակաթն շտապով դուրս է գնում): Տիգրան ջան, առէք,
տեսնեմ, ինչպէս էք զգում ձեզ: (Հալիս է): Բժիշկ էլ
չը կայ այս անտէր տեղում:

Տիգրան. Ո՛հ, մի հարցնէք...

Ներս ևն մտնում ՎԱՂԻՆԱԿԸ, ՊԵՏՐՈՍԸ, ԳԷՈՐԳԸ, ՄԿՐՏԻԶԸ և
մի քանի գիւղացիներ:

Վաղինակ. (Արշաւրին): Դէ՛հ, հիմա լո՛ց եղիր...
Չարագործն անյայտացաւ: Պէտք էր դրանից հեռու մնալ:

Արեալիր. Ո՞վ էր գուշակում, թէ այդպէս կը վերջանայ:

Ա. Գիւղացի. Այդպէս չը պէտք է վերջանար...

Մկրտիչ. (Գրկելով Տիգրանին): Ա՛խ, իմ երիտասարդ
պարոն... Այս ինչ օյին եկաւ ձեր գլխին:

ՊԵՏՐՈՍ. (Արշաւրին): Ասո՛ւ, պատմիր շուտով, թէ ի՛նչպէս
եղաւ:

Արեալիր. Դեռ պատմելու ժամանակը չէ. յետոյ կ'ի-
մանար:

ՊԵՏՐՈՍ. Սակայն ցանկալի է շուտով իմանալ: (Գիւղա-
ցիները փսփսում են միմեանց մէջ):

ԳԼՈՐԳ. (Պետրոսին): Վերջը լաւ տեղ մ'իմաց...

ՊԵՏՐՈՍ. (Հեզուսէն): Գու էլ ժամանակ դտար...

Արեալիր. Մո՛ւտ... կարծես, Տիգրանն ուզում է խօ-
սել: (Տիրում է լռութիւն):

Տիգրան. (Արշաւրի եւ Մկրտչի գրկում): Ո՛հ, անմիտ
կեանքից վերջն այս վիճակից ինձ... Ահա՛ ձեզ իղձերի,
ոսկի երազների պտակը... Դուք, անմիտ ծրագիրներ, որ
մի րոպէում կազմվում էք և մի վայրկեանում օգի մէջ
յնդում, հեռացէք... գնացէք... իմ հիւժվող մարմնից...
Բայց մահ, այսպէս խայտառակ մահ... այն էլ այսպէս վա-
ղածմ... Միտք, քո արագութեամբ թռիւր դէպ՝ իմ հայ-
րենիք... և հաղորդիր իմ վերջին հրաժեշտը ծնողներիս,
Սաթենիկիս և իմ ընկեր Լևոնին... Բայց ինչ օգուտ ինձ
քո արագութիւնը, երբ դու այդ անել անկարող ես...
Ա՛խ, գուցէ հէնց այս գիշեր երազ կը տեսնեն... և մըտ-
քերը կը մօտենան հեռաւոր տարածութիւններից, իսկ
վաղն, առաւօտեան, արցունքներ... մտատանջ մտքեր...
տխրամած դէմքեր... և թախծալի սրտեր... (Արշաւրին):
Ա՛խ, իմ սիրելի Արշաւր, այս ինչ բան էր, որ եկաւ իմ
գլխին... Ո՛հ... (Հալիս է՝ հտուաչելով): Արդեօք մահացո՞ւ
է վերքը... Տաքութիւնից դեռ լաւ չեմ զգում...

Արեալիր. Ո՛չ, Տիգրան ջան, մահացու չէ. հոգս մի
անէք, կը լաւանայ: (Սրբում է նրա արցունքները):

Վաղինակ. (Մի կողմ): Ճարահատեալ այդպէս պէտք

է ասել, ինչպէս հիւանդի, այնպէս և մեռնողի յոյսը չը կարելու համար:

Ա. Գիւղացի. (Մի կողմ): Գեռ արիւնը կտրէք, յետոյ այդպէս ասէք:

Տիգրան. (Արշաւրին): Այո՛, սիրտ տուր, սիրտ... Ա՛խ, զուր չէին այնքան նախազգացումները... Ծնողներիս աչքը լ՛նյս. նրանց որդին մեծ մարդ դարձաւ... Կը փռչիւնան իմ մարմնի հիւլէները մոռացութեան և օտարութեան մէջ... չի երևայ գերեզմանիս հետքն անդամ... Ո՛հ, գերեզմանս չի ողողվի արտասուներով... և տխուր յիշատակներ չի ծնեցնի իմ ազգականների և մտերիմների շրջանում... Խու՛նկ չի ծլվի նրա վրայ յախտեան... Ո՛հ, կորած եմ ընդմիշտ... կորած յախտեան... Ո՛հ, երկինք, երկիր, աշխարհի տարրեր և դ՛ուք, դժօխային չն՛ր օգիններ, խառնվէք իրար և արդարութեան վրէժը լուծէք անարդարութեան դէմ... Դ՛ուք, լեռների, ձորերի, ջրերի, ամպերի և օդի մէջ վխտող օգիններ, սասանեցրէք երկիրը ձեր ահեղ սարսափով... և չարագործներին կենդանի-կենդանի դժոխք իջեցրէք... Կը տարածվի այս անարգ ոճրագործութեան բոթաբեր լուրը... և անու՛նս աւանդութիւնների շարքը կ'անցնի... Թէև կը լինեն մի քանի հետաքրքիրներ, որոնք գերեզմանս կը հետախուզեն՝ անարգ չարագործութեան դոհի գերեզմանը տեսնելու... սակայն մի քանի ժամանակ ևս և այդ էլ կ'անցնի ու հնութեան փոշով կը ծածկվի... Այնուհետև չի երևայ աշխարհի վրայ յիշատակիս հետքն անդամ... Յախտենական մահ... Մեռնում եմ, բայց, աւանդ, ի՛նչ եմ թողնում այս աշխարհի վրայ, որպէս յաւէտ անմոռացութեան առհաւատչեայ... Մահ, մահ և մահ... Սոսկալի՛ դրութիւն... Մայրս կը ցնորվի և խելագարի նման դռնից դուռ կ'ընկնի... Ա՛խ... (Ցնցվելով): Եւ... սակայն... այսպէս... շատե-

ւրն են ընկնում... իրանց... ձգտումները... չ'իրագործած... Ո՛հ, հայր և մայր,— իմ հարազատ ծնողներ... իմ վաղաթառամ Սաթենիկ... իմ սիրելի Լեոն... և դ՛ուք... Ա՛րշաւիր... Վանք... մնաք... բար... (Մեռնում է):

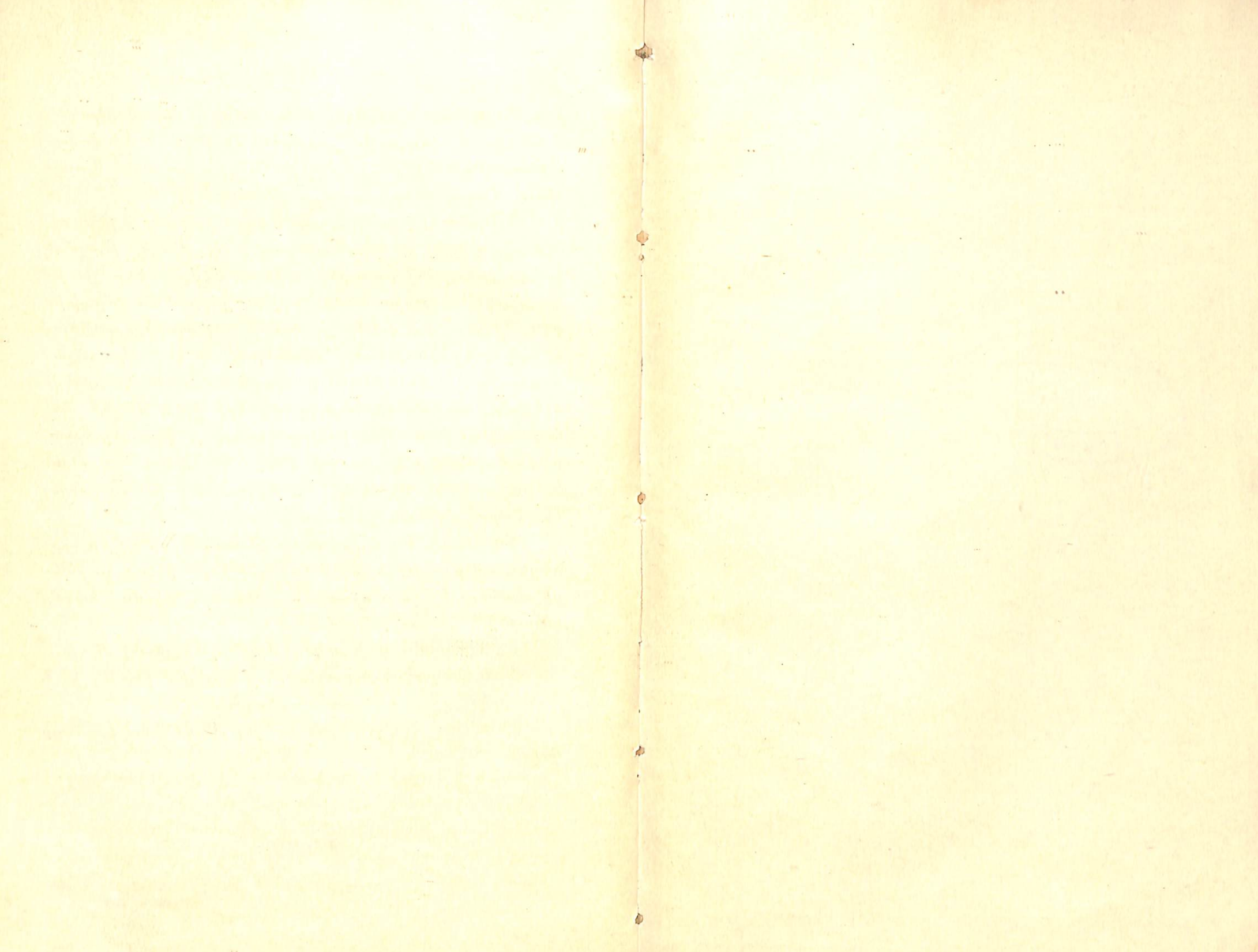
Արշաւիր. (Ձարհուրելով): Մեռաւ... (Հաց է լինում): Ինձ այժմ ոչինչ չի մնում անելու, բայց միայն թաղման կարգն իր կարգով կատարել և արեան վրէժը լուծել: Այո՛, ևս կը լուծեմ: Թո՛ղ նրա անմեղ արիւնը յախտեան բողբոջի իմ դէմ, եթէ ես նրա վրէժը չը լուծեմ՝ չարագործին բռնելով և արդարադատութեանը յանձնելով, որ կամ կախաղան բարձրանայ, և կամ հեռաւոր արստրում, սառնամանիքների երկրում, տաժանակիր աշխատանքների մէջ, մինչև մահ հալ ու մաշ լինի: Եթէ խաղաղ կեանքը չը խրատեց նրան, արդար պատիժը կը խրատի: (Ներս են մտնում քահանան և Շողակաթը): Ուշացնք, Տէր-հայր. բանը բանից անցել է: Հողորդութեան չը հասաւ:

Քահանայ. Ես այստեղ չէի. մօտակայ գիւղն էի գընացել,— մկրտութիւն կար: Իմացայ, թէ չէ՛ իսկոյն շտապեցի այստեղ: Ես շատ վշտացայ... Ափսո՛ս, ափսո՛ս, հազար ափսոս...

Բ. Գիւղացի. (Մի կողմ): Մեռնելուց յետոյ միայն... Քահանայ. Իսկ չարագործը, փախչելիս՝ բռնվել է և բանտարկվել մեր տանուտէրի ձեռքով:

Արշաւիր. Այդ շատ լաւ է եղել: Արդէն նա իր հացը կերաւ:

ԼՈՅՍ ԵՆ ՏԵՍԵԼ ՆՈՅՆ ՀԵՂԻՆԸԿԻ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ I հատ. զինն է 50 կ.

ԳԻՆՆ Է 1 ԲՈՒՐԼԻ.

Գիմել հայ գրավաճառներին և հեղինակին՝ հետևեալ հասցեով.
Екатеринодаръ (Куб. обл.). Учителю Екатеринодарскаго арм.
2-хъ клас. училища, Хачатуру Бабаянцу.

«Ազգային գրադարան»

NL0321781

22751

